

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Temmuz 1988 • Sayı: 284 • 1000 TL.

Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor? Piyastroyka

S.B.'de Piyasa ve "Perestroyka"

Paul Baran

M.Kemal Çakman

Boris Kagarlitsky

Hüsnü Kızılyalı

Osman Küçükahmetoğlu

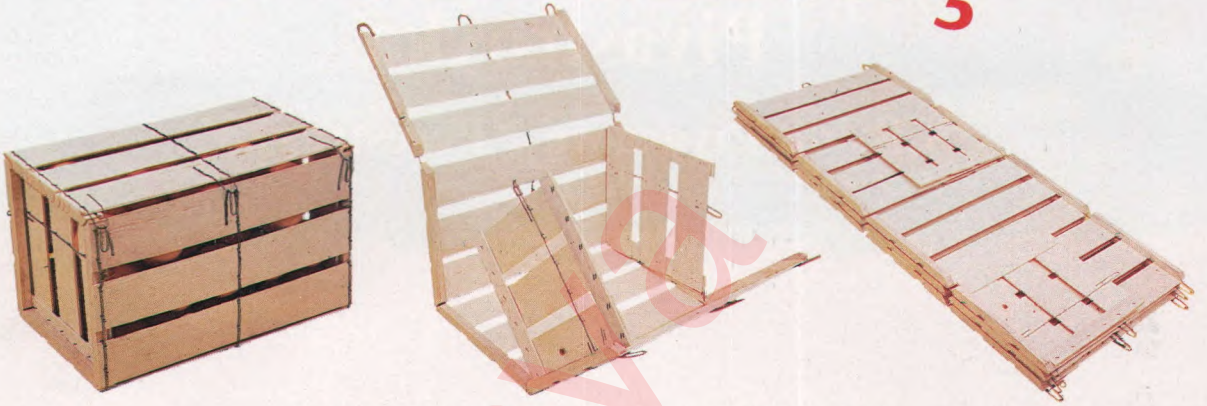
Nalân Ölmezoğulları

İFMC

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI
CEMİYETİ YAYIN ORGANIDIR

Ağaç ambalaj üretiminde Türkiye'nin en gelişmiş entegre kuruluşu: **Demantaş**

Tel dikişli açılır-kapanır ağaç ambalaj sandığı

Kavak
sandık papeli

Ahşap
yükleme paleti

Demantaş, ağaç ambalaj türevleri (her türde palet, tel dikişli açılır-katlanır tipte tarımsal ve endüstriyel sandık papeli ve kontrplak) üretiminde ülkemizin uzman kuruluşudur.

SMC - Rockaway/U.S.A. Grubu'nun "leasing" ve "know-how" işbirliğiyle **Demantaş'ın** modern entegre tesislerinde, her ihtiyaca uygun, kaliteli, kullanışlı, dayanıklı ambalaj malzemesi üretilir: Büyük bir titizlikle, üstün teknolojiyle, dünya standartlarında...

Sanayiciler, İhracatçılar!
Ürünüze yakışır bir ambalaj istiyorsanız **Demantaş'ı** arayın. Size sunacağı özel imkanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyin.

DEMANTAŞ
demircioğlu entegre ambalaj sanayi ve ticaret a.ş.

Yoğurtçu Şükrü Sokak 49/1 Kadıköy, İstanbul
Tel: (1) 338 94 91 - 345 40 51 - 345 40 52
Teleks: 29177 hıdt tr

İktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAİL SATLIGAN

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR,
AYHAN BERMEK, NATIK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
ESİN KUYLULU, EROL OKUYAN, ALP ORÇUN,
TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ,
ZAFER TUNCA, OSMAN ULAGAY,
REŞAD UMUR, YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları :

Yıllık 12.000 — TL. (Öğrenci 6.000 — TL.)
6 Aylık 6.000. — TL. (Öğrenci 3.000. — TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 14.000 TL. — 6 aylık 7.000 TL.

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı yer:

YENİLİK BASİMEVİ
Tel.: 143 55 72 - 145 32 48

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 500 TL.'lik posta pulu karşılığı
adresimizden sağlayabilirsiniz.

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

Boris Kagarlitskiy ile GÖRÜŞME	3
DEMOKRASİ YERİNE PİYASA (Boris Kagarlitskiy)	9
1980'LERDE EKONOMİ POLİTİKASININ AMAÇLARI VE SONUÇLARI (Hüsnü Kızılyalın)	19
DİŞ BORÇ KRİZİNE SÜRÜKLENEN TÜRKİYE'DE İÇ TASARRUF AÇIĞI BÜTÇE AÇIĞI VE VERGİ KAÇAKÇILIĞI (M. Kemal Çakman)	26
TÜRKİYE'NİN SİNAİ ÜRÜN İHRACATINA BİR BAKIŞ (Osman Küçükahmetoğlu)	33
TARIMSAL AİLE İŞLETMELERİ VE KAPİTALİZM (Nalân Ölmezogulları)	40
GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (XII) : TÜKETİCİ EGEMENLİĞİNE MARXİST BİR BAKIŞ (Paul Baran)	47

Dergimizin bu sayısının iki ağırlık noktası var. Birincisi sık aralıklarla üzerinde durduğumuz bir konu: yeni iktisat politikalarının uygulama sonuçları. Değerli araştırmacı Hüs-nü Kızılyallı, 13. iktisatçılar haftasının «Dış Ekonomik İlişkilerde Yapı Değişikliği» oturumunda yaptığı ve dergimizin geçen sayısında yayımlanan konuşmasını derinleştirip geliştiren genişçe bir yazıyı dergimize gönderdi. Yazısını teşekkürlerimizle yayımlıyoruz. Aynı temanın öteki boyutlarını da M. Kemal Çakman ve Osman Küçükahmetoğlu'nun incelemeleri bütünlüyor.

✱

Sovyetler Birliği'ndeki **glasnost** (açıklık) ve **perestroyka** (yeniden yapılaşma) süreçleri, daha uzun süre gündemden inmeyeceğe benzer. Sovyet Komünist Partisinin geçen haziran sonunda toplanan 19. konferansı da konu çerçevesindeki tartışmalara yeni bir ivme kazandı. Ülkemizde Sovyet parti ve hükümet yetkililerinin «yeni düşünce»leri hayli iyi tanıtıldı. Gorbacev'un çeşitli kitapları, bir süredir en çok satan kitaplar arasında yer alıyor. Ancak Sovyetler Birliği'nde **glasnost** ile birlikte uç veren bir başka hareketlenme var ki Türkiye'de hak ettiği ilgiyi bu güne dek uyandırmış olduğu söylenemez. Sözünü ettiğimiz hareket bir tür sosyalist muhalefet olarak nitelendirebileceğimiz «paralel gruplar» ya da bağımsız klüpler ve dernekler olgusu. Parti'nin resmî organı **Pravda**'ya göre bu örgütlerin binlercesi, halen bütün ülke çapında faaliyet göstermekte. Bu klüplerin ilgi alanlarının çok farklı olmasına karşın hepsinin ortak noktası «üç hayır» biçiminde özetlenebiliyor: şiddete hayır, tek bir gerçeğe hayır, şovenizme ve ırkçılığa hayır.

Bu gruplar, Sosyalist Klüpler Federasyonu adındaki bir çatı örgütü altında bir ara-

ya gelerek 1988 başında Moskova'da ilk konferanslarını topladı. Bağımsız toplumsal klüpler hareketinin bu güne değin en önde gelen önderi ise Boris Kagarlitskiy. B. Kagarlitskiy bu klüplerden Sosyalist İnisiyatif örgütünün sözcüsü, 1987 Ağustos'unda kurulan Sosyalist Klüpler Federasyonunun da yönetim kurulu üyesi.

Sovyetler'deki bu bağımsız toplumsal örgütlerin birçok talebinin 19. parti konferansına sunulan tezlere yansıdığı görüldü. Bunlar arasında «Bütün İktidar Şûralara» sloganı, tek parti sistemi konusunda ulusal bir tartışmanın başlatılması çağrısı, fikrî çoğulculuk, kuvvetler ayrılığı, başkanlık sistemi, gerçek bir parlâmentonun kurulması gibi öneriler var. **Perestroyka**'nın piyasayla olan ilişkisi konusunda ise sosyalist klüplerin resmî çevrelerinkinden eni konu farklılaşan görüşleri savunduğu göze çarpıyor. Sovyetler Birliği'nde **glasnost** ile birlikte görece olarak genişleyen tartışma sürecinin resmî kurumsal yapılar dışında ne gibi ilginç gelişmeleri doğurduğu konusunda okurlarımıza bilgi vermek amacıyla Kagarlitskiy ile yapılan bir görüşmeye ve kendisince kaleme alınmış bir yazının çevirisine sayfalarımızda yer veriyoruz. Kagarlitskiy'in, esin kaynakları arasında ünlü Macar iktisatçısı Kornai'nin bulunduğunu, ama kendisini son zamanlarda sağa kaymış saydıklarını, hareketlerinin «Che» Guevara ve Gramsci'nin yanı sıra anarşist düşünür Bakunin'den de etkilendiğini açıkladığı görüşlerinin olsun kendisinin Stalinciler diye nitelendirdiği muhafazakârların yaklaşımları ile von Hayek ve Friedman gibi sağcı iktisatçıların görüşleri arasında kurduğu ilginç koşutlukların olsun okurlarımızın ilgisini çekeceğini umuyoruz.

Saygılarımızla.

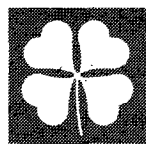

“İçtiklerinizin en iyisi”

Güvenilir Güçlü Yaygın Güler yüzlü

294 şubemizde, Avrupa temsilciliklerimizde sizi dostça karşılamak, çağdaş, güvenilir bankacılık hizmetleri sunmak için görev başındayız.

Siz de paranızı, işinizi, geleceğinizi Garanti'ye alın.

**GARANTİ
BANKASI**

Akbank Dünyada Yükseliyor

Finans alanında uluslararası araştırmalarıyla tanınan, dünyanın önde gelen ekonomi dergisi Euromoney, Haziran 88 sayısında Özkaynak Büyüklüğüne göre dünyanın en büyük 500 bankasını açıkladı.

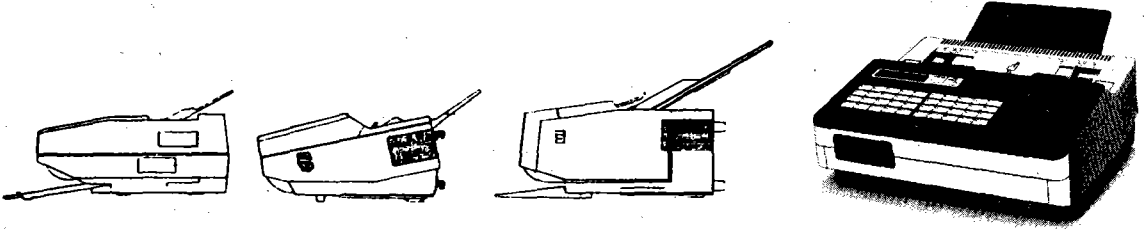
AKBANK DÜNYANIN 500 BÜYÜK BANKASI ARASINDA	
AKTİF VERİMLİLİĞİNDE	2 ^{nci}
ÖZKAYNAK VERİMLİLİĞİNDE	3 ^{ncü}
ÖZKAYNAK BÜYÜMESİNDE	23 ^{ncü}
NET KÂR BÜYÜMESİNDE	32 ^{nci}
NET KÂRDA	75 ^{nci}
SIRADA YER ALMAKTADIR.	

AKBANK
"Güveninizin Eseri"

Akbank, gurur veren bu sonuçlara ulaşmasında, güvenleriyle katkıda bulunan sayın halkımıza şükranlarını sunar.

İhtiyacınız faks ise; Farklı olanı siz bulun!

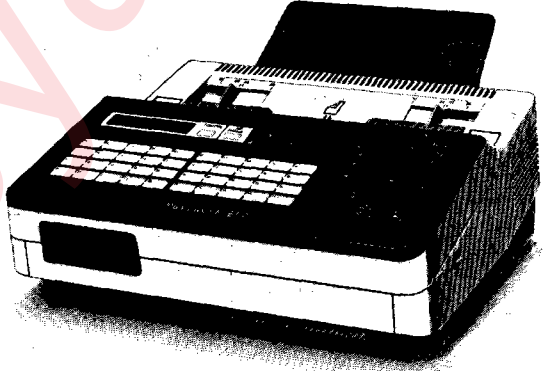
Panafax farklılıkları

- Türkiye telefon hatlarının özellikleri gözetilerek üretilmiştir.
- Özellikle resimli belgelerde gerekli 16 gri tonlama özelliği vardır. (Halftone)
- Yazı ve çizimler için hassas tarama özelliği bulunur. (Super Fine)
- Tüm Dünya standartlarına uyumlu (CCITT normu) aktif hata düzeltme fonksiyonuyla kusursuz gönderimi sağlar. (Error correction)
- Sayfayı 4 eşit parçaya böler ve istenmeyen kısmı göndermez. (Block transmission)
- Gönderimin % 100 gerçekleştiğini döküman üzerine vurduğu damga ile kesinleştirir. (Stamp)

Ve Panafaks Türkiye'de
TEKOFAKS güvencesiyle alınır.

TEKOFAKS : Türkiye'ye ilk faks'ı getiren % 70 pazar payı ile lider olan, Türkiye genelinde merkeze bağlı 7 şubesi ile 67 ilimize servis veren, işi yalnız faks ve satış sonrası hizmetleri olan, uzman personel kadrosu ile kendi laboratuvarlarında her türlü onarım gerçekleştirebilen tek firmadır.

DÜNYADA VE 1 NUMARA
TÜRKİYE'DE FAKSİMİLE
Panafax

UF - 600 SF ▷ UF - 250 ▷ UF - 150

Panafax

Japon Matsushita Graphic Communication
(Panasonic-National- Technics-Quasar)
grubunun üretimidir.

Merkez

Yıldız Posta cad.
Akın sitesi No:8
Gayrettepe-İstanbul
Tel: 174 75 15 (11 hat)
Fax no: 174 78 09

ANKARA BÖLGE MÜD.

Güven mah. Farabi sk.
38/6
KAVAKLIDERE-ANKARA
Tel: 167 26 10 (3 hat)
Fax no: 168 16 28

İZMİR BÖLGE MÜD.

Vasıfçınar Bulvarı
13/8
ALSANCAK/İZMİR
Tel: 21 8299
Fax no: 217747

ADANA BÖLGE MÜD.

Atatürk Bulvarı
167/4 ADANA
Tel: 135250
Fax no: 135250

BURSA BÖLGE MÜD.

Hoca Alizade cad.
Uğur 5 apt.
Selbaşı Bursa
Tel: 214645
Fax no: 214645

TRABZON BÖLGE MÜD.

Halkevi sok.
Kardeşler İşhanı
26/27-Trabzon
Tel: 23362
Fax no: 23362

DIYARBAKIR BÖLGE MÜD.

Ofiscamlı sok. No: 14/E
Güven apt.
D.2 DIYARBAKIR
Tel: 25926
Fax no: 25926

Kagarlitskiy: «'Liberal köle sahipleri'ne de, 'resmî muhalifler'e de karşıyız...»

Gazeteci ve sosyolog Boris Kagarlitskiy resmî **Sovyet Sosyoloji Derneği**'nin üyesi. Kagarlitskiy, 70'li yıllarda **Genç Sosyalistler** adındaki yer altı hareketine katıldı;

1982'de, Brejnev döneminde «Avrupa komünisti kavramları» yaydığı gerekçesiyle hapse atıldı ve 13 ay sonra Andropov yönetimi altında serbest bırakıldı.

Kagarlitskiy'in 1987 güzünde **New Left Review** dergisinde yayımlanan makalesi, kendisini ve arkadaşlarını daha önceki muhalifler kuşağından ayıran mesafeyi ortaya koyuyordu. Akıcı bir İngilizcesi olan Kagarlitskiy'in babası Kipling ve Wells uzmanı.

The Thinking Reed : Soviet Intellectuals 1917-1982

başlıklı kitabı, okuyacağınız görüşmenin yapıldığı günlerde İngiliz Verso yayın evince yayımlanmak üzereydi. Alexander Cockburn'ün Boris Kagarlitskiy

ile yaptığı görüşme, **New Statesman** dergisinin 29 Ocak 1983 tarihli sayısında (Vol. CXV, No. 2966)

«Glasnost Turns Upside Down», haftalık **Woz** gazetesinin 8 Temmuz 1988 tarihli 27-29. sayısında

da «Von 'liberalen Sklavenhaltern' und 'offiziellen Dissidenten'» başlığıyla yayımlandı.

Boris Kagarlitskiy ile içinde bulunduğumuz yılın ilk baharında Moskova'da görüşen tanınmış A.B.D.li

gazeteci Alexander Cockburn'ün «Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı» başlıklı yazısına **İktisat Dergisi**'nin 279.

(Şubat 1988) sayısında yer vermiştik.

— Yeltsin'in istifaya zorlanmasının üzerinden neredeyse üç ay geçti. Yeltsin'in düşüşü ne gibi değişimler doğurdu?

BK : Çelişik işaretler var. Bazı bakımlardan durum iyi değil. Kasımdan önce hüküm süren **glasnost** düzeyini elde edemiyoruz. Muhafazakârlar üstün geliyor değiller. Ama üç ay öncesine göre daha etkin ve faaller. Bir başka açıdan ise, bu konferansın yapılabilir olmasının tanıklık ettiği gibi, durum daha iyi.

— Konferansınızdan neler umuyorsunuz?

BK : Sosyalist Klüpler Federasyonunun yapısını demokratikleştirip resmîleştirmek, bir de Federasyon'un yasallaştırılmasında kullanılacak bir belge hazırlamak istiyoruz. Bu çok önemli. Tam şu sıralarda devlet, «gönüllü örgütler» ile ilgili bir yasa taslağı üzerinde çalışıyor. Bu taslak, 1932'de Stalin döneminde yürürlüğe konan mevcut yasadan bile daha kötü. Anlayın artık ne kadar berbat olduğunu. Biz 1926'nın devrimci yasasına dönülmesini istiyoruz. Konferans bu konuda ajitasyon yapacağımız bir yer olacak. Eğitim, fiyatlar ve benzeri konularda pratik deneyimler de plânlamak istiyoruz. Ama resmî ama gayri resmî, her iki durumda, yolumuza devam edeceğiz.

— Gorbacev'un 2 Kasım tarihli konuşmasına döner misiniz şimdi?

BK : Düş kırıklığı yarattı. Buharin konusunda daha çok şey, Trotskiy konusunda da olumlu bir şeyler bekleniyordu. Trotskiy'in Sovyet iktidarı ve Kızıl Ordu'nun kuruluşuna katılımı konusunda bir şeyler söylemeyen gerçek bir tarih söz konusu olamaz. Oysa bu, insanların tarih için deli oldukları, geçmişin boşluklarının doldurulması için can attıkları bir ülkede çok önemli. Trotskiy'e köylüler konusunda gerçekten yanlış olan bir şeyler söylediği için canî muamelesi yapılıyor da Stalin'e aynı bakış açısını fiilî pratiğe uyguladığı için canî muamelesi yapılmıyor. Çözüm, Trotskiy'in bir sürü hata yapmış olduğunu, Stalin'in ise canî olduğunu söylemek olmalıydı. Oysa durum bunun tersi. Bir şey daha var: Trotskiy'in Sovyet tarihindeki bütün musibetlerin sorumlusu olduğunu ileri süren bir Yahudi aleyhtarı kampanya söz konusu. Gorbacev'un faşist grupların Yahudi aleyhtarı saldırılarına karşı çıkacak bir şeyler söylemesi önem taşıyor. Buharin, bir yerde olumlu biçimde anılıyor; ama ona yönelik bütün belli başlı eleştiriler, konuşma içinde yeniden su yüzüne çıkıyor. Bununla birlikte bunun bir Gorbacev konuşması olduğunu düşünmeyin. Merkez Komitesinin Gorbacev tarafından okun-

muş bir konuşmasıydı o. Birçok versiyonu vardı, nihai olanında muhafazakâr düşünce ağır basmıştı.

— Olan bitenin siyasal-düşünsel bir haritasını çizer misiniz?

BK: Şimdilerde ilerlemekte olan bir akım yeni Stalinciler. *Perestroyka* altında Brejnev zamanındaki-ne göre çok daha popüler hâle gelmekte olan iyice elle tutulur bir tehlike bu. Stalinciler popülist olmak istiyorlar. Geleneksel Stalincilik, halkın bürokratik yollarla yönlendirilmesinden, propaganda işe, emirlerin halka açıklanmasından başka bir şey değildi. Şimdi katı Stalincilik, tarihinde ilk kez, halkın kalplerini ve zihinlerini fethetmeye çalışıyor.

— Günümüzde hard-line Stalincilik bir siyasal tasarı olarak nasıl bir şey?

BK: Stalinci tasarının söyledikleri şunları: Birincisi, yapmamız gereken, sistemi liberalleştirmek değil, değiştirmek değil, demokratikleştirmek değil, sistemin başlangıçtaki değerlerini yeniden yerleştirmektir; şimdiki sorunlarımızı çözmenin biricik yolunun sistemin 1930'lardaki başlangıç aşamasına dönmek olduğunu, aynı yapıları, yapılar içerisinde de aynı işleyiş tarzını yeniden kurmak olduğunu kabullenmektir. İkincisi, Stalinci yazarlardan birisinin yazdığı gibi, bir kamçıya ihtiyacımız var. Yani görevliler ile işçileri daha üretken hâle getirmek için sistem içindeki demokratik öğeleri beslemememiz, tersine bir tür manevi tedhiş uygulamamız gerekmiş. Bunların iktisadi tasarısı, tüketimi sınırlamaktan, batılı tüketim kalıplarını yok etmekten, böylece kaynakları ikinci sanayileşme için serbest bırakmaktan ibaret; bundan anladıkları ise bilgisayarlar vesaireyle gerçekleştirilecek bilimsel atılımlar. İlginç olan, psikolojik ve ideolojik olarak, bu Stalincilerin Reagan'ın yeni muhafazakârlarıyla bir sürü ortak yanının bulunuşu. Durmadan ulusal gururdan, geleneksel değerlerden, manevi ortamdaki söz ederken aynı zamanda da yıkıcı dış etkilere, sözde zararlı liberal etkilere karşı mücadele edilmesini istiyorlar ısrarla. Yani, psikolojik açıdan, yeni muhafazakârlık eski moda Stalincilikten çok Reaganvari yeni muhafazakârlığa benziyor. İmdi, bu tür propaganda çok etkin oluyor — gençler arasında değil de ileri yaş grupları arasında.

— Güçlü bir düşünsel akım mı bu?

BK: Bu kampta öz saygısı olan aydınlar fazlaca rastlayamazsınız; ama bu fikirler halk arasında yaygın. Bir de liberal, batıcı bir akım var ki bu akım,

yeni Stalincilikten elbette daha iyi olmakla birlikte gerçeklikten oldukça kopuk. Bu akımın yandaşları, sıradan insanların nasıl tepki göstereceklerini düşünmeden batılı yönetim, düşünme, davranış tarzlarını kopya etmek istiyorlar. Geleneksel Rus ya da Sovyet kültürü üzerine düşünmüyorlar. İdeoloji değil, kültür. Rus kültürü tüketiciye yönelmiş ya da kâra yönelmiş bir kültür değildir. Rus kapitalizmi bile etkinsizdi; çünkü sermayeciler, yalnız kâr işinden çok işçileri üstünde sahip olabilecekleri manevi nüfuza her zaman daha çok önem verirdi.

Bir de kültürel demokrasi denilen bir akım var. Bu düşüncede olanlar, kapitalizm ya da sosyalizmle ilgilenmediklerini söylüyorlar. Bu bizim sorunumuz değil, diyorlar. Özgür kültür istediklerini söylüyorlar; hangi sistem altında olursa olsun, fark etmez.

— Üretim ilişkileri üzerine düşünmüyorlar, öyle mi?

BK: Hiç. Bir tür tarihî liberalizm bu. Bir de Yirminci Parti Kongresi türünde — zayıflamakta olan — bir liberal komünizm akımı var. Bu akım, Hruşçev döneminde söylenmiş olan her şeyi bir kez daha söylemeye çalışmanın ötesine geçemiyor. Bunlar, kendileri için Hruşçev döneminin çok önemli olduğu, onu yıldızlarının parladığı dönem olarak gören, 60'larındaki kimseler arasında etkili oluyorlar. Gençlik üstünde kesinlikle nüfuzları yok. Gelişmekte olan bir de milliyetçi eğilim var. Bunlar, yüzde 100 Stalinci değiller; ama aralarında *de facto* bir ittifak var.

— Pamyat [aşırı sağ milliyetçi, Yahudi aleyhtarı grup]'tan söz ediyorsunuz, değil mi?

BK: Bunlar Yahudi aleyhtarı; kötü giden, acısını kendilerinin çektiği işlerden vesaire Yahudilerin sorumlu olduğunu söylüyorlar. Ama en önemlisi, bu akımın özellikle küçük burjuvazi — az ücret alan, ama zam elde etmek için gereken nitelikleri taşımayan mühendisler, bürokratlar — arasındaki bir hüsrana duygusuna dayanıyor olması. Bunlar rekabet istemiyorlar, hele Yahudilerle.

— Yaşınız 29. Sizin kuşağınızı neler biçimlendirdi — yaşları 25 ile 34 arasında olanları, diyelim?

BK: Benim kuşağım için çok önemli olan, «resmî muhalefet»in başarısızlığıydı. Bununla altmışların ve yetmişlerin muhalif hareketini kastediyorum. Bunlar, hiçbir şeyi değiştiremedikleri gibi her hangi bir ideolojik alternatif oluşturmakta da başarısızlığa uğradılar. Sonunda bu ülkede ilke olarak her şeyin yapılamayacağını, yapılabilecek tek şeyin onu, salt

eleştiri için, eleştirmek olduğunu söyler oldular — siyasal açıdan tam başarısızlığın kabulüdür bu. Bunlar Stalinciler kadar hoşgörüsüzdü. Bunun çıkar yol olmadığı görüldü. Muhafiflerin yazdıklarını okursanız bir sürü ters dönmüş Stailnoyle karşılaşsınız. Örneğin Stalincilere göre sosyalizm Sovyetler Birliği'nde bu gün var olan şeydir; muhalifler de aynı şeyi söylüyorlardı. Demokratik sosyalizm olanaksızdır, derler Stalinciler. Tamamen haklısınız, diyordu muhalifler. Böylece teorik noktalarda muhalifler, Stalincilerle yüzde 100 aynı görüşteydiler. Artıyı eksiye, «iyiyi» «kötüye» çeviriyorlardı, o kadar. Soljenitsın ne zaman batılı solcuları eleştirmek istese Stalin'den alıntı yapardı.

Bir alternatif bulmak gerekiyordu yani, Marx ve Lenin ile öteki düşünceleri, o arada Buharin'i incelemeye başladık. Kimileri Trotskiy'in oynadığı role ilgi duydular. İnsanlar, birdenbire Gramscici gelenekle karşılaştılar ve batı solunun olsun Doğu Avrupa reformculuğunun olsun geniş birer kültürü bulunduğunu keşfettiler. On yıl kadar önce ulaşmış olduğumuz ilk aşamaydı bu. Şimdi sorun batılı düşünme ve davranma modellerini kopya etmemek, solcu olmanın Rusya'ya özgü yolunu bulup çıkarmak.

— Glasnost, perestroyka vb. gibi gelişmeleri doğuran bunalımı nasıl betimlersiniz?

BK : Özünde Brejnevci tarihi uzlaşmanın iflâsı olarak. Sovyet toplumu, hiçbir zaman batılı Sovyetologlar tarafından geliştirilmiş totalitarizm teorilerinin gerektirdiği anlamda yekpare olmamıştır. Sovyet sistemi, her zaman farklı toplumsal ve siyasal eğilimleri barındırmıştır. Sistemin içerisindeki farklı güçler nasıl dengelenecekti, buydu sorun. Brejnevci uzlaşma, bir anlamda ülkenin kaynaklarının aşırı sömürülmesine dayanıyordu. Her grup payını alıyordu.

— Sıfır toplamı oyun değil.

BK : Kurban yoktu. Rusya'nın kaynakları zengindir, ama sınırsız değildir. Brejnevci sistem kendi sınırlarına varmıştı; perestroyka'nın Brejnev'in ölümünden de önce ortaya çıkmış olmasının nedeni budur. 1980'lerin başlamasıyla birlikte sınırlar, iyice açığa çıktı.

— Ne tür sınırlardan söz ediyorsunuz?

BK : Örneğin para. Parayı basmakla işin içinde çıkmazsınız. Sırf maaşlardan değil, aygıtı ve işletmeleri yönetmenin maliyetlerinden de söz ediyorum. İşletmeler — sanayiler vesaire — para kay-

bediyorsa onlara daha çok sübvansiyon vermeniz gerekir. Ve her bir işletme ya da kesim genişlemek, böylece daha çok bürokratik nüfuz elde etmek isterse daha çok para bulmanız gerekir. Sonunda bir mali bunalım çıktı.

— İktisadi reformun özü nedir aslında?

BK : İki tür iktisadi reform kavramı var. Bir tanesi, kapitalist öğelerin mevcut sisteme teknokratik bir biçimde üstlenmesi diye nitelendirilebilir.

— Maddi özendiriciler mi?

BK : Maddi özendiricilerin ille kapitalist olması gerekmez. İnsanların yalnız maddi özendiricilerle canlandırılabilceğini düşünmektir kapitalizm. Bu konuda, batıcıların savundukları maddi özendiricilerin alternatifi nedir diye sorulabilir. Rus işçileri için esas özendiricinin daha çok boş zaman olması gerekir.

— Bu bana Londra'da Antil adalarından bir örgütçüyü, Darcus Howe'ı, hatırlatıyor. Bir keresinde bana şöyle demişti: «Daha az iş, daha çok boş zaman.»

BK : İnsanlar ne kadar çalışacakları konusunda söz sahibi olmalılar. Seçme olanağı kendilerine verildiğinde daha çok çalışmayabilirler, ama daha iyi çalışırlar. İşlerinin kalitesi, müthiş düzelir. Boş zaman, sırası gelmişken, daha iyi bir yaşam kalitesi demektir. Bu da, başlı başına yaşam düzeyleri sorunundan çok öte bir şeydir.

— Teknokratik reformcuların istedikleri neler?

BK : İşletme yöneticilerine daha çok yetki verilsin, piyasa güçleri kuvvetlendirilsin, ama merkezi bürokratik plânlama, merkezi kaynak dağıtım sistemi dokunulmasın. İşletme yöneticilerine nihai ürünün fiyatının saptanmasında daha çok yetki tanınmasını istiyorlar, o kadar. Bu bürokratik - kapitalist bir karışım. Teknokratik muhafazakâr hizip, eskiden yaptığımız her şeyi yapalım, ama daha iyisini, diyor — daha iyi yöneticiler, daha iyi bilgisayarlar. Bizimkilerden biri, bu reformcuların, on dokuzuncu yüzyıldaki gibi, «serf sahibi liberaller» olduklarını söylemişti. İstedikleri bir tür feodal kapitalizm; yani yönlendirici (manipulative) seçkinlik. Bu, bürokratik yönetimin yarattığı bunalımın bedelini sıradan insanlara ödetmek demektir. Bürokratik yönetimin merkezi öğelerini ortadan kaldırmayacak olursanız bunalım kendini durmadan yeniden üretir.

— Ya öteki akımlar?

BK: Büyümekte olan bir sol akım, yalnız siyasal sistemi değil, üretim ilişkilerini de demokratikleştirmenin, o orada holka karar olma süreçlerinde daha çok söz hakkı vermenin zorunluğunu dile getirmekte; işçilerin yöneticilerini seçme olanakları artırıl-sın, ayrıca işletme düzeyinde doğrudan demokrasi ol-sun istiyorlar. Resmî gruplar içinde de bu ülkeleri des-tekleyen bazı kimseler var.

İşin tuhafı, resmî alandaki en radikal kimseler kültürel yönelimli insanlar. Bunlar işletmelerle, iktisa-dî reformlarla ilgilenmiyorlar. Biz ekonomiyle ilgili bir sürü inceleme ürettik; ama **Intelligentsiya** genellikle toplumsal ve kültürel sorunlara daha büyük ilgi gös-teriyor, böylece iktisadî alanı muhafazakârlara teslim etmiş oluyor. Bu, her türlü kültürel köktencilik yo da liberalizm açısından önemli bir nokta. Kültürel hege-monya kurmak istiyorsunuz, ama bir yerlere ulaştığı-nızı sandığınız anda bir de bakıyorsunuz ki karar ver-me merkezleri ekonominin içerisinde ve siz onlara erişebilecek durumda değilsiniz. Sosyalist klüp hare-ketinin önemi buradan geliyor; sosyokültürel ve ikti-sadî alanlar arasındaki bu uçurumu aşmaya çalışı-yoruz.

— İktisadî cephede grubunuzu etkileyen düşünür-ler hangileri?

BK: Uluslararası düzeyde kimi Macar iktisatçı-ları, o arada, şimdilerde kendisinin sağa kaydığını dü-şünsek de, Janos Kornai. Son yapıtları birçoklarını düş kırıklığına uğrattı; ama ellilerdeki eski çalışma-ları, aşırı merkezleşme konusundakiler, bir sürü in-san üstünde etkili oldu. Ayrıca Oxford'da çalışan Po-lonyalı bir profesör olan Vladimierz Brus. Bazıları, İs-kandinav sosyal demokrosisine ilgi duyuyor. Ancak bundan öğreneceğimiz her hangi bir şey olsun olma-sın, gözlerini İsveç'e çeviren insanların sosyal de-mokrat olmadıklarını vurgulamak isterim. Daha ge-nel olarak Marcuse ile Gramsci de çok etkili oluyor-lar. Obşçına [Sosyolist Klüpler Federasyonuna bağlı öğrenci örgütü] üyeleri arasında Bakunin çok önemli. İnsanlar, bilgiye susamış durumdadır ve her türlü sol düşünceye sarılıyorlar.

— Peki, fikirlerinizi iktisadî alana nasıl uyguluy-sunuz?

BK: Örneğin Âdil Fiyatlar İçin Kampanya diye bir grup oluşturduk. Bununla zamların yalnız gereksiz ve adaletsiz değil, aynı zamanda anti-reformcu oldu-ğunu göstermeye çalışıyoruz. Yani, birinci olarak, fi-

yatlar konusunda yerel otoritelere — çünkü bunlar, piyasa baskılarının yanı sıra yerel ihtiyaçlar karşısın-do da doha duyarlıdır ve bu iki güç arasında bir den-ge bulma zorunda olacaklardır — daha çok karar yetkisi vermek, aynı zamanda da bu yerel otoriteleri demokratikleştirmek gerekir. İkinci olarak, farklılaş-tırılmış fiyatların, zenginlerin, kendilerinden daha yok-sul olanların tüketimini desteklemelerini sağlayacak bir yeniden bölüştürücü güç olarak işlev görmesi ge-rekli. Bu, lüks malların, lokanta yemeklerinin vb.'nin fiyatlarının yükselmesi demek.

Dağıtım gelince, bu konuda piyasaya yönelmek zorundayız. Çünkü doğal çerçeve budur, çünkü üre-ticilerin hâkimiyetindeki Sovyet ekonomisinde tüketi-cinin üretici üzerinde egemenliğini kurmanın başka yolu yoktur. Yani bu anlamda piyasaya doğru belli bir yönelişe gerek var. Ama sorun üreticiler demok-rasisine doğru, halkın karar verme süreçlerine do-ha çok katılmasına doğru bir yönelişin, demokratik olması gereken belirli bir yeniden bölüşüm mekoniz-masının buna eşlik etmesi.

— Batı'da Sovyetler Birliği'nde son zamanlarda meydana gelen bütün gelişmeleri Gorbaçev'un inisi-yatifleri açısından yorumlama yönünde bir eğilim var. Bu, olaylara safca bir bakış oluyor her hâlde, öyle değil mi?

BK: Brejnev zamanında bir tür bürokratik ço-ğulculuk, zaten vardı. Bu günkü iktidar mücadelesi de. Brejnev'in son yıllarındakinden daha yoğun değil, ama şimdi **glasnost** olduğu için doha iyi görünüyor.

Farklı siyasal kavromları olan bürokratik kurumlar ve gruplaşmalar var. Batı Avrupa'dan çok Amerikan tipi bir çoğulculuk bu. Bizde tek parti, Amerikalılarda ise iki parti sistemi var. Ama çıkar gruplarının biçimsel siyasal makineden daha önemli olması anlamında be-lirli bir benzerlik göze çarpıyor. Böylece Sovyet siste-mi, seçkinler üstüne siyasal tahditler koyan lobilerin, yapı içerisindeki siyasal gruplaşmaların ağırlığının çok daha fazla ortasıyla Amerikanlaşmış bir sisteme doğru evrimleşmekte. Gerçekten yeni olan, tabandaki sol ve sağ eğilimlerin bu yapıyı etkilemeye çalış-ması.

— Öyleyse klüplerin şimdiki hedefi yeniden can-landırılmış sosyalist kavramlar geliştirmek ve bunla-rı yaymaya çalışmak olmalı?

BK: Evet, ayrıca karar alma sürecinde gerçek bir etken, gerçek bir baskı grubu hâline gelmek. Ye-rel sorunlarda grupların büyük etkisi olabilir. Global sorunlarda bu o kadar kolay değil. Resmî düzeyde

bir sürü kimseye bir baskı grubu olarak rolümüzü benimsetmeyi ve perestroyka altında bu tür grupların var olmasının olağan olduğunu kabul ettirmeyi başardık. Kendilerini bizimle özdeşlemeyenler bile, solda sağa deneleyecek güçlerin bulunması gerektiğini görüyorlar.

— Geleceğe ilişkin umutlarınız neler? İyimser misiniz, kötümser mi?

BK (gülerek): Şöyle söyleyeyim: Tamamen kötümser değilim. Güçler dengesi hafifçe, daha muhafazakâr olan uca doğru kaymakta. Durumu değiştirmek istediğinizde daima bir tür kutuplaşmayla karşılaşsınız. Nitekim sol güçleniyor, aşırı sağ ve muhafazakârlar da öyle, liberal-ılımlı eğilimler ise zayıflam. kta.

— Sizin grubunuz ile Batı Avrupa ve ABD sol hareketleri içindeki kimseler arasında bir diyalog her hâlde önemli olabilir.

BK: Batı solu bizi çoğu zaman düş kırıklığına uğrattıyor. Pragmatik ve ideolojisizleştirilmiş bir sol bu; oysa Rus kültürü ideolojik ve değer yönündür. Yeni Sol'un tarihine, ayrıca, anlar da değer yönü olduğu için, şu sıralardaki barış gruplaşmalarına ve Yeşil harekete ilgi duyuyoruz. Elbette söz konusu değer yönü batılı hareketler, Sovyet sol gruplarını oldukça pragmatik buluyor olmalıdır; çünkü biz, demagogiden kaçınmak, iktisadî eksiklikler ve çelişkilerle ciddi olarak hesaplaşan kavramlar formüle etmek zorundayız. Batı'daki değer yönü gruplar bazen pratik çelişkileri unutuyorlar. İlike olarak batı soluyla diyaloga açığız.

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

KURULUŞUNUN 35 NCİ YILINI İDRAK EDERKEN YURDUMUZ EKONOMİSİNDE KÖKLÜ BİR YER SAĞLAYARAK ÇİFTÇİMİZİN İHTİYACI BULUNAN GÜBRENİN SAĞLANMASINDA KENDİSİNE DÜŞEN GÖREVİ BAŞARI İLE YERİNE GETİRMEKTEN KIVANÇ DUYAN ŞİRKETİMİZ, BÜYÜK TECRÜBESİ VE TRİPLE SÜPERFOSFAT VE KOMPOZE GÜBRE TESİSLERİ İLE HİZMETİNİZDEDİR.

GÜBRELERİMİZ, BİTKİ İÇİN GEREKLİ BESİN MADDESİNİ TOPRAĞA SAĞLAYARAK BOL ÜRÜN ALINMASINDA BAŞLICA ETKEN OLMAKTADIR. BÜTÜN MAHSULLER İÇİN GÜBRE, ÜRÜNDE BEREKET DEMEKTİR.

ŞİRKETİMİZ TESİSLERİNDE ÜRETİLEN VE TÜRK STANDARTLARINA UYGUNLUĞU TESCİL EDİLMİŞ BULUNAN SÜPERFOSFAT VE KOMPOZE GÜBRELERİMİZ 50'ER KİLOLUK AMBALAJLAR İÇİNDE SATIŞA SUNULMUŞTUR.

ÇİFTÇİ VATANDAŞ, BOL VE İYİ VASIFLI MAHSUL ALMAK VE ÇOK KAZANMAK İSTERSEN, **GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.**'nin KOMPOZE VE TRİPLE SÜPERFOSFAT GÜBRELERİNİ KULLAN.

Genel Müdürlük : Kasap Sokak No. 22 Esentepe / İSTANBUL
Tel. : 174 28 82 (8 Hat)

Fabrikalarımız :

Yarımcı Süperfosfat Fabrikası - İzmit
Tel. : 0.211. 31306-9. 921174721-22

Sarıseki Süperfosfat Fabrikası — İskenderun
Tel. : 0.881 13794-95-96-97

Demokrasi Yerine Piyasa

Boris KAGARLITSKIY

Yazıyı **AK** dergisinin 2 Mayıs 1988 tarihli sayısında (Jg. 18, No. 264) «Markt statt Demokratie oder noch etwas über Windbeutel» başlığıyla yayımlanan Almancasından Türkçeye çevirdik.

Disiplin çağrıları bir zamanlar ne denli moda idiyse serbest piyasa konusundaki düşünceler de şimdilerde o denli moda. Yeni fikirlerin büyüğü o denli büyük ki bunlar, daha dün tam tersi ilkeleri ölçüsüz bir gayretkeşlikle ileri sürmüş olan birçoklarınınca şevkle savunuluyor. Burada kendini gösteren, iyi örneğin gücü olsa gerek. Zaten bunda şaşılacak ne var? Serbest piyasanın yandaşları, bize bol bol en yüksek kalitede mallar, üretkenlik artışları, iyi çalışanlar için de «refah» vad ediyorlar. Heyecanlandırıcı bir perspektif değil mi bu (hele bu günkü, gönül açıcı olmaktan çok uzak iktisadî durumda)?

Elbette hayatta her şeyin bir bedeli vardır. Nitekim serbest piyasa cennetine girişimiz karşılığında bazı şeylerden vazgeçmemiz gerekeceği konusunda tam bir içtenlikle uyarıyoruz. Yiyecek fiyatlarının artmasına, oluşma hâlindeki işsizliğe ve «toplumsal güvenceler»in kısmen kaldırılmasına (yani konutların ve kamu hizmetlerinin pahalalanmasının yanı sıra «toplumsal fonlar»ın azaltılmasına) razı olmamız gerekecek. Bu, deyim yerindeyse «etkililiğin bedeli» olacak. Ama öbür yandan : Düşük fiyatlarla ve toplumsal güvencelerle birlikte «asalaklık» ve «toplumsal solumsuzluk» körelecek ve «feodalizmin kalıntıları» yok olacak.

Bütün bunlar çok inandırıcı gibi duruyorsa da aydınlanmamış ve, görünüşe göre, «toplumsal sorumluluktan yoksun» bazı kişiler hangi sebeplerle olursa olsun keselerinin derdine düşmüşler. Piyasa anlayışının savunucularının bize vadettikleri perspektifler pembeleştikçe bu tür kaygılar da çoğaldığından önerilen önlemlerin olası toplumsal, iktisadî ve siyasal sonuçlarını alabildiğine somut olarak tahlil etmek gerekiyor.

Sorunların belki de en keskinleşmiş olanıyla işe başlayalım : yiyecek fiyatlarıyla. Geçenlerde, Novosibirsk'te yayımlanan «Öko»nun 3/87. sayısında V.M. Rutgaytseri ile Yu. E. Şeryahov'un «Emeğe Göre Bölüşüm» yazı-

sını okuduğumda şiddetli bir suçluluk duygusuna kapıldım. Derginin öteki okurlarının da bu duyguyu benimle paylaşmış olmaları çok mümkün : Biz hepimiz, anlaşıldığına göre, devleti soymaktayız. Ne zaman bir parça et satın alsak, otobüse binsek, elektriği yaksak ya da (ne edepsizlik!) yeni bir konuta taşınsak — yaptığımız bir soygundur. Çünkü bütün bunlar şu veya bu şekilde sübvansiyon görmektedir, dolayısıyla hak edilmemiştir; hepimiz devletin kesesinden asalaklık etmekte, onun servetine el koymakta, onun sırtından geçinmekteyiz. Uzun lâfın kısası kemerleri sıkmanın ve lüksten vazgeçmenin zamanıdır. Yalnız fiyatların yükseltilmesi, piyasa dengesini, bu yoldan da gerçek adaleti sağlayabilecektir.

Adalet konusunda özel bir akıl yürütme-ye dayanılıyor: Bu günkü durumun adaletsizliği, yüksek gelirli kimselerin gıda maddeleri için düşük gelirli kimselerle aynı parayı ödemelerinde, dolayısıyla bunların daha fazla para artırmalarında yatıyor. Pekli, fiyatların yükseltilmesinden sonra değişen bir şey olacak mı? Bu soruya cevap olarak tazminat ödemeleri sırasında gelir düzeyinin göz önünde bulundurulacağı söyleniyor. Bu ödemeler yapılırken mutlaka çok sayıda etkenin göz önünde bulundurulması gerektiği (çocuk sayısı, aile harcamalarının yapısı, ek kazanç olanakları, aynı gıda «tayını» vb.), bu yapılmazsa «âdil bir tazminat»ın boş sözden ibaret kalacağı sanki açık değilmiş gibi.

Oysa fiyatların yükseltilmesinin propagandasını yapan yazarların hiçbiri bu tür sorunları ciddiyetle incelemeye yanaşmıyor; adalet konusundaki basma kalıp yargılar onlara yetiyor. Söz gelimi N. Şmelyov, «Noviy Mir» 6/87 içindeki «Öndelikler ve Borçlar» başlıklı yazısında her şey için şaşılacak kadar basit, matematiksel olarak da şık bir çözüm bulmuş: Devlet, yiyecek maddeleri sübvansiyonlarına her yıl 50 milyar harcıyor. Bu sübvansiyonlar kaldırılıp söz konusu mil-

yarlar yurttaşlara dağıtılsın... Nasıl, hangi ilkeye göre...? Ne önemi var?

Ama biz bunları bırakalım da saygı değer iktisatçıların sözüne inanalım ve tazminatların ödendiğini, bunun kimseyi küçük düşürmediğini, bu arada da kimsenin başkalarının sırtından para kırmadığını göz önüne getirelim. Bu gibi önlemlerin iktisadî ve toplumsal sonuçları neler olacaktır? Dolanımındaki para miktarındaki anî artışın ekonomideki enflasyoncu eğilimleri güçlendirdiği, kolhoz pazarlarında, özel küçük zanaatlar alanı ile kooperatif kesiminde fiyatların yükseleceği açıktır; nihayet devlet işletmeleri de, büyüyen parasal talebi fiyat artışları için kullanmaya çalışacaklardır (sırf eski mallar yerine yenilerini, daha pahalılarını koymak yoluyla olsa bile — ki bu zaten alışılmış bir yoldur). Sonuç olarak «âdil» tazminatlardan yararlananların da geçimleri daralacaktır. Bir başka ilginç ayrıntıyı da belirtmeden geçmeyelim : Enflasyon, uğrunda sübvansiyonların kaldırılması önerilen piyasa dengesinin ta kendisinin oluşmasını engelleyecek; parasal talep, eskiden olduğu gibi arzı aşacaktır.

Kendimize bir soru daha sormamızda yarar var. Sübvansiyonlar ne diye ödeniyor? Buna herkesin üzerinde düşünmeden şöyle cevap vermesi âdettir : Sübvansiyonlar, gıda maddelerinin fiyatlarını düşük tutmak için gereklidir. Ne var ki bu tamamıyla doğru değildir. Fiyatların artırılması çağrısını yapan yazarlar, çoğunlukla dünya pazarında geçerli fiyatların göz önünde bulundurulmasının zorunluğuna işaret ederler. Dediklerini yaparsak gıda maddelerinin büyük bölümünün (ekmeğin dışında) bizde daha şimdiden Avrupa ülkelerinin çoğunluğundakinden daha ucuz değil, kimi durumlarda hatta daha pahalı olduğunu görürüz. Ülkemizin bizzat gıda maddesi üreticisi olduğunu hesaba katarsak bizde tarımsal ürün fiyatlarının bir dizi örnekte fahiş bile olduğunu itiraf etmek zorunda kalırız. Demek ki sübvansiyonları yiyecek fiyat-

larımızın düşüklüğünden ötürü değil, tarımımızdaki düşük etkililikten ötürü ödemekteyiz. Ve burada söz konusu olan, yalnız işin kötü kalitesi, yetersiz üretkenlik ve bozuk örgütlenme değil, aynı zamanda bizdeki tarım tekniğinin aşırı pahalı oluşudur. Makine üreticileri kolhozlar ile **sovhoz**'lara kendi tekel fiyatlarını dayatmakta, bunlar ise bu maliyetleri devlete aktarmaktadır. Satıcı da, alıcı da burada eşit derecede sorumsuz davranmaktadır. Satıcı, güvenilirmez ve kötü bir tekniği aşırı yüksek bir fiyatla arz etmekte, alıcı ise bunun bedelini kendi cebinden ödememektedir. Şimdi bize önerilmekte olan ise, toplumsal sorumsuzluğun bir sonraki aşamasına geçip ölçsüz harcamaların yükünü doğrudan doğruya tek tek tüketicilere yüklemekten ibarettir. Şimdiye dek etkisizliğin bedeli, deyim yerindeyse merkezden sübvansiyonlarla karşılanıyordu; artık bunları biz doğrudan doğruya kendi cebimizden karşılayacağız. Kimi makamlar için böylesi daha yararlı olabilir; tarım makineleri kesimindeki işletmeler ise her halükârda bundan zararlı çıkmayacaktır. Peki ama adalet bunun neresinde?

Şurası açıktır ki birçok işletme kendi alanlarında fiilen bir tekel konumunu işgal ettiği sürece serbest piyasa konusundaki bütün lâflar, en hafif deyimle, pek inandırıcı gözükmeyecektir. E. G. Yazın'ın hesaplamalarına göre bizde makine yapımındaki ürün uzmanlaşması % 80'ı bulmaktadır. Bu koşullar altındaki bir serbest piyasa stratejisi, üreticinin tüketici üzerindeki diktatörlüğünü ortadan kaldırmamakla kalmayacak, onu daha da ağırlaştıracaktır.

Birçok yazar, umudunu iç pazarın yabancı rekabetine açılmasına bağlıyor. Her hangi bir kolhozun güvenilirmez ve pahalı yerli malı biçer döverler ile daha ucuz ithal malı biçer döverler arasında seçme yapma olanağına kavuştuğunu göz önüne getirelim. Kuşkusuz işletmelerimiz yeniden düzenlemeye gitmek zorunda kalacak, ne var ki yeni, rekabet edi-

lecek üretim tarzlarına geçmeye henüz fırsat bulamadan fabrikaların büyük bir bölümünün sırf iflâs yüzünden kapanması gerekecektir. Öte yandan ülkemiz, ithalâta hatırı sayılır bir artışı karşılamaya yetecek miktarda sağlam dövizden de kesinlikle yoksundur.

Şmelyov bu soruna son derece basit bir çözüm öneriyor: rublenin de dolar gibi konvertibl hâle getirilmesi. A. G. Liziçkin, daha da ileri giderek çok yakın gelecekte —piyasa yönelişinin üstün gelmesi ön koşuluyla elbette— rublenin konumunun «dolarinkinden daha güçlü olacağını» var sayıyor. Konvertibl ruble fikrinin önümüze serdiği parlak perspektifleri değerlendirmek için Yugoslav dinarının, Meksika pezosunun ya da Peru solunun akıbetini hatırlatmak yeter. Serbestçe değiştirilebilir bir paraya sahip ülkeler kesinlikle dolardan bağımsız olmazlar; tersine bu bağımlılık güçlenir. Dahası ithalâtın zorla artırılması, birlikte getireceği bütün sonuçlarıyla dış ticaret borçlarının kabarmasına yol açar.

Gene Şmelyov tarafından önerilen başka bir varyant, COMECON ülkelerinin bir ortak pazarının yaratılmasından ibaret. Şmelyov, «SSCB'nin fiilen sınırsız piyasası için istikrarlı çalışma perspektiflerinin hemen hiç kimsenin küçümsemeyeceği ya da hesaba katmazlık edemeyeceği kadar umut verici olduğundan» emin. Ah, ne büyük yanlış! COMECON'un Avrupalı ülkeleri için en yüksek iktisadî öncelik batı piyasası için üretimdir; Batı'ya olan borçlarını ödemeleri için onlara sağlam döviz getirecek olan budur. Tam da bundan dolayı COMECON ülkelerinden SSCB'ye yapılan ihracat, son derece yavaş büyümekte, Doğu Avrupa ülkeleri, bizim piyasamıza yönelmekte acele etmemektedir.

Kaldı ki COMECON ülkelerindeki üretim yapısı ve uzmanlaşması, daima bir ve aynı piyasada birbiriyle rekabet etmelerine hiç de elvermez.

Sübvansiyonlar sorununa dönecek olur-

sak halen önerildiği biçimiyle «piyasa çözümü»nün yaşam düzeyinin gerilemesinden ve enflasyonun hızlanmasından başka hiçbir şey getirmeyeceği açıkça görülür. Tek gerçek çıkış yolu tarımsal işletmeleri güvenilir ve pahalı teknik satın almamaya, bizde çoğunlukla üzerinde konuşulmayanlar da dahil, alternatif teknolojik varyantlar araştırmaya zorlamaktır. Batı Avrupa ülkelerinde şimdiden yapıldığı gibi kimi durumlarda traktör yerine at kullanmak gibi. Her türlü giderin devletin ya da tüketicinin sırtına yüklenmesi yapanların yanına kaldığı sürece hiçbir fiyat reformu her hangi bir sonuç getirmeyecektir. Sübvansiyonların sürekli olarak kısıtmasını yiyecek fiyatlarının istikrarının korunmasıyla ve şimdiki pratiğin tersine tarımsal teçhizat için gerekli mallarda tekel karşıtı fiyat denetiminin sıkılaştırılmasıyla birleştirmek gerekir ki durumu değiştirmek mümkün olsun.

«Piyasaya doğru belli bir yöneliş» olmadan plânlamanın etkililiğini ve nihai sonucun değerlendirilmesini sağlamak olanaksızdır. Ama bu, piyasanın her derde deva olduğu anlamına gelmez. Belirli durumlarda piyasa yöntemleri, var olan sorunları çözmemekle kalmaz, felâketli sonuçlara bile yol açabilirler.

Yeni «piyasa okulu»nun tam istihdam ve toplumsal güvenceler sorunlarına yaklaşımı bu bakımdan anlamlıdır. Bu konuda Şmelyov'un hakkını yememek gerek: Bizde iş arayanlar ya da değiştirenler arasında bir doğal işsizlik bulunduğunu, bu işsizliğin hiçbir zaman % 2'nin altına düşmediğini, boşta gezeler ile aylıklar dahil edildiğinde % 3'ü bile bulunduğunu (yani aşağı yukarı İsveç ya da Japonya'daki kadar, İsviçre'dekinden ise fazla) açıkça söylemeye ilk kez cüret eden o olmuştur. Batı ölçülerine göre buna gerçek bir işsizlik denemez. Uluslararası düzeyde kararlaştırılmış normlar uyarınca «tam istihdam»da % 4'e kadar bir işsizlik oranına cevaz vardır. Ama bundan, kimi yazarların id-

dia ettikleri gibi, iş yeri sayısının hatırı sayılır ölçüde azaltılması durumunda bile bizde işsizliğin oluşmayacağı sonucu asla çıkmaz. Şmelyov, eski iktisadî mekanizma altında pek çok sayıda iş yerinin düpedüz boş kaldığını belirtiyor. Ama bu durum, «gizli rezervler» yaratmak işletmelerin çıkarına olduğu için doğmuştur. Eski mekanizma kaldırılır kaldırılmaz söz konusu çıkar, onunla birlikte de «fazla» iş yerleri ortadan kalkacaktır. Yeni koşullar altında, söz gelimi işlemeyen bir makineyi harekete geçirmek için işsiz bir işçiyi işe almaktansa o makineyi satmak, hatta iskartaya çıkarmak müdürlerin işine gelebilir. Aynı zamanda «işten çıkarılmış» işçilerin yeni bir iş yeri bulmaları hiç de kolay olmayacaktır — diyelim metalürji işçilerinin çalışacakları iş yerlerinin sayısı azalırken programcılara olan talep yükselecektir çünkü.

Gelişkin bir yeniden yetiştirme ve mesleki geliştirme sistemi olmadan, erken emeklilik hakkı vb. olmadan iş yeri sayısının azaltılması son derece ağır toplumsal sonuçlara yol açabilir. Bir dizi ülkenin (o arada Çin'in) tecrübesi, belirli iktisadî dallarda işsizliğin iş gücü eksikliğiyle bir arada çok uzun bir süre boyunca devam edebileceğini kanıtlamıştır. Bu, istihdam düzeyinin «Şçekinskiy yöntemi» uyarınca düşürülmesinin mutlaka etkililik artışıyla sonuçlanacağı anlamına kesinlikle gelmez. Üretimde maliyetin ve emek harcamasının düşürülmesine (özellikle meta üreticisi tekel durumundaysa) kalitenin düşüşü de eşlik edebilir, kazanç fiyatların yükseltilmesi sonunda artmış olabilir — ve bütün bunlar, piyasanın ilân edilisinin ertesi günü mucize kabilinden ortadan kalkmayacak olan müzmin bir kıtlık ekonomisi koşulları altında olur.

Piyasa anlayışının en temel paradoksu yandaşlarının önerilen önlemlerin Sovyetler Birliği'nin bu günkü koşullarında, beklenenin tam tersi sonuçlar doğurmasının kuvvetle muhtemel olmasıdır. «Geçici işsizler»in sa-

yısındaki artışla birlikte denetimden çıkan enflasyon yalnızca modernleşmenin bedelinden ibaret değildir. Nüfusun büyük bir bölümünün yaşam düzeyinin ve satın alma gücünün kaçınılmaz olarak düşüşü, piyasanın durumu üzerinde doğrudan doğruya etkili olacaktır. Talebin (bu arada az çok yüksek kaliteli metalara olanının da) düşüşü, üretimin sınırlandırılmasına ve istihdam düzeyinin yeniden aşağı düşmesine, dolayısıyla iktisadî durumun kötüleşmesine yol açar. Bunlar olurken kimi iktisadî dallardaki tekel fiyatları, şimdiye kadar da olduğu gibi, oldukça uzun süre yükselebilir. Sözün kısası, serbest piyasa ilkelerine geçilmesine yönelik önlemler öyle bir şaşkınlığa ve öyle bir kargaşalığa yol açabilir ki bunların sonucu, en kuvvetli olasılıkla, piyasa ekonomisi değil, tam da kendilerinden kurtulmayı özlediğimiz eski ve en arkaik idarî yöntemlerin uygulandığı «bir elemanter sistemin kurulması» olur. «Piyasa reformu», piyasayı çözer ve bürokratik merkezleşmeye yönelik nesnel bir toplumsal ihtiyaç yaratır.

Serbest piyasa savunucularının temel savlarından en önemlisi, kendilerince önerilen çözümün bürokratizmin ve idarî merkezîyetçiliğin biricik alternatifi olduğuna ısrarla işaret etmelerinin ötesine geçmiyor. Daha özenli bir tahlil, kendilerince önerilen reçetelerdir. Bu toplumsal kötülükleri kesinlikle iflâh etmeyeceğini gösterir. Toplumsal güvenceler sisteminin kaldırılışının otomatik olarak etkililik artışına yol açacağını ve daha kötü koşullar içine sokulan insanların daha istekli çalışacaklarını ummak için de her hangi bir özel sebep yoktur. Psikologlar, birçok insanın, durumlarındaki anî bir kötüleşmenin yarattığı şok karşısında gösterdiği doğal tepkinin kesinlikle üretkenlik artışı değil, duyumsamazlık ve hınc olduğunu bilirler.

Lizickin, Şmelyov ve öteki yazarlar bize toplumsal güvencelerin asalaklık ve sorum-

suzlukla eş anlamlı olduğunu telkin ettiklerine göre Japonya ile İsveç gibi ülkelerin, günümüz kapitalist dünyasının, emekçiler için son derece gelişmiş toplumsal güvenceler sistemlerinin bulunduğu ülkelerinin tecrübelerini ele almak yerinde olur. En büyük iktisadî başarıları kazananların tam da bu ülkeler olması her hâlde rastlantı değildir. İsveçli işçi, kamu hizmetlerini devlet hesabına bedava elde ediyor diye ücretinin değerini her hâlde bilmiyor değildir. Japon, işletme, işini ömür boyu güvence altına alsa ve onu işsizliğe karşı korusa da işine olan ilgisini yitirmiyor. Önemli olan, korkunun güçlü bir uyarıcı olmayışdır. Bu tür yöntemler, ilkel, vasıfsız emeğin genel olarak ağır bastığı bir dönemde işe yarardı ancak. Modern sanayi toplumunda bu yöntemler uygulanamaz: Nüfusun, kendilerine ihtiyaç duyulan niteliklere sahip bölümünün gözü yılmaz; öteki bölümü ise, kötüleşen bir toplumsal konjonktürde kalabalık arasında ite kaka «yukarıya» tırmanmak kesinlikle düşünölemeyeceği için kendine olan inancının yanı sıra her türlü çalışma şevkini de kaybeder. Kendilerini «güçsüzler» kategorisinde bulacaklarda ağır basacak olan eğilimler saldırganlık ya da toplumsal asalaklıktır (sonunda açlığa terk edilecek değiller ya). Disiplinli ve vasıflı iş gücünün istikrarlı olarak yeniden üretilmesi için, insanların gelecek güne olan güvenlerini güçlendirecek bir toplumsal güvenceler sistemi gereklidir. Çalışmanın en güçlü uyarıcıları işsizlik korkusu değil, çalışmaya duyulacak ilgi ve toplumsal ilerleme umududur.

Toplumsal güvenceler sistemi etkililik artışını frenlemez. Tersine tam da ekonominin yönetilmesinde piyasa öğelerinin nesnel zorunluğu, bu sistemin güçlendirilmesi ve genişletilmesi sorununa el atılmasını gerekli kılar. Çünkü sistem, piyasa rekabetinin ve konjonktürün istikrarsızlığının eksikliklerini gidermek zorundadır. Öte yandan sosyal plânlamanın bürokratik örgütlenişi, daha etkili

bir ekonomi yaratılmasının önüne önemli bir engel olarak dikiliyor. Baştan aşağı reforma uğratılmazsa günümüzün gereklerine cevap veremeyecektir. Reforma uğratmak, yoksa kaldırmak ya da sınırlandırmak değil. Piyasanın gelişmesine koşut olarak sistemin genişletilip güçlendirilmesi, aynı zamanda bürokratsızlaştırılıp demokratikleştirilmesi gerekiyor. Burada bir sürü sorunla karşı karşıya kalıyoruz: Sosyal yardım, yeniden yetiştirme, konut inşaatı, toplumsal fonların kullanımının çeşitli türleri nasıl örgütlenecek, tıbbî bakım ve eğitim düzeyi nasıl yükseltilecek? Sonuç olarak burada söz konusu olan, yeni örgütlenme ve yönetim biçimleri değildir yalnızca, bu sorunların çözümünün günlük ve dolaysız denetimini kendi elimizde bulundurmaktır aynı zamanda; bu sistemlerin yönetimine demokratik katılımımız, nihayet toplumsal önceliklerin iktisadî teşvikler diline nasıl çevrileceğidir söz konusu olan.

«Piyasa okulu» savunucularının çoğunluğu, ne yazık ki bu sorunları koymuyor bile. Bir zamanlar «teknik her şeyi kararlaştırır», sonraları «kadrolar her şeyi kararlaştırır» şiarlarına olan inanç ne denli sağlam idiyse onların «piyasanın bütün sorunları çözeceğine» ilişkin kanıları da o denli sarsılmaz. Eski iktisadî mekanizmaya yönelik eleştirinin keskinliğine karşın bu kuramcılar, ekonomimizin içinde bulunduğu bunalım öncesi durumunun derinliğini ve karmaşıklığını bütünüyle kavramış değiller. Son derece elverişsiz konjonktür koşulları altında piyasaya umut bağlamak bunalım eğilimlerini yalnızca geliştirip derinleştirir. Doğu Avrupa ülkelerindekiler gibi Batı Avrupa'nın tecrübeleri de, bunu kanıtlıyor. Bize gerekli olan, dört başı mamur bir anti-kriz programıdır, alışılmış vaatlerdeki şiarı uygun avutmalar değil : «Durum, iyiye dönmeden önce kötüleşmek zorundadır.» Durum, bu tür bahaneleri caiz göremeyeceğimiz kadar kötü zaten. Yaşam düzeyinin düşmesi, tam istihdamla ilgili sayısız

sorunun oluşması, enflasyon — bütün bunların demokratikleşme için elverişli koşullar yaratacağı söylenemez.

G. Liziçkin, piyasa stratejisinin çoğunluğun sırtından bir azınlığını durumunu düzeltmeye kapı açtığını oldukça açık olarak yazdı. Dikkate değer olan, bu bakımdan Liziçkin'in yaklaşımının kendisi tarafından eleştirilen piyasa karşıtı V. Rogovin'inkinden pek az ayrılmakta oluşudur — her ikisi, yeniden bölüşüm önlemlerinin savunuculuğunu yapıyor; her ikisi, emekçilerin bir bölümünü öbürleriyle çelişki içine sokuyor; her ikisi, bu tür bir yeniden bölüşümün toplumun ilgili bölümünde çalışma şevkini ne ölçüde sarsacağından kaygılanmıyor. En az bunun kadar önemli olan, her ikisinin de, önerilerinin siyasal anlamı üzerine düşünme zahmetine girmemesidir.

Liziçkin, farklı tarihî çağlarda geri bir çoğunluk karşısında önceliğin ilerici bir azınlığa ait olduğundan söz ederken tamamiyle haklıdır. Ne var ki demokrasi, ancak çoğunluğun iradesi buna karşın zafer kazandığı, azınlık ise egemen bakış açısından farklılaşan kendi görüşünde ısrar etme hakkına sahip olduğu zaman mümkündür. Buna karşılık bir azınlığın iradesini ve onun çıkarlarını toplumun öteki tabakalarına iradelerine aykırı olarak dayatma çabaları, kaçınılmaz olarak antidemokratik, otoriter ve idarî yönetim yöntemlerine götürür.

«İstikrar» kelimesi şu sıralarda moda değil. Uzun zaman bu kavramdan anlaşılan, son zamanlarda «durgunluk» denen şey oldu. Oysa demokratik bir gelişmenin belirli bir toplumsal istikrara gerek duyduğu bilinmeyen bir şey değil. Hele insanlar, özgürlük ve hukuka saygı geleneği içinde bir hayatın tarihî tecrübelerinden yoksunlarsa. Gerçi çatışmasız demokrasi olmaz; gene de çatışma yüklülüğü derecesi ile çatışmaların sonuçlandırılma tarzı, seçilen iktisadî modele bağlıdır. «Azınlık demokrasisi», çoğunluk için

hukuk dışılığı, ardından da azınlığın kendisi için ahlâkî çöküşe dönüşür. Bizim «piyasa yandaşları», bunu göz önünde tutuyorlar mı?

İlk zamanlar piyasa anlayışı ile demokratikleşme düşüncesi, gerek biri, gerek öbürü eski muhafazakâr ilkelere ters düştüğü için hâlâ birbirine sıkıca bağlıydı. Ancak demokratikleşme ile piyasa, belirli bir noktadan başlayarak birbirinin alternatifleri hâline gelebilir.

Sonunda, kendi sesleri duyulsun diye **glasnost**'u hedef edinmiş olanlar ile herkesin kendi düşüncesini eşit olarak açıklama hakkına sahip çıkanlar arasında bir ayrılık meydana çıkıyor. Kendileri için (ya da «ilerici azınlık» için) daha çok özgürlük elde etmek isteyenler ile özgürlüğü herkes için eşit derecede erişilebilir kılmak (dolayısıyla çoğunluğun haklarını güvence altına almak) isteyenler arasında yani.

Teknokratik düşünme, bireyin özgürlüğünü ancak bu özgürlük teknokratların kendileri tarafından konulmuş görevlerin çözümünü kolaylaştırdığı ölçüde tanır. Buna karşılık sosyalist gelenek, başından beri özgürlüğü bağımsız bir değer, en yüce değer olarak görmüştür. Stalin döneminde sanayileşmeye teknokratik bir biçimde yaklaşıldığına tanık olduk; bu yaklaşım, milyonlarca insanın korkunç özverilerine mal oldu. Bu gün bize piyasa konusunda teknokratik bir yaklaşım öneriliyor... Tarih hiç mi bize ders veremeyecek?

Yakından tanıdığımız plân fetişizminin daha az tehlikeli olmayacak bir piyasa fetişizminin temellerini atmaya koyulduk. Bunun sonuçları ise son derece vahim olabilir. Yedi derde deva diye göklere çıkarılan yeni yöntemler ile eski bürokratik tutum arasındaki fark bu kadar mı büyüktür? Her ne olursa olsun eski ve yeni idarî düşünme arasındaki korkutucu benzerlik, kendini bir sürü öğede belli ediyor :

— geri bir çoğunluk ile neyin iyi, ne-

yin kötü olduğunu bilen, başkalarına kendi kararlarını dayatma hakkına sahip ilerciler bir azınlığın karşı karşıya getirilmesi;

—bunun sonucu olarak: özellikle üretimde, demokrasiye yeterince ilgi gösterilmemesi;

—halkın bu günkü yaşam düzeyini gelecekte ulaşılacak, uzun dönemli birtakım hedefler uğruna gözden çıkarmaya yatkınlık;

—bu tür özverileri muazzam perspektifler vadederek haklı gösterme çabaları — sorumsuz vaatler yoluyla (dolardan değerli ruble...);

—belirli tabaka ve grupların toplumsal bencilliğini bütün halkın çıkarlarının ifadesiy-miş gibi gösterme uğraşı;

—farklı görüşler karşısında hoşgörüsüzlük.

Herkes bu denli olumsuz bir değerlendirmeye katılmayabilir. Gene de Stalin'in düşünme geleneklerinin birçoklarının kafasına ne denli sıkıca yerleşmiş olduğunu düşünmek gerekir. O yıllar boyunca sağlamlık kazanan metodolojik şemaların bir gün içerisinde kaybolacağına inanmak safdillik olur. Bu şemalar, yeni koşullar altında da varlığını sürdürüyor, moda fikirlerle beklenmedik ve ilk bakışta paradokslu birleşimler oluşturuyor, böylece de sık sık bu moda fikirlerin gerçek özünü gün ışığına çıkarıyorlar.

Şu ya da bu Stalinci dogmanın «serbest piyasa» savunucularının teorileriyle ne denli sorunsuz bir biçimde uyduğunu anlamak için A. Popkova'nın «Noviy Mir» 5/87 içinde yayımlanan «Palavracılar Nerede Daha Çalışlıdırlar? başlıklı yazısını hatırlatmak yeter.

Sosyalist piyasa teorisini eleştiren yazarın başlangıç noktası pek özgün değil. Ama akıl yürütmesindeki bazı dönüşler birçok okura o denli çarpıcı geldi ki ister istemez heyecan uyandırdı.

Başlangıçta Popkova, Stalin döneminin ekonomi politik ders kitaplarındaki temel tezleri neredeyse kelimesi kelimesine tekrarla-

yarak bunlara göre plânlamanın yalnız sosyalizmde, piyasanın ise yalnız kapitalizmde mümkün olduğunu, dolayısıyla bunları bağdaştırmaya yönelik çabaların revizyonist, anlamsız, «yarım gebelik» olduğunu ortaya koyuyor. Ardından batı sosyal demokrasisini eleştiriyor ve o arada neo-liberallerin, F. Hajek ve M. Friedman gibi kuramcılarının, daha sonraları da İngiliz muhafazakârları ile Alman Hristiyan demokratlarının sosyalistlere karşı yönelttikleri savların istisnasız hepsini tekrarlıyor. Bundan sonra yeni bir polemiksel dönüş yapan yazar, sosyalizme giden «barışçı yol»un olanaksızlığını kanıtlamaya girişiyor; bunu yaparken bir kez daha esin kaynağı olarak kâh Stalin'in «Kısa Ders»inden, kâh Başkan Mao'nun «Kızıl Kitapçığından» yararlanıyor. «Revizyonizm» ile «reformculuğu» kesenkes aynı kefeye yerleştirdikten sonra Popkova, son, dehşetli olduğu kadar beklenmedik savını karşımıza çıkarıyor. Hajek'i neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlayarak serbest piyasayı, dolayısıyla, kendi mantığına göre, yolunun henüz başında bulunan özel-kapitalist girişimciliği parlak bir geleceğin beklediğini ileri sürüyor.

Stalin çağının dogmaları ile batı neo-liberalizminin savlarının buradaki gibi tek bir yazı içinde bir araya geliş kendince anlamlı ve öğreticidir. «Noviy Mir» 7/87 içinde Popkova'ya verdiği cevapta O. Latsis, böyle bir yaklaşımın ekonomimizin yeniden yapılandırılmasına yönelik her çabanın kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğrayacağını saptamaktan başka bir anlama gelmediğini belirtirken tamamıyla haklıdır. Ancak acıklı olan, bu tür düşüncelerin yalnız değişimlerin karşıtları arasında değil, onların en ateşli savunucuları arasında da yankı bulması, burada söz konusu olanın muhafazakâr bir manifesto olmayıp **perestroyka** hareketinin kendi içinde yatan eğilimlerden birinin aşırı ifadesi olmasıdır. Okurların bilincinde Popkova ile Şmelyov'un yozlarının âdetâ bir bütün hâlinde kay-

nışmış olması rastlantı değildir. («'Palavracılar' hakkındaki yazıyı okudunuz mu?» «Ya 'Öndelik ve Borçlar'ı?»).

Bütün bunlar, Popkova'nın görüşlerini biraz daha yakından tahlil etmemizi gerekli kılıyor.

Marx ile işe başlayalım. Popkova, «barışçı yol» fikrinin birtakım «kötü niyetli» kimseler tarafından Marx'ın «gençlik notları»nın «satır aralarından» gelişigüzel çekip çıkarılmış olduğunu yazıyor. Gerçek durum biraz farklıdır. Gelecekteki gelişme varyantlarından birisi olarak «barışçı yol»un olanaklılığı konusunda tam da olgun Marx defalarca fikini yürütmüştür. «Kapital»ın 2. cildinin ön sözüne ya da 8 Eylül 1872 tarihli Amsterdam toplantısındaki konuşmasına işaret etmek yeter. Marx, gelişmiş bir demokrasinin bulunduğu ülkelerde «işçilerin, hedeflerine barışçı yollardan ulaşabileceklerini» (cilt 18, s. 154) vurgular. Marx'ın zamanında demokratik kurumların iyi kötü işlediği yerler Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve dominyonları ile Hollanda'dan ibaretti. Marx'ı barışçı yolu öteki ülkeler için daha az olası saymaya iten de buydu. Ancak sonraki dönemde Batı'nın emekçi kitleleri önemli demokratik özgürlükler elde ettiler. Demokratikleşme, egemen sınıfların bir armağanı olmaktan çok zorlu mücadelelerin getirdiği bir kazanım oldu; ama buna karşın tartışma götürmez bir gerçeklik hâline geldi. 60'lı yıllarda Batı'nın fiilen bütün Komünist Partileri, sosyalizme barışçı geçiş düşüncesini demokratik sanayi toplumu koşullarında biricik olanaklı ve istenir perspektif olarak tanıdılar. 80'li yıllarda Trotskiyeciler dahil, uç sol bile bu görüşe katılmak zorunda kaldı. A. Popkova, İtalyan «Kızıl Tugaylar»ının ya da buna benzer her hangi bir başka tedhişçi örgütün yandaşlarından yakınlık görebilir; ama böylelerinin arasında bulunmak her hâlde kendisinin de hoşuna gitmez.

Gelelim sosyal demokrasiye. Popkova'ya

bakılırsa —piyasayı sınırlayıp sosyal adaleti ve tam istihdamı sağlamak çabasıyla— sol hükûmetler, sorumsuzca «para basmış» ve teknolojik ilerlemeyi frenlemiş, bu yüzden büyüme haddi düşmüş, enflasyon dört nala gitmeye başlamış, vergiler artmıştır. Sosyal demokrat iktidarın süresi bakımından mutlak rekoru elinde tutan İsveç'i somut örnek olarak alalım. Para istikrarlı, enflasyon oranı düşüktür; işsizlik oranı da öyle — % 3 düzeyinde. Teknolojik gelişme bakımından İsveçliler Avrupa'da başı çekmekte, robot tekniği alanında Amerikalıları geçmek üzeredirler. Ve bütün bunlar, hiç değişmeyen yüksek yaşam düzeyi ve siyasal istikrar altında olmaktadır. Bununla İsveç'te ciddi toplumsal sorunların olmadığını kesinlikle söylemek istemiyoruz; ama bunlar Popkova'nın düşüncülerinden tamamen farklı sorunlardır.

Elbette sosyal demokrat hükûmet politikasının sonuçlarının bu denli parlak olmadığı birçok Avrupa ülkesi vardır. Ama genel olarak bakıldığında Batı Avrupa, tam da ortanın solu eğilimlerinin en çok etkili olduğu yıllarda (60'lı yılların ikinci yarısından 70'li yılların ortasına değin) büyük bir tarihi atılım gerçekleştirmiş, ABD karşısındaki, 40'lı ve 50'li yıllarda muazzam ve çok yönlü olan iktisadî geriliğini kapatmıştır.

Sosyal demokrasinin 70'li yılların sonlarındaki yenilgileri tıpkı önceki dönemdeki zaferleri gibi kuşkusuz rastlantı değildir. Ne var ki «ortanın solu»ndaki partilere uğursuzluk getiren, Popkova'nın var saydığı gibi, plân ile piyasayı birleştirme çabaları değil, sosyalist bölüşüm politikası ile kapitalist üretim yapısı arasındaki çelişkiler, bir de sosyal demokratların, mülkiyet ilişkilerinde köklü değişimlere gitme konusunda gösterdikleri yetersizlik oldu.

Plân ile piyasaya gelince, birçok sosyal demokrat hükûmet, ne yazık ki bunları birleştirmeye değil, ayırmaya çalışmıştır. İngiliz İşçi Partisinin ideologu A. Nowe, 1945-51'de-

ki Attlee hükûmetinin piyasa ile plânın bağdaşmazlığı düşüncesinden yola çıktığını, bununla birlikte bir «karma ekonomi» çerçevesinde özel kesime piyasa yasaları uyarınca kendini geliştirme olanağı verdiğini, aynı zamanda da devlet kesimini etkisiz bir merkezî bürokratik plânlamaya tâbi kıldığını kabul eder. Ne o zamanki ne de daha sonraki İşçi Partisi yönetimleri, plân ile piyasa arasında az çok organik bir bağlantı kurma çabası göstermiştir. Bu durum, İskandinav sosyal demokrasisinin başarıları ile İngiliz sosyal demokrasisinin başarısızlıkları arasındaki karşıtlığı da kısmen açıklar.

Popkova'nın görüşünün tersine, sosyal demokrasinin etkisinin güçlenmesine yol açan, tam da serbest girişimci-piyasada oluşmuş bulunan perspektif yokluğu idi. Bu kez «klâsik» ortanın solu plânlama modelinin tarihi sınırlılığı kendini gösterince, teknolojik perspektifler ve dünya ekonomisindeki güç dengeleri değişince burjuvazi, neo-liberalizm bayrağı altında karşı saldırıya geçmeyi başardı. Bu hareketin ideologları —Friedman ve Hajek— her türlü plânlamayı «esaret yolu» olarak nitelendirerek plânlamanın hem ilkesel etkisizliğini hem de piyasayla bağdaşmazlığını (kendilerine göre sosyalizm ile özgürlüğün ilkesel bağdaşmazlığını da) vurguladılar. Popkova, her ikisinin iktisadî savlarını aynen yineliyor; bunu yaparken de M. Friedman ile «Şikago okulu»ndan yandaşlarının işin özünü gizlediklerini fark etmiyor : Pratikte onlar için önemli olan, kesinlikle plânlamayı tamamen ortadan kaldırmak değil, özel ellere teslim etmektir. «Serbest piyasa» için mücadele görüntüsü ardında plânlama işlevleri, parlâmentoya hesap veren ve toplumsal denetime açık devlet organlarının elinden alınmış, (19. yüzyılın özel girişimcilerinden farklı olarak, hiçbir zaman sırf piyasa ölçütlerine göre yönlerini belirlemeyen) uluslar aşırı konzernlere aktarılmıştır.

Bir başka deyişle : İktisadî model so-

runu, sınıf mücadelesi sorunundan ayrılmaz. Şu ya da bu biçimde bütün modern ekonomilerde plân yapılır. Bütün modern toplumlar da meta-para ilişkileri, dolayısıyla piyasanın şu ya da bu biçimi mevcuttur. Sorun **kimin** plân yaptığı ve **nasıl** plân yapıldığı, piyasayı etkilemenin hedef ve yöntemlerinin neler olduğudur. Popkova, «palavracıların nerede daha çalimli oldukları» sorusunu soruyor; ama toplumsal pastanın değişik halk grupları arasında nasıl paylaşıldığıyla ilgilenmiyor. (Petrol zengini Nijerya'da siyasal ve iktisadî durumun yoksul ama reformcular tarafından yönetilen Senegal'dekine oranla neden dolayı daha istikrarlı olduğuyla örneğin).

Hazır Üçüncü Dünya'dan söz etmişken — «tam piyasa serbesti»sine, «tam liberalizm»e, baskıcı diktatörlüklerin egemenliği altındaki yerler neresiyse tam da o ülkelerde umut bağlanmış olması bir rastlantı mıdır acaba (70'li yıllarda Şili'nin ve Lâtin Amerika'nın «güney konisi»ndeki öteki ülkelerin tecrübelerine işaretle yetiniyoruz)? Askerî rejimlerin çöküşüyle birlikte toplumsal güvencelerin geri verilmiş olması ve hükûmetlerin kamunun baskısı altında ekonomiyi düzenlemeye, piyasanın doğal zorunu sınırlandırmaya başlamış olmaları da neresinden bakılsa rastlantı değildir.

Ekonomide sosyalizmin ilkelerinin plânlama temeli üzerinde gerçekleşmesi gerektiğini söylemek elbette büyük bir keşif sayılmaz. Sorun plânlamanın kendisine demokratik ve etkili bir biçim vermektedir. Plânlama, ancak o zaman sosyalist değerleri bütünüyle hayata geçirecektir.

Plânlamanın demokratik karakteri, bir yandan üretimde emekçilerin öz yönetimine

dayalı gelişmiş bir sistemle —hem de yalnız işletme düzleminde değil, aynı zamanda işletme birlikleri, bütünüyle «firmalar», hatta iktisadî dallar düzleminde de— gerçekleştirilebilir; öte yandan devletin kendisinin demokratik bir yapıya kavuşturulmasıyla elde edilebilir.

Plânlamanın etkililiği birçok koşula bağlıdır. Söz gelimi açıktır ki toplumsal mülkiyet olmaksızın sermaye yatırımlarının ve ham maddelerin başarılı bir biçimde yeniden dağıtılması düşünülemez. Piyasayı mekanik bir biçimde bastıran ya da piyasa yokmuş gibi davranan bir plânlamanın emekçilerin değil, olsa olsa bürokratların işine yarayacağı da bir o kadar açıktır. Daha Engels «Marx und Rodbertus» adlı çalışmasında şunu belirtmişti: Meta-para ilişkileri henüz var oldukça, sosyalist bir plânlamayı savunanların piyasayı yok saymaya çalışmaları, olsa olsa «pancar şekeri dağları altında ve patates rakısı içinde boğulurken ekmeğe ve ete muhtaç kalmamıza» yol açar (c. 21, s. 190).

Bütün nesnel yasalar gibi piyasa yasalarının da varlığını tanımak gerekir. Bu, onlara âcizane boyun eğmek anlamına gelmez. Yer çekimi yasasını tanırsak ancak o zaman göğe yükselen bir uçak yapabiliriz. Nesnel yasalardan başka yollardan «kurtulmak» için harcanan —pek âlâ anlaşılır ve kendilerince meşru— çabalar, teknikte daima gülünç başarısızlıklarla, toplumda ise kan dökülmesiyle sonuçlanmıştır. Bütün ütöplerin tarihi kadere budur; ne piyasa ütöpleri ne de piyasa karşıtı ütöpler bu kuralın istisnası değildir. 20. yüzyılda aldığımız trajik tecrübeler yetmeyecek mi bize?

1980'lerde Ekonomi Politikasının Amaçları ve Sonuçlar

Hüsnü KIZILYALLI

Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde ders veren Dr. Kızılyalı'nın yapıtları arasında **Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Parasal Faktörlerle Açıklanması (1946-1974)** (1978) ile **Economic Effects of Turkish Tax System** (1964) var.

1980'lerin ekonomi politikasının en önemli amacı dış ödemelerde denge sağlamak ve döviz kıtlığına meydan vermemek olarak ortaya çıkıyor.

1980 ve 1970'lerin aksine gelir ve istihdamı azami ölçüde artırmak bir amaç değildir. Nitekim hazırlanan yıllık programlarda milli gelir artış hızı (% 5) bir hedef olarak değil, yol gösterici planlama (indicative planning) çerçevesinde bir işaret olarak görünmektedir. 1960-75 döneminde yılda % 7 olarak gerçekleşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) artış hızı 1980-87 döneminde ancak % 4.5 olmuştur.

Yatırım program ve projelerinde istihdam artışı bir amaç değildir, aksine büyük ölçüde işçi tasarrufuna yol açsa da sermaye-yoğun modern teknolojilerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan 1980'lerde öncelik ve ağırlığı olan konut ve yol, enerji gibi alt-yapı yatırımlarının inşaat aşaması hariç istihdam yaratma olanaklarının çok sınırlı olduğu bilinmektedir.

Burada bir tezada işaret etmek gerekir. Dışa açılma ve ihracat seferberliği dönemi olarak tanımlanan 1980'lerde, ihraç edilebilir mal ve hizmetler üreten üretken (enternasyonal) sektörler aleyhine, sadece iç piyasada kullanılabilen (ihraç edilemeyen) hizmetler üreten konut ve altyapı gibi (milli) sektörlerin tercih edilmeleridir. 1960 ve 1970'lerde Türkiye milli gelir artış hızını azamileştirebilmek için Prof. Tinbergen tarafından da önerilen enternasyonal sektörleri azami ölçüde arttırıp, milli sektörleri de zorunlu (gerekli) olduğu ölçüde arttırma stratejisini benimsemiş ve uygulamıştır.

1970'li yıllarda başlayan ve şiddetlenen elektrik sıkıntısı bu yöntemin yanlışlığından değil, büyük sermaye dövizli, ve uzun zaman gerektiren enerji yatırım projelerinin, özellikle uygulama aşamasındaki gecikmelerinden ileri gelmiştir.

1980'lerin ekonomi politikası iç denge ve

fiyat istikrarını da amaç edinmemiştir. DİE Tüketici fiyatları genel endeksi 1980-1987 döneminde yılda ortalama % 40'ın üstünde artış göstermiştir.

17 yıldır % 10'unun üstünde devam eden enflasyonun gösterdiği üzere sağlanamayan iç denge sonucu onun aynası olan dış ödemeler cari dengesi de açık vermiştir. Bu açığın orta-uzun vadeli kredilerle finanse edilen kısmı, kalkınmakta olan bir ülkenin vermesi olağan sayılan planlı açıktır. Bu açığın kısa vadeli kredilerle finanse edilen kısmı ise hesap/plan dışı verilen ve enflasyon sonucu bozulan iç dengenin dışa yansımadır. Türkiye'nin enflasyonist baskı sonucu, son 5 yılda aldığı kısa vadeli krediler 10 milyar doları bulmuştur (1982 sonunda 2164 milyon dolar olan kısa vadeli borçlar, 1987 sonunda 12340 milyon dolara çıkmıştır.)

1980-87 döneminde ihracatın yılda % 18 artış göstermesine rağmen kısa vadeli dış borçlardaki bu büyük artış (kısa vadeli borç tutarı yıllık ihracatı aşmaktadır) ve buna ek olarak 1988-91 döneminde dış borç faiz ve ana para ödemelerinin yılda 7.3 milyar dolara ulaşması, ödemeler dengesi durumunun parlak ve hatta rahat olmadığını göstermektedir.

Aksine milli gelirin % 11'i tutarındaki borç servisi her ekonomi için güçlükler doğurabilir. Bu durumda dış borç ödemelerinin yeni bir takvime bağlanması (ertelenme) düşünülmelidir. Türkiye 300 yıllık döviz sorununu çözmüş müdür? Dış ödemeler dengesi sorununu kesin olarak çözmüş bir ülkenin böyle bir dış borç tablosuna ulaşmaması gerekirdi.

Türkiye döviz konusunda sorunsuz, rahat ve istikrar içinde hızlı ekonomik kalkınmanın da gerçekleştirildiği, dış borç birikiminin sorun yaratmadığı uzun dönemler yaşamıştır.

Atatürk dönemi 1923-1938 her yönden olduğu gibi ekonomik açıdan da «Altın Çağ»dır. Hızlı kalkınma, fiyat ve döviz kuru istik-

rarı içinde gerçekleştirilmiş ve Osmanlı Devletinin dış borçları ödenmiştir.

1946-53 döneminde fiyat istikrarı içinde hızlı ekonomik kalkınma gerçekleştirilmiştir. Ancak ithal liberasyonunda fazla hızlı gidildiği için biriken kısa vadeli borçlar nedeniyle 1954'te krize girilmiştir.

1960-75 Planlı Kalkınma döneminde fiyat istikrarı içinde % 7 ekonomik kalkınma gerçekleştirilmiştir. Mevcut dış ticaret ve kam-biyo rejimi çerçevesinde döviz bir sorun olmamış ve yeterli olmuştur. 1972-73 yıllarında işçi dövizlerini satın almama bile önerilmiştir.

Ancak o yıllarda büyük artış gösteren işçi dövizleri, bugün dövize çevrilebilir mevduat (DCM) borçlarının ödenmesinde olduğu gibi para basarak satın alındığı için enflasyona sebep olmuştur. İşçi dövizlerinin fazlasının iyi bir yatırım konusu olarak sağlam kaynaklarla finanse edilerek satın alınması ve ileride kullanılmak üzere saklanması gerekirdi. Aynı şekilde bugün DCM borçları dahil, dış borç servisinin para basılarak karşılanmaması gerekir.

Aslında 1970'lerin başına doğru Türkiye kalkınma ve döviz konularını büyük ölçüde yoluna koymuştu. 1974 de başlayan petrol şoku olmasaydı Türkiye kalkınmasını fazla sorunsuz ileriye götürebilecekti. Petrol fiyat artışından sonra ise buna uyum sağlayacak tedbirlerin alınmasında çok geç kalındığı, yerine kısa vadeli dış borçlanma ile çözüm bulunmaya çalışıldığı için Türkiye 1976-80 döneminde 1954-60 dönemine benzer bir krize girmiştir.

Türkiye'nin bugün gündeminde enflasyon ve dış borç servisi sorunları vardır. Öncelikle bu iki sorunun çözümü gerekir. 1980'lerin enflasyonunun nedeni öncekilerden farklıdır. 1950 ve 1980'lerin enflasyonlarının nedeni kaynaklar ötesinde yatırım yapılmasıydı. Bugünkü enflasyonun nedeni ise büyük ölçüde dış borç ödenmesidir. Bu nedenle de dış

borç ertelemesi iyi bir çözümdür.

Dış borçları ödemek üzere para basmak ve kısa vadeli dış borç almak çıkar yol değildir ve bunların maliyeti ertelemeye nazaran çok yüksektir.

İÇ FİYATLAR VE DİŞA AÇILMA

Türkiye'de fiyat artışlarının nedeninin Türkiye'nin dışa açılması sonucu olduğu, iç fiyatların Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri fiyatları düzeyine çıkmasının normal olduğu sık sık ve hatta resmi görüş olarak ifade edilmektedir. Bu görüş devalüasyon teori ve pratiği ile ters düşmektedir.

Dışa açılma, sık devalüasyon ve iç fiyatlar konusunun aslı nedir. Dışa açılma çerçevesinde başlıca üç alanda değişiklik yapılır :

- (i) İthal kota ve sınırlamaları kaldırılır, gümrük vergileri indirilir. Bu tedbirler iç fiyatları ancak indirir.
- (ii) İhrac yasaklarının kalktığı sırada dış talep nedeniyle iç fiyatların yükselmesi normaldir. Ancak ihrac yasakları artık kalmadığı için, bugünkü fiyat artışlarının izahı bu faktör olamaz.
- (iii) Son tedbir kümesi ihracatı teşvik tedbirleri ve sık devalüasyondur. Devalüasyonun burada amacı iç fiyatları dışarıya nazaran düşürerek ihracatı teşvik etmektir. Bu itibarla devalüasyonun etkili olabilmesi için iç fiyatların zamanla yükselmemesi gerekir. Ancak gerekli ilave önlemler alınmadığı takdirde zamanla Massetme (Absorption) teorisi çerçevesinde başarılı devalüasyonun yol açtığı gelir/talep artışları iç fiyatların yükselmesine yol açar ve sonunda devalüasyonun etkisi sıfıra iner. Burada meahret iç fiyatların kısa sürede yükselmesini engellemektir. Çünkü aksi halde devalüasyon boşa gitmiş olur.

Bu nedenle iç fiyatların devalüasyon (dışa açılma), ihracat seferberliği nedeniyle yükselmesi, başarı değil başarısızlığı kanıtlar ve bunun önlenmesi gerekir.

Aslında esas sorun enflasyonun devam etmesidir. Kronik yüksek nisbetli enflasyon (bütçe açığı ve para arzındaki aşırı artıştan doğan) sık devalüasyonu zorunlu kılmakta, devalüasyonlar devam eden enflasyon nedeniyle başarısız kalmakta ve ihracatı vergi iadesi gibi bütçeye yük getiren ve dolayısıyla enflasyonu körükleyen ilave teşviklerle desteklemek gerekmektedir. Bu bir kısır döngüdür ve çözümü enflasyonu durdurmaktır.

Aslında enflasyon dışa açılma ve dış dünya ile entegrasyonla tezat halindedir. Bir ortak pazar içinde üye ülkelerin fiyat ve kur istikrarını korumaları istenir. Kronik enflasyon ise devamlı devalüasyonu (competitive devaluations) gerektirecektir. Türkiye'de fiyat artışları tabiatıyla dışa açılmayı ve ihracat artışını engellemektedir. Diğer yandan sık devalüasyon maliyetlerin devamlı tırmanmasına ve dolayısıyla maliyet enflasyonuna yol açmaktadır. Bu kısır döngü kötü ama zorunlu bir yol değildir. Alternatif enflasyonu durdurarak bu kısır döngüyü gidermektir. O zaman gerçekçi kur ihracatı teşvike yeterli olacak ve kur ayarlamaları gerektiğinde küçük boyutta yapılacaktır.

Esasında devalüasyon başarılı olup dış denge düzelince, dış ticaret çoğaltıcı yoluyla gelir artışı ve bunun yol açacağı talep artışı (massetme teorisi) zamanla iç fiyatların yükselmesine yol açar. Burada devalüasyonun maliyetlerde ve enflasyonist beklentilerde derhal yol açacağı artışlar da nazara alınmalıdır. Bu nedenlerle devalüasyonun dış dengesizliğe kısa vadede bile, bir çözüm getirmeyeceği ileri sürülür. Bu görüş doğrudur ve devalüasyonun kısa dönemde bile başarılı olması için, talebi kısıtlayıcı para ve maliye politikası tedbirleri ile desteklenmesi gerekir. Klasik devalüasyon teori ve pratiği bu-

dur; ve 1960 ve 1970 devalüasyonlarında bu uygulama yapılarak başarı ve istikrar sağlanmıştır.

Aksi halde (yani talep kontrol edilemiyerek iç fiyatlar yükselirse) kısır döngü içine girilir ve devamlı yeni devalüasyonlar gerekir. Bunlar ise kısa vadede bile fazla etkili olmaz ve ilave ihracatı teşvik tedbirleri gerekir. Türkiye'nin 1980'lerde uyguladığı budur. Burada amaç kaybolmakta ve meharetin iç fiyatların yükselişini frenleyerek ihracatın devamını sağlayabilmek olduğu unutulmaktadır.

1980'lerde Türkiye'de kayan pariteler (gliding parities) sistemi içinde devamlı devalüasyon, maliye ve para politikalarını kısıtlayıcı yönde kullanmadan dış dengeyi sağlama (genişleyici para ve maliye politikalarının dış denge üzerine olumsuz etkisini doğrudan ve kolayca giderme) aracı olarak görülmüştür. Burada yapılan yanlışlık, küçük fiyat artışları (enflasyon yüzdeleri) için doğru olabilecek bir teoriyi, Türkiye'nin yüksek enflasyon ve yüksek devalüasyonlu ekonomisine uygulamaktır. Bu görüş altında talebi kısıtlayıcı para/maliye politikaları uygulanmadığı için enflasyon/devalüasyon kronikleşir, devalüasyonlar etkisiz kalır ve ilave teşvikler gerekir. Ve Türkiye'de bugün olan da budur.

IHRACAT ARTIŞI VE EKONOMİK YAPI

İhracat 1980'de 2910 Milyon dolardan 1987'de 10.190 Milyon dolara çıkarak, 3 miseden fazla artmış ve yıllık % 18 artış göstermiştir.

Ancak bu ihracat içinde hayali ihracatın ve re-eksportların payı belli değildir. (Gümrüksüz ithal edilen malların ihracı, re-eksport olarak gösterilmeyerek vergi iadesinden yararlanma sözkonusudur.) İhracatta 1987 yılında 1980'e nazaran büyük artış gösteren sanayi malları içinde dokuma 2707,, kimya

722, deri 722, demir çelik 852 ve makina 680 Milyon dolara ulaşarak ihracatı büyük artış gösteren sektörler olmuşlardır.

İhracattaki bu artışta teşvik, vergi iadesi sisteminin rolü büyük olmuş ve teşvikler azaldığı zaman ihracat örneğin 1986'da gerilemiştir. İhracat artışı üretimde paralel büyük artışları beraberinde getirmemiş ve dolayısıyla ihracat Japonya, Kore ve Taiwan'da olduğu gibi kalkınmanın motoru haline dönüşmemiştir. İhracatı büyük artış gösteren sektörler içinde üretim endekslerine göre 1981-86 döneminde Tekstil-Deri % 43 (yıllık % 7), Kimya % 50 (yıl % 8), Baz metaller % 147 (yıl % 18), Makina % 78 (yıllık % 11) üretim artışı göstermiştir. Fiili üretim rakamlarına (ton) gelince ham demir ve çelik 1982-86 döneminde sırasıyla yıllık % 13 ve % 15 artış gösterirken, pamuk ve yün ipliği sarısıyla yılda ancak % 2 ve % 0.5 artış göstermişlerdir. Görülüyorki demir-çelik, makina, deri sektörlerinde ihracat için ek üretim yapılmışsa da tekstil sektöründe özellikle iplik olarak kapasite ve üretimde bir artış sözkonusu değildir, ancak iç satışlar ihracata kaydırılmıştır.

İhracat içinde sanayi mallarının payı 1987'de % 80'e çıkmıştır. Acaba Türk ekonomisinin yapısı 1980'lerde değişmiş ve sanayinin ekonomi içinde payı paralel olarak büyümüş müdür? Cari fiyatlarla ve faktör fiyatlarıyla gayri safi yurt içi hasıla (GSFYİH-FF) içinde sanayi sektörünün payı 1975'deki % 20'den, 1980'de % 25'e ve 1986'da % 33'e çıkmıştır.

Ancak aynı tabloya sabit fiyatlarla baktığımız zaman sanayi sektörünün payında 1972'den beri bir değişme olmadığı görülür. Nitekim 1968 fiyatlarıyla GSYH(FF) içinde sanayi sektörünün payı (%) aşağıdaki gibi seyretmiştir.

1950	1960	1965	1970	1971	1972
14	16	21	24	24	25
1976	1980	1985	1986		
24	22	25	25		

Görülüyorki Milli ekonominin yapısı 1970-72 den beri değişmemiştir. Sadece iç ticaret hadlerinin sanayi lehine değişmesi sonucu sanayi sektörünün milli gelirden aldığı pay büyümüştür. (Ters yönde bir gelişme tarımda olmuş, ticaret hadlerinin alehte değişmesi sonucu örneğin 1986 yılında tarım sektörü, 1968 yılı fiyatlarıyla olacağı nazaran % 22 daha az gelir elde etmiştir.)

İhracattaki büyük artış benzer oranda bir üretim artışına yol açmadığı gibi, yatırımları ise hiç etkilememiştir. İhracat edilebilir mal üreten sektörlerin (tarım, madencilik ve sanayi) yatırımları 1986 yılında 1983'e nazaran 1986 fiyatlarıyla 180 milyar TL. daha az olarak 2572 Milyar TL. gerçekleşmiştir. GSMH da pay olarak bu üç sektörün yatırımları, aşağıda görüldüğü üzere 1987'de 1984'e nazaran 1 puan eksik olmuştur. (%) :

1984	1985	1986	1987
7.4	6.7	6.7	6.4

Bu durumda göstermektedir ki 1980'lerin ihracat artışı, ihracat sektöründe bir kapasite artışına yolaçmıştır. İhracat için gerekli üretim fazlası (surplus) atıl kapasitenin kullanılması ve iç talebin kısılması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu sonucun önemli nedeni ihracatın teşvikinde kullanılan araç ve yöntemlerdir. Vergi iadesi vb mali teşvikler ihracatı bir pazarlama faaliyeti olarak teşvik etmiş, üretim aşamasını ihmal etmiştir.

Sanayide kapasite kullanımının üst sınırına gelindiği için, ihracatın bundan sonra miktar olarak artabilmesi için sanayide büyük yatırımlar gerekecektir. Yüksek enflasyon nisbeti nedeniyle artmış bulunan bugünkü kredi faizleri karşısında bu yatırımların nasıl gerçekleşeceği bir sorundur.

İhracattaki büyük artışlar, dokuma, demir, çelik gibi eski ithalat-ikame endüstrileri sayesinde olmuştur. «Yaparak Öğrenme» sürecinin bu normal bir sonucudur.

Ancak Türkiye 1970'lerde nasıl ithal-ikame endüstrilerinde himayeyi tedricen azaltarak, bunları daha verimli tasarruflu çalışmaya ve zamanla ihracata geçmeye zorlamamışsa, 1980'lerde yeni sanayiler (İthal-ikame veya ihracat endüstrisi olarak) kurmayı ihmal etmektedir.

Devletin kamu iktisadi teşebbüsleri yoluyla sanayide öncülüğü ve ithalata karşı sistemli korumacılık terkedildiği için yeni ve hatta eski alanlarda riskli yeni büyük yatırımların yapılması olasılığı çok azalmıştır. Burada tek ümit yabancı sermayededir.

Sonuç olarak ihracat artışı, bir üretim ve bir kapasite artışına dönüşmemiştir. İhracat sanayide mevcut atıl kapasitenin kullanılması suretiyle gerçekleşmiştir. Bundan sonra ihracat artışlarının gerçekleşmesi kapasite yetersizliği nedeniyle güçleşecektir.

1988 BAŞINDA DIŞ BORÇLAR

1980-83 döneminde 20 Milyar \$'da kalan dış borçlar 1984'den sonra hızla artarak 1986 sonunda 31.2 Milyar \$'a, 1987 sonunda 38.3 Milyar \$'a çıkmıştır.

(Milyar \$)	1982	1986	1987
Toplam Dış Borçlar	20.24	31.23	38.30
Kısa Vadeli	2.16	9.39	12.34

Aslında 1987 sonu dış borç rakamı Askeri Borçlar (2591 Milyon \$) ve Döviz Tevdiat Hesapları (DTH) (3979 Milyon \$) da eklenince 44.874 Milyon \$ dir. DTH 1970 lerde büyük sorun doğuran ve ödenmesi halen devam eden Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesaplarının bir benzeridir.

Bu borç tutarının Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ya oranı % 75 dir ve bu dünya ölçüsünde çok yüksek bir rakamdır. Bu borç rakamı dışında birde Doğu Bloku Ülkelerine olan borçlar (Irak'tan alacak) vardır.

Son yıllardaki büyük borçlanmanın nedeni ithalatın libere edilmesi, devam eden enflasyon, tasarruf yetersizliği ve vergi gelirindeki nisbi azalmadır. Bizim 1966 sonu verilerini kullanarak yaptığımız tahmine göre, bugünkü eğilimlerin (trendlerin) devamı halinde dış borçlar 5 yıl içinde (1991'de) 60 Milyar \$'a çıkacaktır. (*) Askeri borç ve DTH bu hesaba dahil değildir.)

Söz konusu rapor ve tahminleri hükümet tarafından tenkitlere maruz kalmıştı. Aslında tahminler çeşitli senaryolar için yapılmıştır. Uzun dönemde örneğin 2000 yılında borç miktarının ne olacağına kimse doğru olarak tahmin edemez. Çünkü bu rakamı etkileyecek o kadar çok değişken vardır. Bu tip tahminlerin amacı, çeşitli varsayım ve politikalar altında borcun nereye gideceğini bu günden tesbit edip, tehlikeli, sorunlu olasılıkları alınacak tedbirlerle ortadan kaldırmaktır. Amaç kehanet değil, politikaya ışık tutmaktır.

1987 yılı borç rakamları, mevcut trendlerin, bugünkü gidişin devam ettiğini göstermektedir. Nitekim 1987'de dış borçlar 7 Milyar \$ artmış ve bunun 3 Milyar \$'ı kısa vadeli olmuştur. Bu gün borç toplamının 1/3'ü kısa vadeli. Bizim tahminlere göre 1987'de borç artışı 5 Milyar \$ idi. 1988'de ise borcun 5-6 Milyar \$ artacağı tahmin edilmiştir. Resmi tahminlere göre ise 1988'de borç sadece 0.8 Milyar \$ artacaktır.

Sözü edilen çalışmada Türkiye hiç dış borç almazsa, mevcut borcun servisi için GSMH'nin ortalama % 8.5'ünü dışarıya transfer edeceği tesbit edilmişti. 1988'de bu rakam fiilen % 11 olacaktır.

1987 yılı rakamları bizim borç tahminlerini nasıl etkiler? 1980'lerin gidişi üzerine bina edilmiş borç tahminlerinde marjinal sermaye - hasıla oranı (MSHO) 6 olarak alınmıştır.

1977-87 dönemi için ise oran 6.5 olarak hesaplanmıştır. 1987 de tasarruf eğiliminin % 23.5'e çıktığı iddia edilmekte ise de toplam yatırımın % 1.1 azalması, kamu tasarruflarının % 28.2 azalması ve GSMH % 6.8 büyürken toplam tüketimin % 7.2 artması karşısında, tasarruf eğiliminde yükseliş iddiasının dayanağı görünmemektedir. Diğer yandan 1986 ve 1987'de Milli gelirde vaki olan % 8 ve 6.8 oranındaki beklenmedik büyüklükteki artışların daha ziyade tasarrufa giderek, tüketim artışına yol açmaması teorik olarak beklenirdi. 1987 deki büyük tüketim artışı bu beklentiye doğrulamamıştır. Ayrıca borç tahminlerinde önemli olan tasarruf eğiliminin tek bir yıl için değil, gelecek için devamlı olarak yükselmesidir.

MSHO'nın yüksekliği (Birinci ve İkinci Beş yıllık plan dönemlerinde 3 olan oranın bugün 6.5 olması) ve tasarruf eğiliminin % 20 civarında olması nedeniyle % 4'ün üstünde GSMH artış hızları, bugün Türkiye için büyük dış borçlanma gereksinimi doğurduğundan yüksektir. Nitekim dış borçlanmanın hızlandığı 1984-87 döneminde GSMH 1984'de % 5.9, 1985'de % 5.1, 1986'da % 8 ve 1987'de % 6.8 artmıştır. MSHO ise gelecek için 6-7 dir. Çünkü prodüktif yatırımlar azdır ve hükümetin konut, alt yapı (yol, köprü, enerji) yatırımlarına ağırlık vermesi, şehirlerdeki yıkıp yapma ve imar faaliyetleri, yatırım proje ve uygulamalarındaki yanlış ve israflar bu oranı yükseltir. Bu güne kadar sanayide atıl kapasiteyi kullanarak gerçekleşen ihracat artışının devamı için artık sanayi yatırımları gerekecektir. Ayrıca 17 yıldır devam eden kronik ve 1986 dan itibaren hızlanan enflasyon (*) verimli yatırımlar aleyhine kısa vadeli spekülatif yatırımları (özellikle emlak) teşvik etmektedir. Bu faktörlerin hepsi MSHO'nı yükseltir.

Bu nedenle borçlanma gereksiniminin

(*) Dış Borçlar : Tahmin ve Analiz, TUSİAD, İstanbul, Aralık 1987

(*) 1988 Şubat tetbirleri enflasyonu önlemek için ye-

1988 de birden 0.8 Milyar dolara düşmesi olanaksız görünmektedir.

Öteyandan dış borç servisi ekonomiye ve bütçeye büyük bir yük haline gelmiştir. 1988 de borç servisi GSMH'nin % 11'ine ve ihracatın % 60'na ulaşacaktır. 1988-91 dönemindeki borç servisinde yığılma olacağı aşağıdaki tabloda görülmektedir. (Milyar \$)

	1988	1989	1990	1991
Ana para ödemesi	4.3	4.0	4.1	3.8
Faiz Ödemesi	3.0	3.2	3.3	3.4
Toplam borç servisi	7.3	7.2	7.4	7.2

1987 konsolide bütçesinde borç faizi ödemeleri GSMH'nin % 4.1'ine ulaşarak, yatırımlara (GSMH'nin % 4.2 si) hemen eşit hale gelmiştir. 1988 konsolide bütçesinde ise personel giderleri % 45, yatırımlar % 50 artarken faiz ödemeleri % 140 artacaktır. Bu bir yatırım kalkınma bütçesi değil borç ödeme bütçesidir.

Bu nedenle bugün enflasyon kalkınma hızını artırıyor diye değil (ki bu iddia da aslında geçersizdir.) bütçe açığını finanse etmek üzere devam etmektedir. Çünkü bütçe açığını en kötü vergiden bile kötü olan açık finansman (enflasyon) dışındaki yollarla (gelir vergisi istisnalarını kaldırarak ve vergi kaybını önleyerek veya alt yapı projelerini daha ağır bir tempo ile uygulayarak) karşılamak istenmemektedir. Dış borç servisinde önümüzdeki 4 yıldaki yığılma gözönünde tu-

tersizdir; esasen bunların amacı enflasyonu önlemek değil, bütçeye ve dış borç ödemesine finansman sağlamaktır. Taksitle enflasyon mücadelesi şimdiye kadar başarısız kalmıştır, bundan sonra da başarısız kalacaktır; çünkü yapılmış zamların maliyetlere etkileri yeni zam dalgaları getirecektir. Ayrıca 1987'de para arzındaki % 50 artışın fiyatlara etkisi önümüzdeki 1-1.5 yıl içinde görülecektir.

tularak, bir diğer çözümde dış borç ertelenmesidir.

Türkiye'nin faiz, vade ve kullanılacağı alan yönünden uygun orta-uzun vadeli dış kredileri almaya devam etmesi şarttır. Ancak dış kredi veriliyor diye bugün için gereksiz alt yapı yatırımlarına girilmemesi gerekir. Çünkü alınan kredilerin iyi bir yatırım projesinde kullanılması, üretim-ihracat artışının geri ödemeyi karşılaması gerekir. Alt yapı yatırımlarında değil ihracat artışı, bazen üretim artışı bile şüphelidir.

Kısa vadeli kredilerin ise artık alınmaması ve mevcutlarını öncelikle tasfiyesi gerekir. 1960'larda OECD çerçevesinde bir uluslararası banka tarafından teklif edilen düşük faizli 1 yıl vadeli (yenilenmesi muhtemel) 200 Milyon \$ nakit kredisini Türkiye kabul etmemiştir. Bu reddin nedeni uygun yatırım alanı bulunana kadar kredinin gereksiz ithalatta kullanılabileceği, geri ödemenin sorun olabileceği ve OECD çerçevesinde alınacak normal uzun vadeli kredileri olumsuz etkileyebileceği düşünceleri idi.

Sermaye hareketleri, karaborsa kurunu kullanmak kaydıyla bugün tamamen serbesttir. Sermaye hareketleri gelişmiş ve parası konvertibl ülkelerde serbesttir. Bunu Türkiye'den sermaye kaçışını hızlandırması ve dış borçlanmayı artırması beklenir.

Ödemeler dengesinin cari işlemleri dış ticaret ve kambiyo rejimlerine ve ithal vergileriyle fonlara tabi iken, sermaye hareketlerinin bu şekilde tamamen serbest bırakılmasının mantığı ve amacı belli değildir. Kontrol edilemeyeceği düşünülen faktörle uyuma yolunun seçildiği anlaşılmaktadır.

Özet olarak dış borçlar toplam ve borç servisi yükü olarak çok büyümüştür. Bir yandan kısa vadeli borçlardan kaçınarak bir borç ertelenmesi operasyonuna girişmek, iç tasarrufları artırıp, MSHO'nı düşürmek ve enflasyonu durdurmak gerekli görülmektedir.

Dış Borç Krizine Sürüklenen Türkiye'de İç Tasarruf Açığı, Bütçe Açığı ve Vergi Kaçakçılığı

M. Kemal ÇAKMAN

Dr. Çakman, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesinde öğretim üyesi.

Saygı değer bazı batılı politikacı ve iş adamlarının Türkiye ekonomisinin «doğru yolda» olduğuna dair söylediklerini, Sayın Başbakan ve TRT sık sık yinelemekte ve bu yolla kamuoyunda icraatlarına karşı olumlu düşünceler ve ekonomik gidişata dair güven yaratmaya çalışmaktadırlar. Kuşkusuz ekonomik geleceğe güven telkin edebilmek, konjktür hareketleri üzerinde marjinal de olsa olumlu etkiler yaratabilir. Fakat acaba Türkiye ekonomisinin sağlamlılığı hakkında söylenenler, Türkiye'nin Özal hükümetlerinin iktidarı boyunca dış borç ödemelerini henüz aksatmadan yerine getirmiş olması haricinde ne dereceye kadar doğrudur? Bu tartışılabilir.

Eğer Türkiye dış borç ödemelerini aksatmadan yürüttüğü zaman zarfında net toplam dış borç miktarını yüksek hızda arttırmamış olsaydı, icraat elbette başarılı sayılabilirdi. Fakat 1983 Kasımında 18 milyar dolar dış borçlarımızın bugün 38 milyarı bulmuş olduğu göz önünde tutulursa borç ödemelerinin aksatılmadan yapılabilmiş olmasının marifetinin kaynağı derhal ortaya çıkmaktadır: Borç ödemeleri, öyle anlaşılıyor ki, sağlıklı bir program ve icraat dolayısıyla değil de, yıllık borç servisinin iki katı kadar yeni net borçlanma marifetiyle yapılabilmiştir. Başka bir deyimle, Özal hükümeti (veya ona bakılırsa herhangi bir Cumhuriyet hükümeti,) bu şartlar altında borç servisini aksatmadan yürütebilmek için borç servisinin bir miktar üstünde yeni dış borç bulmaya mecburdur. Bunu yapamaz duruma düşmeye başladığı andan itibaren Türkiye yeni bir döviz darboğazı ve dış borç krizi ile karşılaşmak durumunda kalacaktır; ve bu kaçınılmaz tehlike gün geçtikçe daha ciddileşmektedir. Dış borcun mutlak miktarı belki onca önemli değildir, ama Türkiye'nin dış borç yükü oransal olarak ta korkutucu bir hızla artmıştır. Beş yıl evvel toplam dış borcun GSMH'ye oranı % 35 dolaylarında iken, bu oran 1987 de %

60'ın üstüne çıkmıştır. Keza, borç servis oranı (yani ödenmesi gereken yıllık faiz artı dış-borç ana-para taksidi toplamının yıllık ihracat gelirine oranı) da 1983 senesinde % 30 dolaylarında iken, 1987 de % 50'nin üstüne çıkmıştır; 1988'de ise % 60'a yaklaşacaktır. (1)

Kanımızca, gelecek beş yıl içinde Türkiye'nin (eğer güdülen politikalarda önemli bir değişiklik olmazsa) dış-borç ödeme zorluklarıyla karşılaşması mukadderdir. Politik açıdan bu durum oluşurken, muhtemelen Özal hükümeti düşecek veya düşürülecektir.

Tartışılmayacak bir sayısal veri varsa o da, Türkiye'nin son 4 yıl zarfında toplam dış borç yüküne her yıl (yaklaşık) ortalama 5 milyar eklemiş olduğudur. Demek Türkiye 1983 kasımından bu yana 20 milyar dolar (20 trilyon TL) kadar dış tasarruf kullanmış, başka bir deyimle senede GSMH'nin % 8'i kadar bir tasarruf açığı vermiş ve bu açığı yabancı ülke halklarının tasarruflarını ithal ederek kapatmıştır. Neticede Türkiye hızla bir dış-borç batağına sürüklenmektedir ve gidişatın bu şekilde, bu oranlarda sürmesi mümkün değildir. İhracat, teşvikler ve emek maliyetlerinin düşük tutulması yoluyla artırılmaya çalışılmakta ise de, G. Kore örneğinde olduğu gibi bilinçli ve planlı bir ihracat-yönelik-sanayileşme-politikası da güdümediği için, ihracat artışları yoluyla bu gidişatın durdurulması da (şimdilik) mümkün görünmemektedir. Öyleyse bu açmazdan kurtulmak için ne yapılması gerekir sorusunu sormak lazımdır.

Bu sorunun yanıtı, pratik ve sosyo-politik açıdan bazı sakıncalar içermekle birlikte, teorik açıdan basit ve yalındır: Türkiye iç-tasarruf açığını azaltacak önlemler almalı; daha çok üretip daha çok ihracat yaparak, vergi gelirlerini arttırıp bütçe açığını kapatarak

ve/veya daha az tüketip daha çok tasarruf yaparak, bundan sonra (net dış borcunu azaltan bir ülke konumuna gelemese bile) en azından toplam dış borcundaki yıllık artış hızını azaltmayı başaran bir ülke durumuna gelmelidir. Yoksa her yıl 5 milyar dolar civarında bir iç tasarruf açığı vererek (ve buna mukabil toplam dış borcunu buna eşit bir miktarda arttırarak) durumu idare etmek mümkün değildir.

Teorik açıdan basit ve yalın olan bu yanıt, pratik açıdan sakıncalar ve sorunlar içermektedir: Şöyle ki, söz konusu 5 milyar dolar tutarındaki iç tasarruf açığı nasıl kapatılacaktır? Kimin (yani hangi grup ve sınıfların) tüketimleri kısılıp tasarrufları arttırılabilir? Açıktır ki, memur ve işçi sınıfının tüketimlerini (ve reel gelirlerini) daha fazla düşürmeye çalışmak ne politik ne de iktisadi açıdan bilgece bir şey olur. Bu sınıfların kemerinde artık sıkılacak delik kalmamıştır. Ve de ücret ve maaş ödemelerinin milli gelirdeki payı 1980 öncesindeki % 37 dolaylarından % 15'in altına düşerek, Türkiye'yi bu istatistik dizisi boyutunda muhtemelen dünya şampiyonu yapmıştır. Öte yandan Türkiye dünyanın sayılı «vergi cennetlerinden biri» olarak tanımlanmaktadır. Bazı kesimler (örneğin zengin çiftçi) hiç vergilendirilmemektedir. Tarımı teşvik açısından tarımı vergi dışı bırakmak tartışılabilir bir politika olmakla birlikte, biz burada bu konunun üstüne gitmeyeceğiz. Çünkü bu bağlamda vurgulanması gereken çok daha önemli bir nokta vardır; onun üzerinde durmak istiyorum:

Türkiye'de devlet ve Kanun otoritesini hiçe sayarak (alenen yalan matrah beyanı yoluyla) kendine, kanunca belirtilen vergi oranının bir-iki değil **yirmi-otuz misli** daha düşük bir vergi oranını uygulayan bir sınıf vardır. 1988 fiyatları ile yaklaşık 8 trilyon tahmin edilen toplam gelir vergisi kaçığının önemlice bir kısmı, gelir vergisi kaçakçılığını marjinal değil böylesine aşırı oranlarda yap-

(1) TÜSİAD, Dış Borçlar — Tahmin ve Analiz, İstanbul, Aralık 1987.

mayaya çekinmeyen bir katmana aittir. Bunlar, çağdaş muhasebe ve murakabe sistemleri kullanmaya mecbur olan çaplı ve «şirketleşmiş» büyük kuruluşlar **değil**, vergi öncesi **net** geliri (1988 fiyatlarıyla) yılda 10 milyon ile 200 milyon arasında değişen büyük çoğunluğu anonim şirket şeklinde kurumsallaşmış olan aile işletmeleri, ortaklıklar ve hizmet sektöründeki bazı «**proprietorship**»lerdir (2) ki, bunların ödedikleri vergi, net gelirlerinin (ortalama olarak) % 5'inin altında kalmaktadır. (3) Bunun böyle olduğuna dair veriler kesin ve açıktır. T.C. hükümetleri 1950'li yıllardan beri bu aşırı boyutlardaki vergi kaçakçılığına göz yummuş; böylece devletin ve kanunların saygınlığına darbe indirilmesine ve mali açıdan düpedüz anarşik bir ortam doğmasına olanak tanımıştır.

Bu sınıfların bu boyutta vergi kaçakçılığı yapmasına göz yumarak Türkiye'deki sermaye birikimi hızının artmasına katkıda bulunacakları şeklinde bir iddia ileri sürülebilirse de, bu tür yollarla sermaye birikimi sağlanabilecek sosyo-ekonomik ortamın 1950'li yılların sonundan itibaren ortadan kalktığı kanısındayız. Örnekle açıklamak gerekirse, 1988 fiyatlarıyla vergi öncesi net geliri 100 milyon TL olan bir kafeteryanın (veya dışçının veya muteahhitin veya ilh.) ödemesi gereken 45 milyon gelir vergisi yerine 1 mil-

yön ödediği zaman cebinde kalan «maliyeden ve halktan dolandırılmış» extra 44 milyon lira ile yatırım yapmasını beklemek safdillik olur. Örnekteki bu kişi, eğer yeni yatırımlara yönelme eğiliminde ise, bunu vergi sonrası 55-65 milyonluk geliri ile **de** yapacaktır, 99 milyonluk gelir ile de ... Durum bu iken, «sermaye birikimine katkısı olur» iddiası boş ve sosyo-ekonomik süreçlerin yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanan bir iddiadır. Türkiye'de bugün, % 30-% 50 vergi ödemesi gerekirken yalan matrah beyanı yoluyla % 1-% 5 gibi gülünç bir oranda vergi ödeyerek T.C. Maliyesini düpedüz aptal yerine koyan kişilerin sayısı, yüzlerle binlerle değil, onbinlerle ve belki de yüzbinlerle ölçülür ve bunların 8 trilyonluk toplam gelir vergisi kaçağındaki payları çok büyüktür.

Konunun sosyal adalet, devletin saygınlığı, kanunlara (özellikle vergi kanunlarına) saygısızlık gibi boyutlarını bir kenara bırakarak, yazının başında iç-tasarruf-açığı ile dış-borç arasında kurduğumuz ilişki açısından önemine değinmek istiyorum: Rakkamların açıkça resmettiği üzere, Türkiye'nin dış-borç-batağına sürüklenmesinin temelinde bazılarının sandığı gibi yabancı ülkelerin ve/veya sermaye çevrelerinin hesapları, tuzakları ve kötü niyetinden ziyade Türkiye'nin büyük ölçüde iç-tasarruf açığı veriyor olması yatmaktadır. Başka bir deyimle eğer biz dış borç yekünümüzü, son dört yılda her yıl ortalama 5 milyar dolar arttırmış isek bunun nedeni (ve madalyonun diğer yüzü) aynı dönemde her yıl ortalama 5 milyar dolar karşılığı TL tutarı kadar bir iç-tasarruf açığı vermiş olmamızdır. Öyleyse denilebilir ki, dış-borç sorununun nedenini olduğu kadar çözümünü de iç-tasarruf açığını kapatmakta aramak gerekir. İç tasarruf açığını kapatmak için yatırım harcamalarını kısmak yoluna gitmek söz konusu olamayacağına göre, tasarrufları arttırmak şarttır. Gönüllü tasarrufları arttırmak için faiz oranları yükseltilebildiği derecede

- (2) «**Proprietorship**» : Emekçi girdisinin hepsinin veya büyük çoğunluğunun işletmenin sahibi (sahipleri) ve/veya aile efradı vasıtasıyla sağlandığı, anonim-şirket-halinde-örgütlenmemiş bir işletme — çoğunlukla bir ortaklık veya aile işletmesi.
- (3) Bu meyanda verdiğim rakam ve oranlar için referans sunamıyorum. Konudaki tek referanslar **astute** günlük gözlemler, «**common knowledge**» ve ara sıra Maliye Gelirler Kontrolörüğü elemanları tarafından gazete köşelerine yazılan kısa makalelerde verilen tahmini rakamlardır. Böyle olması, bu can-alıcı soruna karşı **public opinion moulder**'ların akademik ekonomistlerin ve de özellikle konuyla ilgili devlet makamlarını işgal edenlerin ne denli gaflet içinde bulunduklarının bir kanıtıdır.

yüksektirilmiş olduğuna göre, hisse senedi ve tahvil gibi kıymetli evrakların getirisinden vergi almamak gibi gönüllü-tasarrufları-özendirici tedbirlerin hemen hepsi alınmış olduğuna göre, ve de «yalan matrah beyanı yoluyla vergi kaçakçılığı olgusu» yukarıda değinilen boyutlarda olduğuna göre, iç-tasarruf açığını kapatmanın en etkin (ve bu şartlar altında tek) yolu sözü edilen vergi kaçaklarını önleyerek devletin vergi gelirlerini artırmaktır. (4) Bunun iç tasarruf açığını kapatmanın yanısıra bütçe-açığını azaltıcı ve Sayın Özal'ın % 40'ların altına bir türlü düşüremediği enflasyonu da dizginleyici ve hatta tekli rakamlara düşürücü etkileri de olacaktır.

Olay bu denli kesin ve açık ise, politik liderler bu istikametteki uygulamalardan öyleyse neden kaçınmıştır? Akla ilk gelen ekonomik sakınca, vergilerde 5 trilyon TL'lık bir artışın özel sektör yatırımlarını önemli ölçüde kısılabileceği ve sermaye çevrelerini hoşnutsuzluğa ve/veya ürküntüye itebileceğidir. Fakat tahmini 8 trilyonluk vergi kaçağının çok büyük bir kısmı zaten yatırımlara yönelme niyetinde ve eğiliminde olmayan bir kesim tarafından gerçekleştirilmekte ve yalan matrah beyanı yoluyla cepte-kalan paraları bu kesim yatırımlara değil lüks tüketim mallarına gömülemeye ve/veya spekülasyona

yöneltilmektedir. (5) Kaldı ki (aşağıda daha etraflıca değinileceği üzere) toplanan vergiler alt-yapı yatırımları yoluyla faktör gelirleri olarak tekrar ve hemen sirkülasyona gireceğinden hem toplam yatırımlarla bir düşme olmayacaktır hem de faktör gelirleri olarak ödenen bu paralar, faktörlerin tüketim harcamaları yoluyla gerisin-geriye ciro olarak özel sektör kasalarına (fazlada bir **time-lag** olmadan) girecektir. Öyleyse gelir vergisi etkin bir biçimde toplanabildiği takdirde, özel sektör yatırımlarında meydana gelmesi olası ürküntü ve azalma yukarıda belirtilen dinamiğin etkisiyle izale olabilecek ve hatta özel sektör yatırımları üzerindeki net etki, büyük bir olasılıkla negatif değil **pozitif** olarak tezahür edebilecektir.

Burada birtakım politik sorunlar söz konusu edilebilir. Bunca sene vergi kaçakçılığı konusunda hoşgörüyü almış ve dejure vergi

(4) Olası bir eleştiriye **sans voir** yanıt vermek isterim: Batıda, özellikle Reagan ile birlikte ABD'de «arz-yönü-ekonomisi» ile de ilintili olarak girişimci potansiyelin köreltilmemesi, teşvik edilmesi» düşüncesiyle, en yüksek vergi dilimlerine uygulanan ve birçok ahvalde % 90'ın üstünde vaz'edilmiş marjinal vergi oranları önemli ölçüde düşürülmüştür. Buna dayanarak «herkes gider Mersine sen gitmek istiyorsun tersine» ibabından bir eleştiri kanımca **irrelevant** ve demagojik olur. «Demagojik», çünkü Türkiye'deki en yüksek vergi dilimine uygulanan marjinal oran % 50'dir ve bütün batı ülkelerinden düşüktür. «**irrelevant**», çünkü bu çalışmada açıkça belirttiğim üzere önerim, vergi oranlarının artırılması değil kanunda yazılı oranlarda ödenmesi gereken verginin % 95 % 99'unun kaçırılmasının engellenmesidir.

(5) Bazı klasik iktisatçılar, az gelişmiş ülkelerde tasarruf yapabilecek aile birimlerinin yüksek gelir dilimlerinde bulundukları; eğer tasarruf oranı yükselsin isteniyorsa, bu dilimlerden az vergi alınması gerektiğini; yatırım oranlarının ve sermaye birikim hızının artırılmasında böyle bir politikanın yardımcı olacağını iddia etmişlerdi. Bu bağlamda, değindiğimiz büyük ölçekli vergi kaçakçılığının bu gibi bir etkisi olup olmayacağı sual edilebilir. Kanımızca hayır. Çünkü, eğer Türkiye'de mali aracı kuruluşlar ve bunların ürettikleri finansal araçlar işlevsel düzeyi gelişkin piyasalarda el değiştiriyor olabilseydi, belki o zaman değinilen bu kaçak meblağlar, aracı finans kuruluşları kanalıyla sabit sermaye yatırımı yapmak isteyen özel sektör yatırımcılarına fon teşkil edebilecek şekilde kullanılmış olabilirdi. Kaçırılan bu fonların toplumsal faturasının onca büyük olmadığı ve zenginlere uygulanması **de facto** vergi oranlarının düşük tutulması yoluyla sermaye birikimine destek olduğu ancak o takdirde iddia edilebilirdi. Oysa bilindiği üzere durum bu değildir. Bu bağlamda ve özellikle hisse senedi piyasasındaki deformite konusunda bkz. Çakman, M.K., Türkiye'deki Stagflasyonun Kökenleri Üzerine», **Gazi Üniv. İİBF Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1-2, 1985, 333-341.

oranlarının sadece % 1-5 kadarını ödemeyi bir gelenek haline getirmiş ve de ekonomik-politik etkisi küçümsenemeyecek bu kesimden, ortalama % 25 dolaylarında vergi toplamaya başlanabileceğini iddia etmek, biraz hayalperestlik ve fazla iyimserlik olmaz mı? Sözü edilen kesim, ekonomik - politik gücünü kullanarak, önerilen tür bir icraatın ve vergi reformunun uygulanmasını etkin bir biçimde desteklemeyi mi? Burada sınıfsal bir çelişki söz konusu değil midir, diye sorulabilir.

Kanımca hayır. Yüzeysel görünüşün aksine, bu bağlamda sınıflararası önemli ve uzun vadeli bir çelişki yoktur. Çünkü, ortalama % 5 oranında vergi ödemeye alışmışken, ortalama % 25 dolaylarında vergi ödemeye (mızıldansalar da) icbar edilmiş bulunacak olan «10 m-200 m TL-arası-gelir-sahibi-tabakalar»ın açısından da, orta ve uzun vadede, önemli bir çıkar kaybı bu ahvalde oluşmaz diyebiliriz. Çünkü söz konusu 8 trilyonluk vergi kaçığının yarısı bile toplanıp bütçe açığını kapatmaya ve alt yapı yatırımlarını arttırmaya aktarıldığı takdirde bu paralar, gerek artan kamu yatırımları için yapılan harcamalar yoluyla doğrudan doğruya, gerek ekonomik-akışım-döngüsünün doğal gereği olarak ve gerekse bu ahvalde oluşacak süratli konjonktür düzelmesinin tabii bir neticesi olarak gerisin geriye, gene bu sınıf ve tabakaların kasalarına ciro artışları şeklinde akacaktır. Çünkü bu takdirde, kaynak aktarımı yoluyla arttırılan alt yapı yatırımları için harcanacak paralar, faktör ödemeleri şeklinde tecelli edecek; toplumun çok daha geniş bir kesidinden gelen talep artışları şeklinde piyasaya akacak ve dolayısıyla, bugün satış hacminin düşüklüğünden şikayet eden çeşitli sektörlerde ciro artışları şeklinde yansımacaktır. Bu durumda, şimdi atıl-kapasite ile çalışan birçok sektörün talebinde ve üretim miktarında artışlar yaratılmış olacak; dolayısıyla bir yandan önemli ölçüde ekonomik bir canlılık yaratılırken, diğer yandan da,

(tabii bu arada sair bazı nedenlerle Türkiye yeniden bir döviz ve enerji darboğazına girmezse), atıl kapasite oranlarındaki azalma nedeniyle birim maliyetlerde bir miktar düşme (ve bittabi anti-enflasyonist bir etki) sağlanabilecektir. Üstelik bu ahvalde gelir dağılımındaki eşitsizliğin önemli ölçüde artmış olmasından doğmuş bulunan «toplam-talebin-kompozisyonundaki-deformasyon» da, (beraberinde getirdiği olumsuz etkileşimler demeti ile birlikte), bir dereceye kadar izale edilmiş olur. Sözün kısası, orta vadede, bu gibi ekonomik etkileşimlerin meyveleri alınmaya başladığı andan itibaren, söz konusu edilen (ve kanımca abartılan sosyo-politik ve sınıfsal çelişki, gücünü kendiliğinden yitirme yoluna girecektir.

Eğer Türkiye'nin içinde düşmüş bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulması isteniyorsa ve eğer çağdaş bir piyasa ekonomisinin — ve buna paralel olarak çoğulcu bir demokratik parlamenter düzenin — sağlıklı bir biçimde kurulması ve idamesi arzu ediyorsa ivedilikle alınması gereken önlemlerin başında vergi reformu ve vergilerin etkin toplanmasına ilişkin kurumsal hukuki ve idari reformlar gelmektedir, kanısındayız. Türkiye'de yalan matrah beyanı yoluyla gerçekleştirilen gelir vergisi kaçığının yekünü, Türkiye'nin iç-tasarruf açığının bir hayli üstündedir; ve bu ilkel olgunun ivedi önlenmesi gerekmektedir. Bir ülke ki, orada ücretli ve maaşlıların reel ücretleri altı yıl içinde üç misli aşkın bir oranda düşer; bir ülke ki, orada ücretli ve maaşlı kesim % 25 - % 30 oranında **defacto** gelir vergisi öderken, vergi öncesi net geliri 10 milyon - 200 küsur milyon TL arası olan ve çağdaş muhasebe ve murakabe sistemleri kullanacak şekilde şirketleşmemiş işletmelerin ödedikleri ortalama **defacto** gelir vergisi sadece % 5 dolaylarında (ve çoğu ahvalde bu oranının bile altında) seyreder; bir ülke ki yarım yüzyıl evvel, Atatürk devrinde başlamış olduğu **take-off** evresini

(6) tamamlaması için gerekli ve ivedi önemli alt yapı yatırımları «kaynak yetersizliği» nedeniyle yapılamaz beklerken, söz konusu yatırımlara fon teşkil edebilecek vergi hasatlarından 8 trilyon TL kadarı alenen yalan matrah beyanı yoluyla «dolandırılır»; ve bir ülke ki sözü edilen kesimden alınması gereken dejure vergilerin yarısı bile toplanamaz (—ki, yarısı demek, bu kesimlerin, fukaralaşmış «Bordro mahkumlarına» kıyasla daha düşük bir oranda vergi ödemesi demektir); ve bir ülke ki, bu koşullar altında, bu çapta ve bu türde bir vergi kaçakçılığına göz yummuştur... O ülkede ekonomik, sosyal ve politik problemlerin varolmasına ve önemli boyutlara varmış olmasına hiç şaşmamak gerekir.

İşaret etmek gerekir ki buna benzer hiçbir örnek, hiçbir gelişmiş kapitalist ülkede bulunmaz. Bulunamamasının nedeni, bizatihi gelişmişliklerinden kaynaklanmaktadır gibi bir argüman ileri sürülebilir; ama bence bu tür bir yaklaşım kısır bir sebep-sonuç tartışmasının kapısını açmaktan başka bir işe yaramaz. Sorunun, kültür, bilinç, vicdan, terbiye ve benzeri sosyo-psikolojik faktörlerle önemli bir bağı olduğuna inanmıyorum. Eminim ki, vergi kaçakçılığına karşı aynı tür bir tolerans bir batı ülkesinde kurumsallaştırılacak olsa oradaki iş sahipleri de Türkiye'dekine pek benzer bir biçimde davranacaktır. Uygulama açısından teknik zorluklar varolduğu iddiasına ve uygulanamazlık tezine de tamamiyle karşıyım. Hele 1970'li yıllardan beri elektronik bilgi işlem sistemleri diye bir şey vardır: Prof. Asaf Savaş Akat'ın dediği

gibi maliye alanında yapılacak harcamalara getirisi pek yüksek birer yatırım olarak bakmanın zamanı çoktan gelmiştir. Sadece gelir vergisi beyanları ve faturalar değil, ayrıca menkul ve gayri menkul alım-satım işlemleri, her vatandaşa verilecek numaralar ile işlenir, «colate», «file» ve «cross-check» edilir. Rastgele örnekleme metodlarıyla (beyanların % 1-2'sini incelemek yeter olacaktır) bir gelir vergisi beyanına bakıldığında, birkaç yıl geriye doğru tüm alım-satım işlemleri de taranarak sonuca varılır; ve gelir beyanları menkul ve gayri menkul alımlarını izah edemeyecek derecede düşük bulunan mükelleflere «buyurunuz» denir. Batılı kapitalist ülkeler böyle yapmaktadır. Yeni birşey keşfediyor değilim; başkalarının yaptıklarına bakmamız yeter. Eğer batıda, buradaki gibi absürd boyutlara ulaşmış yalan-matrah-beyanı-yoluyla-vergi-dolandırıcılığı diye birşey yoksa, bu, batıların bireysel olarak görelî yüksek bir terbiye, vicdan ve toplumsal-şuur düzeyine sahip olmalarından değil, yukarıda kısaca özetlediğim türden icbar edici bir sistemi, hukuk devleti gerekleri çerçevesinde uyguluyor olmalarından ileri gelmektedir. Devletin gerçekten güçlü ve stabil olması isteniyorsa, nerede katı olmak gerektiğini iyi belirlemek lazımdır. Bu toplumu, az gelişmişliğin zul'ünden kurtulmaya çalışan bu ülke halkını ve T.C. Maliyesini bu mikyasta, bunca rahatlıkla ve bunca sürekli dolandırmak «birey hakları kavramı» içine değil kanunsuzluk ve anarşi kavramı içine girer. Bu konunun üstüne gitmek çağdaş bir hukuk devletinin sadece ekonomik ve idari değil, ayrıca etik görevidir.

Çağdaş piyasa ekonomilerine benzemek için çabalıyoruz. Hedefi tartışmıyorum: Çağdaş bir kapitalist ekonomi; çoğulcu, özgürlükçü, İnsan haklarına saygılı bir toplum, demokratik parlamenter bir düzen — bunlar arzulanan hedefler. Ama çağdaş piyasa ekonomisinin, çağdaş bir kapitalist toplumun doğasının ayrılmaz parçası olan yapısal ve toplum-

(6) Rostow 1950'li yılların sonunda **Stages of Growth**'u yazarken hızlı bir büyüme temposu için gerekli iç-tasarrufları ve yatırımları sürekli ve kendiliğinden sağlayan bir ekonomik sürecin oluşması anlamına gelen **take-off** devresinin Türkiye'de 1930 ortalarında başladığını ve hala sürmekte olduğunu söylemiştir. Normal olarak 20-30 yıl süren bu evre henüz tamamlanmış değildir. Pilotlarda mı iş yoktu acaba? Dua edelim ki pistimiz anormal uzun olsun.

sal bazı nitelikleri, bazı özellikleri vardır. Gelir dağılımının 1975 - 87 arasındaki gibi büyük makyasta bozulması önlenememişken, vergi dolandırıcılığı belirttiğim boyutlara varmışken, ve bu alanda sorunun temeline ine-
bilecek önlemler demetinden son çeyrek yüz-
yıldır hep kaçınılmışken, devlet sosyal re-
fahı pekiştirme işlevinden vazgeçmiş bir gö-
rünüm içindeyken, finans piyasalarındaki ku-
rumsal yapı ciddi deformiteler arzederken,
«çağdaş - anlamda - hisse - senedi - piyasa-
sı» denilebilecek bir varlık ortada yokken
vs., vs., çağdaş piyasa ekonomilerine has

bazı yaklaşımları ve uygulamaları bölük pör-
çük alıp, devletçilik ve Osmanlı dönemlerin-
den miras kalmış birçok öğeyi de içeren bir
yapının üstüne yamamak, yukarıda sözünü
ettiğimiz hedefler bir yana, ülkeyi bir borç
ödeme krizi ile karşı-karşıya bırakmadan ya-
tırmaların ve büyüme hızının arttırılması, en-
flasyonun düşürülmesi gibi salt ekonomik he-
deflere varmak için bile ne denli randımanlı
olabilir diye sormak gerekir kanısındayım.

Önemli olan nedir, bunun doğru tespiti, bilimsel
olduğu kadar pratik sorunların çözümünde de yolun
yarısı demektir.

beciya

Türkiye'nin Sınai Ürün İhracatına Bir Bakış

Osman KÜÇÜKAHMETOĞLU

Dr. Küçükahmetoğlu, Marmara Üniversitesi İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesinde ders veriyor.

Bu araştırmada ihracatın toplumsal maliyeti kapsam dışı bırakılarak yalnızca sınai ürün ihracatının yapısı incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) sistemine göre (1) derlenmiş verilere göre değerlendirme yapılmıştır. Bu sistemde SITC 0-4 ürün kesimleri genel olarak ilksel ürünler, SITC 5-8 ürün kesimleri ise genel olarak sınai ürünler ticaretini göstermektedir. Sınai ve ilksel ürünleri net bir biçimde birbirinden ayıran bu tanım biçimi birçok araştırmada temel olarak alınmıştır (2). Sınai ürün ihracatını ölçmeye yönelik bir çalışmada Birleşmiş Milletler ve UNCTAD'ın sınai ürün tanımları ayrı ayrı kullanılmıştır (3). Burada Birleşmiş Milletler'in sınai ve ilksel ürünler ticaretini gösteren tanım biçimi temel alınmış ve tüm hesaplamalar buna göre yapılmıştır.

Sınai ürün ihracatını ayrıntılı bir biçimde değerlendirebilmek için bazı tanımlamalar çerçevesinde çözümleme yapılmıştır. Literatürde Uluslararası ticarete konu olan ürünler üç bölümde ele alınmaktadır (4).

- 1 — Ricardo Ürünleri
- 2 — Heckscher-Ohlin Ürünleri
- 3 — Ürün Devresi Ürünleri

Ricardo ürünleri doğal kaynağa dayalı olan ürünlerdir. Örneğin mineraller, tarımsal ürünler ve madenler Ricardo ürünü olarak kabul edilebileceği gibi kim. imalat sanayii ürünleri; içki, tütün, odun, gübre, kağıt ve temel kimyasal maddeler de bu gruba giren ürünlerdir (5). Gıda, petrol ürünleri, doğal gaz, demirdışı metaller Ricardo ürünleri kapsamındadır (6).

- (1) United Nations (1975)
- (2) W.R. Cline (1984), s. 125, T.K. Morrison (1976), s. 152, R. Banerji (1972), s. 346.
- (3) Prakash (1976), s. 2-5.
- (4) S. Hirsch (1974 a), s. 79.
- (5) S. Hirsch (1974 b), s. 543.
- (6) L. L. Soete (1981), s. 640.

Ülke içindeki üretim faktörlerinin yoğunluğuna bağlı olan ürünler Heckcher-Ohlin ürünleri olarak adlandırılır. Tekstil ürünleri, metaller ve inşaat malzemesi gibi ürünler bu gruba girmektedir. Ancak tüm imalat sanayii ürünlerinin Heckcher-Ohlin ürünleri özelliğini gösterdiğini söyleyemeyiz (7). Heckcher-Ohlin ürünleri teknolojisi sabitleşmiş ve tüm ülkelerce bilinen ürünlerdir. Bu ürünlerin üretim fonksiyonları tüm ülkelerde hemen hemen birbirine benzer bir yapıdadır.

Ürün Devresi ürünleri teknolojisi değişken bir yapıda olan ve başlangıçta üretim tekniği tüm ülkelerce bilinmeyen ürünlerdir. Bu ürünler niteliği gereği yüksek düzeyde araştırma geliştirme harcaması gerektirirler. Ürün Devresi Ürünlerinde temel özellik ürün ya da üretim sürecinin geliştirilmesidir. Kimyasal maddeler, çeşitli makineler, motorlu yol araçları ve mühendislik ürünleri Ürün Devresi Ürünleri olarak adlandırılabilir. Elektronik eşyalar, çeşitli bilimsel, tıbbi, optik, ölçü ve kontrol aletleri bu gruba giren ürünlerdir (8). Türkiye'nin sınai ürün ihracatı yukarıda verilen tanımlar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Sınai ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı sınai ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı hesaplanırken sınai ürünlerin yanısıra ilksel ürün kapsamında yer alan tarıma dayalı çeşitli ürünler ve işlenmiş petrol ürünleri de sınai ürün olarak kabul edilmektedir. Buna göre SITC 032 Balık ve balık ürünleri, SITC 052 Kurutulmuş meyvalar, SITC 053 Meyva ve konserve ürünleri, SITC 055 sebze ve konserve ürünleri, SITC 061 Rafine şeker, SITC 081 Hayvan gıdaları, SITC 099 Gıda maddeleri, SITC III Alkolü içkiler, SITC 112 Alkolsüz içkiler, SITC 122 tütün ürünleri, SITC 243 Odunlar, SITC 251 Kağıt hamuru, SITC 332 Petrol ürünleri, SITC 411 Hayvansal yağlar, SITC 431 İşlenmiş

yağlar gibi ürünler 'sınai ürün' olarak kabul edilmektedir. Ancak bu ürünlerin Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırmasının 0-4 ürün kesimlerini oluşturan ilksel ürünler grubunda yer aldığı görülmektedir (9). Kimi ilksel ürünlerin sınai ürün kapsamına alınması sınai ürün ihracatının olduğundan daha yüksek görünmesine yol açmaktadır. «Endüstriyel ürün olarak kabul edilen bazı ürünler, bazı uluslararası istatistiklere göre tarım ve hayvancılık ürünleri içinde yer almaktadır» (10). «Uygulamada birtakım tarımsal ürünler de sınai mamül kapsamına alınması sınai ürün ihracatının yılın ihracat patlamasında sanayi ürünleri önemli bir artış göstermekte ise de tarım ve tarıma dayalı sanayi ağırlığını korumaktadır» (12). «Basit bir imalat sürecinden geçen tarımsal mallarında sanayi malı kategorisine sokulması nedeniyle ihracat içinde sınai ürünlerin payının abartılmış olduğu söylenebilir» (13).

Aşağıda sınai ürünlerin toplam ihracat içindeki payları Birleşmiş Milletlerin sınai ürün ticareti tanımına göre hesaplanmıştır.

Tablo'dan anlaşılabacağı gibi sınai ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı sürekli olarak yükselmiştir. Sınai ürün payı 1970'de % 10.3 iken 1979'da % 28 düzeyine ulaşmıştır. Sınai ürün ihracatındaki asıl yükselme 1980 sonrasında ortaya çıkmıştır. Sınai ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1980'de % 27.4 iken 1985'de % 62.4 düzeyine ulaşmıştır.

Ancak resmi verilerde tarıma dayalı sanayi ürünleri ve işlenmiş petrol ürünleri ihracatı da sınai ürünler ihracatı kapsamına alınmaktadır. Bu çerçevede hesaplanan sınai ürün ihracat payları ise 1970'de % 17, 1979'

(7) S. Hirsch (1974 a) s. 67.

(8) L.L. Soete (1981), s. 640.

(9) Ticaret Bakanlığı (1973), s. 4.

(10) E. Manisalı (1974), s. 8.

(11) S. Tuncer (1983) s. 152.

(12) A.N. Kubalı (1985), s. 10.

(13) T. Pekin - T. Ergun (1984), s. 25.

TOPLAM İHRACAT İÇİNDE SİNAİ ÜRÜNLERİ PAYI %

	Sinai ürünler İhracatı SITC 5-8	Toplam ihracat	Sinai ürün İhracatının içindeki toplam ihracat payı
1970	60	588	10.3
1971	85	676	12.5
1972	129	884	14.5
1973	237	1317	18.0
1974	369	1532	24.1
1975	338	1401	24.1
1976	481	1960	24.5
1977	449	1753	25.6
1978	510	2288	22.3
1979	633	2261	28.0
1980	799	2910	27.4
1981	1770	4702	37.6
1982	2510	5746	43.6
1983	2755	5727	48.1
1984	3922	7133	54.9
1985	4966	7958	62.4

Kaynak : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Bilgi İşlem Merkezi Verileri

da % 35, 1985'de ise % 75 düzeyindedir (14).

Toplam ihracat içinde sinai ürün ihracat payı araştırılırken temel alınan sinai ürün tanımına göre değişik sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak tüm tanım biçimlerine göre toplam ihracat içinde sinai ürün ihracat payının giderek arttığı söylenebilir. «Sinai ürünlerin tanım ve kapsamı ne olursa olsun ihracat içindeki payı artmaktadır» (15).

Sinai ürün ihracatını daha yakından inceleyebilmek için sinai ürün ihracatının ürün kesimlerine göre dağılımını araştırmak gerekir. Aşağıda 1970-1985 döneminde sinai ürün ihracatının ürün kesimlerine göre dağılımı görülmektedir. Sinai ürün ihracatı değerlendirilirken 1970-1979 ve 1980-1985 dönemleri göz önüne alınmıştır. İhracatın yıllık ortalama artış hızları yarı logaritmik kalıplara göre hesaplanmıştır.

(15) E. Alkin (1983), s. 154.

(14) Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1986) s. 137.

**SİNAİ ÜRÜN İHRACATININ ÜRÜN KESİMLERİNE
GÖRE DAĞILIMI (Milyon Dolar)**

	Toplam sinai ürün İhracatı SITC 5-8	Kimya Sanayii SITC 5	% Pay	Mamül Ürünler SITC 6	% Pay	Makina ve Ulaşım Araçları SITC 7	% Pay	Çeşitli Sinai Ürünler SITC 8	% Pay
1970	60.6	9.3	15.3	43.2	71.2	2.2	3.6	5.8	9.5
1971	85.0	9.9	11.6	57.2	67.2	3.9	4.5	13.9	16.3
1972	129.1	10.7	8.2	87.0	67.3	3.7	2.8	27.5	21.3
1973	237.8	14.0	5.8	157.3	66.1	8.8	3.7	57.6	24.2
1974	369.5	29.1	7.8	220.9	59.7	19.1	5.1	100.2	27.1
1975	338.0	31.7	9.3	193.6	57.2	19.3	5.7	93.2	27.5
1976	481.5	43.7	9.0	303.8	63.0	22.5	4.6	111.3	23.1
1977	449.5	33.2	7.3	286.3	63.6	21.0	4.6	108.8	24.2
1978	510.9	23.5	4.5	372.0	72.8	22.1	4.3	93.2	18.2
1979	633.8	23.7	3.7	459.4	72.4	43.5	6.8	107.1	16.8
1980	799.1	76.4	9.5	491.3	61.4	83.5	10.4	147.8	18.4
1981	1770.4	100.5	5.6	1072.7	60.5	208.6	11.7	388.5	21.9
1982	2510.3	161.3	6.4	1570.4	62.5	301.4	12.0	477.2	19.0
1983	2755.5	151.0	5.4	1592.9	57.8	298.2	10.8	713.2	25.8
1984	3922.2	199.6	5.0	1983.9	50.5	353.1	9.0	1385.6	35.3
1985	4966.6	303.2	6.1	2614.9	52.6	643.9	12.9	1404.4	28.2

Kaynak : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Bilgi İşlem Merkezi Verileri.

Bir bütün olarak sınai ürünler ihracatının (SITC 5-8) yıllık ortalama artış hızı 1970-1979 döneminde % 28.9 iken 1980-1985 döneminde % 39.3 olmuştur. Anlaşılabacağı gibi ikinci dönemdeki yıllık ortalama artış hızı ilk dönemden yüksek düzeydedir. Buna karşılık Türkiye sınai ürünler açısından her iki dönemde de net ithalatçı ülke durumundadır. Örneğin sınai ürün ithalatı (SITC 5-8) 1975'de 3375, 1980'de 3423, 1985'de ise 6347 milyon dolar düzeyindedir.

Kimya sanayii (SITC 5) ürün kesiminde yıllık ortalama ihracat artış hızı 1970-1979 döneminde % 15.3 iken 1980-1985 döneminde % 28.8 düzeyine ulaşmıştır. Bu ürün kesiminde Türkiye her iki dönemde de net ithalatçı ülke durumundadır. Makina ve Ulaşım araçları (SITC 7) ihracatının yıllık ortalama artış hızı 1970-1979 döneminde % 35.8 iken 1980-1985 döneminde % 40 düzeyinde olmuştur. Türkiye, bu ürün kesiminde her iki dönem boyunca net ithalatçı ülke durumundadır.

Mamül ürünler (SITC 6) ihracatının yıllık ortalama artış hızı 1970-1979 da % 29.1 iken 1980-1985 de % 33.9 olmuştur. Türkiye bu ürün kesiminde 1970-1980 döneminde net ithalatçı ülke durumunda iken 1981-1985 döneminde net ihracatçı ülke durumuna geçmiştir. Çeşitli sınai ürünler (SITC 8) ihracatının yıllık ortalama artış hızı 1970-1979 da % 34 1980-1985 de ise % 55.5 düzeyinde olmuştur. Türkiye, bu ürün kesiminde 1970-1972 döneminde net ithalatçı ülke iken 1973-1985 döneminde net ihracatçı ülke durumunda olmuştur.

Sınai ürün ihracatının ürün kesimlerine göre dağılımı farklılıklar göstermektedir. Mamül ürünler ve Çeşitli sınai ürünlerin sınai ürün ihracatındaki payı yüksek, Kimya sanayii ve Makina ve Ulaşım araçları'nın payı ise düşük düzeydedir. Mamül ürünler (SITC 6) deri, tahta, kauçuk, kağıt, dokumacılık ürünleri, demir ve çelik ve madenden yapılmış

eşyaları kapsamaktadır. Çeşitli mamül ürünler (SITC 8) giyim eşyaları, ayakkabılar, mobilyalar, sıhhi tesisat gibi ürünlerden oluşmaktadır (16). Anlaşılabacağı gibi SITC 6 ve SITC 8 ürün kesimleri genel olarak teknolojisi sabitlemiş ürünlerden oluşmaktadır. Bu ürün kesimlerinde ürün geliştirme oranı ve nitelikli emek yoğunluğu düşük düzeydedir.

Kimya sanayii (SITC 5) ürünleri çeşitli kimyasal maddeler, eczacılık ürünleri, plastik maddeler, gübreler, patlayıcı maddeler gibi ürünlerden oluşmaktadır. Makina ve ulaşım araçları (SITC 7) ürünleri elektrikli ve elektriksiz makineler, ulaşım araçları, sanayi makinaları, büro makinaları, haberleşme araçları ve yol araçları gibi ürünlerden oluşmaktadır. SITC 5 ve SITC 7 ürün kesimleri genel olarak yoğun araştırma geliştirme harcaması gerektiren ürün kesimleridir. Bu ürün kesimlerinde ürün geliştirme oranları ve nitelikli emek yoğunluğu yüksek düzeydedir.

Sınai ürün ihracatında Kimya sanayii ürünlerinin payı 1980'de % 9.5 iken 1985'de % 6.1 olmuştur. Makina ve ulaşım araçları ihracatının payı 1980'de % 10.4 iken 1985'de % 12.9 olmuştur. Buna göre 1980-1985 döneminde yoğun araştırma geliştirme harcaması gerektiren ürünlerin sınai ürün ihracatındaki payı yaklaşık olarak % 20 düzeyindedir. Sınai ürün ihracatında mamül ürünlerin payı 1980'de % 61.4 iken 1985'de % 52.6 olmuştur. Çeşitli sınai ürünlerin payı 1980'de % 18.4 iken 1985'de % 28.2 düzeyine yükselmiştir. 1980-1985 döneminde teknolojisi sabitlemiş ürünlerin sınai ürün ihracatındaki payı yaklaşık olarak % 80 düzeyinde olmuştur.

Toplam ihracat içinde sınai ürün ihracat payının giderek yükseldiği ortaya konulmuştur. Burada sınai ürün ihracatının ürün kesimlerine göre yoğunlaşması 1974-1975 ve

(16) United Nations (1975).

1984-1985 dönemlerine göre karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Aşağıdaki tabloda sınavi ürünleri oluşturan 100 ürün kesiminde yoğunlaşma düzeyleri görülmektedir.

SINAI ÜRÜN İHRACATINDA YOĞUNLAŞMA

Sıra	SITC	1974 - 1975		SITC	1984 - 1985	
		Birlikimil	%		Birlikimil	%
1	841	24.47	24.47	841	27.06	27.06
2	651	20.84	45.31	651	10.15	37.21
3	657	5.11	50.42	673	7.57	44.78
4	661	4.66	55.08	653	4.02	48.80
5	652	4.59	59.67	657	3.04	51.84
6	682	3.85	63.52	719	2.84	54.68
7	665	3.07	66.59	652	2.76	57.44
8	513	2.70	69.29	672	2.66	60.10
9	656	2.61	71.90	656	2.66	62.76
10	678	2.17	74.07	678	2.40	65.16
11	521	1.98	76.05	732	2.22	67.38
12	732	1.92	77.97	674	1.96	69.34
13	684	1.87	79.84	661	1.44	70.00
14	671	1.57	81.41	554	1.18	71.96
15	697	1.27	82.68	684	1.17	73.13
16	719	1.21	83.89	665	1.13	74.26
17	641	1.08	84.97	629	1.09	75.35
18	514	0.98	85.95	664	1.08	76.43
19	664	0.88	86.83	723	1.07	77.50
20	629	0.81	87.64	711	1.05	78.55
21	512	0.78	88.42	717	0.97	79.52
22	692	0.78	89.20	631	0.88	80.40
23	851	0.78	89.98	671	0.83	81.23
24	551	0.66	90.64	842	0.79	82.02
25	541	0.65	91.29	712	0.73	82.75
26	653	0.59	91.88	682	0.71	83.46
27	893	0.53	92.41	514	0.70	84.16
28	899	0.52	92.93	581	0.69	84.85
29	532	0.51	93.44	821	0.68	85.53
30	725	0.46	93.90	512	0.63	86.16
31-49		4.41	98.31	31-49	7.30	93.46
50-100		0.94	99.25	50-100	5.79	99.25

KAYNAK : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı 1.4.1986 tarihli Bilgi İşlem Merkezi Verilerinden hesaplanmıştır.

1974-1975 döneminde sınavi ürün ihracatının yarısı üç ürün kesiminden oluşmaktadır.

dir. Sınavi ürün ihracatının 3/4 ü ise 10 ürün kesiminden oluşmaktadır. Anlaşılabacağı gibi 1974-1975 döneminde sınavi ürün ihracatı az sayıda üründe yoğunlaşmış durumdadır. Bu dönemde sınavi ürün ihracat sıralamasında SITC 841 giyim eşyası % 24.47, SITC 651 pamuk ipliği % 20.18, SITC 657 halı ve halıcılık ürünleri % 5.11 ile ilk sırayı almakta ve sınavi ürün ihracatının yarısını oluşturmaktadır. Adı geçen bu ürünler Heckscher-Ohlin ürünleri olarak bilinmektedir.

Diğer sınavi ürünlerin payı sırasıyla SITC 661 çimento ve kireç % 4.66 SITC 652 pamuklu dokuma % 4.59, SITC 682 bakır % 3.85, SITC 665 cam % 3.07 SITC 513 kimyasal maddeler % 2.7, SITC 656 dokumadan eşyalar % 2.61, SITC 671 demir ve çelik borular % 2.17 dir. Buna göre sınavi ürün ihracatının yaklaşık olarak 3/4 lük bölümünde Heckscher-Ohlin ürünlerinin payı % 62.74 Ricardo ürünlerinin payı % 9.16, Ürün Devresi ürünlerinin payı ise % 2.17 dir. Kısaca 1974-1975 döneminde sınavi ürün ihracatının büyük bir bölümünün Heckscher-Ohlin ürünlerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

1984-1985 döneminde sınavi ürün ihracatının yarısı 4 üründen oluşmaktadır. Sınavi ürün ihracatının 3/4 nü oluşturan ürün sayısı ise 16 dir. Sınavi ürün ihracatının yarısını oluşturan ürün kesimlerinin payları sırasıyla SITC 841 giyim eşyası % 27.06, SITC 651 pamuk ipliği % 10.15 SITC 673 demir ve çelik

% 4.02 olarak sıralanmaktadır. Bu ürünler içinde yalnız demir ve çelik çubuklar Ürün Devresi ürünleri kapsamındadır. Diğer üç ürün ise Heckscher-Ohlin ürünüdür.

1984-1985 döneminde diğer sınavi ürünlerin payı sırasıyla SITC 657 halı ve halıcılık ürünleri % 3.04, SITC 719 makina ve cihazlar % 2.84, SITC 652 pamuklu dokuma % 2.76, SITC 672 demir ve çelik külçeler % 2.66, SITC 656 dokumadan eşyalar % 2.66, SITC 678 demir ve çelik borular % 2.40 SITC

661 kireç, çimento ve inşaat malzemeleri % 1.44, SITC 554 sabunlar ve temizleyiciler % 1.18, SITC 684 alüminyum % 1.17, SITC 665 cam ürünleri % 1.13 dir. Sınai ürün ihracatının 1/4 ü geri kalan 84 ürün arasında dağılım göstermektedir. Sınai ürün ihracatının 3/4 lük bölümünde Heckscher-Ohlin ürünlerinin payı % 53.79, Ürün devresi ürünlerinin payı % 19.26, Ricardo ürünlerinin payı % 2.30 dir. 1984-1985 döneminde de sınai ürün ihracatının büyük bir bölümünün Heckscher-Ohlin ürünlerinden oluştuğunu, ikinci sırada ise Ürün Devresi ürünlerinin yer aldığını söyleyebiliriz.

Anlaşılabacağı gibi her iki dönemde de sınai ürün ihracatı az sayıda ürün'de yoğunlaşmış durumdadır. Bu bakımdan iki dönem arasında önemli bir farklılaşma görülmektedir. Ancak sınai ürün ihracatının 1984-1985 döneminde önceki döneme göre daha dengeli bir dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Sınai ürün ihracatında her iki dönemde de Heckscher-Ohlin ürünlerinin payı yüksek düzeydedir. Ürün Devresi ürünlerinin payı

ise 1984-1985 döneminde önceki döneme göre yükselme göstermiştir.

Türkiyenin sınai ürün ihracatının hem 1974-1975 hem de 1984-1985 döneminde önemli ölçüde teknolojisi sabitleşmiş ve nitelikli emek gerektirmeyen ürünlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. «İhracatımızın yaklaşık dörtte üçünün tarım ürünleri ile tekstil ve konfeksiyon sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir» (17). Yeni teknoloji gerektiren ürünlerin sınai ürün ihracatındaki payı ise düşük düzeydedir. «Sınai mal ihracatı daha çok ileri teknoloji istemeyen dokuma ve giyimde yoğunlaşmıştır» (18). «Türkiye ekonomisinin kapital yoğun teknoloji ağırlıklı bir yapıya geçmediği ortadadır» (19).

Sınai ürün ihracatında yoğun teknoloji gerektiren ve teknolojik yeniliklere bağlı ürünlerin payının düşük düzeyde olmasının önemli bir nedeni Araştırma Geliştirme harcamalarının düşük düzeyde olmasıdır. Aşağıda, bazı ülkelerdeki Araştırma Geliştirme harcamalarının Ulusal gelir içindeki payları görülmektedir.

ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE ARAŞTIRMA GELİŞTİRME HARCAMALARININ ULUSAL GELİR İÇİNDEKİ PAYLARI (%)

Yıllar	Türkiye	A.B.D.	Federal Almanya	Japonya	S.S.C.B.	Fransa
1973	0.25	2.32	2.22	1.89	3.66	1.76
1974	0.24	2.29	2.26	1.95	3.64	1.79
1975	0.23	2.27	2.38	1.94	3.69	1.80
1976	0.23	2.26	2.29	1.93	3.55	1.77
1977	0.23	2.24	2.32	1.92	3.46	1.76
1978	0.21	2.23	2.37	1.93	3.47	1.76
1979	0.22	2.25	2.36	2.11	3.44	1.84
1980	0.16	2.33	2.57	2.24	3.47	2.00
1981	0.18	2.41	2.63	—	—	2.11

Kaynak : Devlet Bakanlığı, Türk Bilim Politikası 1983-2003, Ankara 1983, s. 70

(17) V. Savaş (1986), s. 12.

(18) G. Kazgan (1985), s. 275.

(19) T. İşgüden (1987), s. 26.

Anlaşılabacağı gibi Türkiye'de Araştırma Geliştirme harcamalarının Ulusal gelir içindeki payı gelişmiş ülkelere göre oldukça dü-

şük düzeydedir. Bunun doğal bir sonucu olarak teknolojik yeniliklere dayalı ürünlerin ihracat içindeki payı düşük düzeyde kalırken teknolojisi oldukça sabit duruma gelmiş ürünlerin payı ise yüksek düzeydedir. «Gelişmekte olan bir ülkennin dışa satacağı ürünler teknoloji ve sermaye kullanımı açısından çok yüksek kalitede olmayan, gelişmiş ülkelere üretimine ağırlık verilmeyen mallardan oluşması düşünülür» (20).

Türkiyenin, yeni teknoloji gerektiren ve katma değeri yüksek ürünlerde uluslararası işbölümüne katılabilmesi için Araştırma Geliştirme harcamalarını arttırması gerekmektedir. Ancak bu durumda sınai ürün ihracat bileşiminde yoğun teknolojiye dayalı ürünler lehinde değişiklikler ortaya çıkabilir.

(20) T. Bulutay (1981), s. 504.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Altın E., Turkey's International Economic Relations, University of İstanbul, Pub. No: 3113, İstanbul 1983.
- Balassa B., «Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage, Manchester School of Economics and Social Studies, Vol. 33 May 1965.
- Banerji R., «Major Determinants of the Share of Manufactures in Exports: A Cross-Section Analysis and Case Study on India», Weltwirtschaftliches Archiv, Band 108, Heft 3, 1972.
- Bulutay, T., «Türkiyenin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler» O.D.T.Ü, Gelişme Dergisi, Özel Sayı, 1981.
- Cline W.R., Exports of Manufactures from Developing Countries, The Brookings Institution, Washington 1984.
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Bilgi İşlem Merkezi Verileri, 1.4.1986.
- Hirsch S., «Hypotheses Regarding Trade Between Developing and Industrial Countries», The International Division of Labour Problems and Prospects içinde, Ed. H. Giersch, Institut Für Weltwirtschaft Kiel, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1974.
- Hirsch S., «Capital or Technology? Confronting the Neo Factor Proportions and Neo-Technology Accounts of the International Trade», Weltwirtschaftliches Archiv, Band 110, Heft 4, 1974.
- İşgüden T., «Dış Ticaret Cephesinde Yeni Bir Şey Varmı?», Ekonomi ve Politikada Görüş, Ocak 1987.
- Kazgan G., Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1985.
- Kubalı A.N., «İhracatın Performansı ve Ekonomiye Maliyeti», İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları içinde, İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, İstanbul, 18 Nisan 1985.
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 1986.
- Manisalı E., «Sanayileşme Süreci içinde İhracatın Gelişme Yönleri», Sanayimizin ve İhracatımızın Gelişme Yönleri içinde, İGEME, Ankara 20-25 Mayıs, 1975.
- Morrison T.K., «Manufactured Exports and Protection in Developing Countries: A Cross-Country Analysis», Economic Development and Cultural Change, Vol 25 Number: 1 October 1976.
- Pekin T. — Ergun T., Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme, Ege Üniversitesi Basıvemi, İzmir, 1984.
- Prakash V., Measuring Industrial Exports: A Comparative Statistical Study of Variations Arising from Differences of Definition, World Bank.
- Savaş V., Türkiye Ekonomisi ve İstirar Politikaları: 1980-1985, Dış Ticaretimizin Yapısı: (1977-1985), Marmara Üniversitesi, Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.
- Soete L.L., «A General Test of Technological Gap Trade Theory» Weltwirtschaftliches Archiv, Band 117, Heft 4, 1981.
- Ticaret Dış Ticaret İstatistiklerine Uygulanan Üretim, Sektörleri Bakanlığı, bakımından Ayırım, (Ankara) Kasım 1973.
- Tuncer S., «Türkiye'nin Sanayi Mamülleri İhracatı Stratejisi», Türkiye'nin Sanayi Mamülleri İhracatı içinde, İAV, İstanbul 1983.
- United Nations, Standard International Trade Classification, Revision 2, Statistical Papers, Series M. No: 34, New York 1975.

Tarımsal Aile İşletmeleri ve Kapitalizm

Nalân ÖLMEZOĞULLARI

Dr. Ölmezoğulları Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesinde görev yapıyor.

Bu çalışmanın amacı, kapitalist gelişme sürecinde tarımsal aile işletmelerinin sürekliliği ve bunun nedenleri konusundaki tartışmaların incelenmesidir. Kapitalist sistem içinde tarımsal yapıların dönüşümü, küçük aile işletmelerinin yapısı ve geleceği 20. yüzyılın başlarından bu yana tartışılmaktadır.

19. yüzyılda belli başlı iktisat okulları köylülük konusuna ya ilgisiz kalmışlar ya da kapitalizmin gelişimi sürecinde küçük üreticiliğin tarımda da tasfiye olacağını kabul etmişlerdir. 20. yüzyılın başlarında ise Rus popülisti Chayanov'un «farklı» bir üretim tarzı olarak köylü ekonomisinin teorisini oluşturmaya çalışması ile birlikte Marxist ve popülist iktisatçılar arasında bir tartışma başlamış oldu. Lenin, Kautsky ve Chayanov arasındaki bu ilk tartışma, daha sonraki dönemlerde yeni boyutlar kazanarak sürmüştür. Tartışmanın odak noktasını, «kapitalizmin gelişimi tarımsal küçük üreticiliği zorunlu olarak tasfiye edecek midir yoksa tarımsal küçük aile işletmeleri kapitalist üretim tarzı ile uyumlu bir eklemlenme içinde midir?» sorusu oluşturmaktadır.

Günümüzde, gerek az gelişmiş gerekse gelişmiş kapitalist ülkeler tarımında küçük aile işletmelerinin varlıklarını sürdürdükleri gözlenmektedir. Kapitalist sistemin tüm kurumları ile yerleşmiş olduğu gelişmiş ülkelerde de bu durumun geçerli olması, tasfiye tezinin gerçekleşmediğini göstermektedir. O halde, tarımsal küçük aile işletmelerinin bu dayanıklılığının nedenleri ve kapitalizmin tarıma girişindeki engellerin neler olduğu, açıklanması gerekli bir olgudur. Bu durum, farklı bir üretim tarzı olan köylülüğün kapitalizm ile uyumlu bütünleşmesinden mi yoksa özellikle bazı tarımsal alanların kendine özgü yapısının kapitalist üretim tarzı için çekici olmamasından mı kaynaklanmaktadır?

KLASİK TARTIŞMA

Lenin, Kautsky ve Chayanov arasında, «Klasik» olarak nitelendirilebilecek olan bu tartışmanın kavramsal çerçevesi ve ortaya çıkan görüş ayrılıkları, daha sonrakileri önemli ölçüde etkilemiştir. Kapitalist üretim tarzının tarım kesimine girişi konusunda 20. yüzyılın başlarındaki bu tartışma, Chayanov'un köylü üretimini farklı bir üretim tarzı olarak ele almasıyla başlamıştır. Buna göre, aile emeği ve diğer kendine ait üretim araçları ile varlığını sürdüren köylü işletmesinin ekonomik davranışı, ücret ve kâr kategorilerinden bağımsızdır. Kırsal kesimde sınıfsal farklılaşmayı dikkate almayan bu yaklaşıma göre, köylü işletmesi, kendi emeğini sömürdüğü için varlığını sürdürebilmekte ve kapitalist işletmelerle rekabet edebilmektedir. Ayrıca Chayanov, köylü işletmelerinin köylülüklerini yitirmeden ölçek ekonomilerinden yararlanabileceklerini düşünmektedir (1), köylü kooperatifleri bu amaca hizmet edebilir. Devlet, kooperatifleri destekleyerek köylü işletmelerinin verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunmalıdır. Chayanov tarımsal aile işletmelerini türdeş, kendi aralarında farklılaşmamış bir bütün olarak ele almaktadır. Oysa, köylülük, en azından yoksul, orta ve zengin köylüler olarak üç gruba ayrılabilir ve bu üç grup aynı davranış biçimleri içinde değildirler. Zengin köylü grubu, üretimini sürdürebilmek için yoksul köylü emeğine gereksinim duymaktadır. Bu grup, üretimde daha yoğun bir uzmanlaşmaya gitmekte, daha fazla sermaye ve zaman zaman ücretli emek kullanmakta dolayısıyla da daha fazla piyasa ilişkileri içinde yer almaktadır. Ayrıca, köylünün üretim çabalarının belirlenmesinde tek ölçüt olarak, belirlenmesi güç (2) bir «geçimlik düzey» ele alınmaktadır.

Klasik Marxist yazında ise köylülük, küçük burjuvazinin özgül bir tarımsal uzantısı olarak düşünülür. Kapitalist bir sistemde bağımsız küçük üreticilerin küçük mülkiyetlerini sürdürme ve koruma çabaları, kapitalist üretimin işleyiş yasalarının bir uzantısıdır. Marxist yazında farklı bir ekonomik kategori ve farklı bir üretim tarzı olarak «köylülük» yer almaz.

Gerek Lenin, gerekse Kautsky Marx'ın köylülük üzerine söylediklerini aynen kabul etmeyip Marx'ın köylülük anlayışına yeni boyutlar kazandırmışlardır. Lenin ve Kautsky köylülüğü, ancak belirli ilişkilerin, özellikle de artan kapitalist ilişkilerin varlığı ile açıklanabilecek heterojen grupların bir bileşimi olarak görürler (3). İki yazarın çalışmalarının (4), aralarındaki farklılıklara karşın birbirlerini tamamlayıcı oldukları söylenebilir.

Kautsky, *Die Agrarfrage* adlı kitabında, küçük işletmelerin büyük işletmeler karşısında varlıklarını sürdürebildikleri ve kapitalizm için yaşamsal önemi olan verimlilik artışlarının tarımda olmadığı görüşünden hareketle, Marx'ın kapitalist yoğunlaşma eğilimi tezinin tarımda geçerli olmadığı biçimindeki düşüncelere karşı çıkar. Marx'ın *Kapital*'de kapitalizmi araştırmak için kullandığı kavramların tarımsal üretime de uygulanabileceğini göstermeye çalışır (5). Lenin ise popülist teorisyenlerin, tarımda kapitalizmin varlığının göstergesinin büyük ölçekli tarımsal işletmeler olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, küçük tarımsal işletmeler, genel sefaletine, görece küçük ölçeğine, emek verimliliğindeki düşüklüğe, ilkel teknolojisine ve ücretli emeğin az sayıda oluşuna karşın kapitalist yapıda olabilir (6).

(3) Ennew, J.; Hirst, P.; Tribe, K.; (1977), p. 297.

(4) Sözü edilen çalışmalar, Lenin'in *The Development of Capitalism in Russia* ve Kautsky'nin *Die Agrarfrage* adlı kitaplarıdır.

(5) Ennew, vd., p. 237.

(6) a.g.m., p. 303.

(1) Rao, J.M.; (1986), p. 45.

(2) Harrison, M.; (1975), p. 413.

Küçük aile işletmelerinin günümüzde de varlıklarını sürdürüyor olmaları az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde farklı yapılar içinde ortaya çıkmaktadır.

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER TARIMINDA KÜÇÜK AİLE İŞLETMELERİ

Az gelişmiş ülkeler tarımında küçük aile işletmelerinin varlığı çeşitli yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmaktadır.

İkili Yapı Yaklaşımı

Az gelişmiş ülkelerin ikili (düal) bir yapıda oldukları görüşüne göre, ekonomi, modern kesim ve geleneksel kesim olmak üzere birbirinden tamamen ayrı iki kesimden oluşmaktadır (7). Az gelişmiş ülkelerde birinci kesim, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan tarım kesimidir. Tarım kesimine «geçimlik kesim» ya da «geleneksel kesim» de denmektedir. Öte yandan sanayi ve hizmetler kesimi «modern kesim» olarak adlandırılmaktadır. Bu iki kesim, birbirinden farklı bir işleyiş mekanizmasına sahiptir. Geleneksel tarım kesiminde, kapitalizm öncesi üretim ilişkileri egemendir. Küçük üreticilik ve aile işletmelerinin yaygın olduğu geçimlik bir üretim yapısı vardır. Neoklasik firma teorisinin öngördüğü ekonomik ilişkilerden çok geleneksel ilişkiler geçerlidir. Modern kesimde de, kapitalist ilişkiler, kâr güdüsü ve ussal davranış egemendir.

İkili yapı yaklaşımından yola çıkılarak oluşturulan kalkınma modelleri, geleneksel tarım kesiminde var olan emek fazlası ve bundan kalkınmada yararlanılması düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşımın mantıksal bir uzantısı olarak, kalkınma ile birlikte ikili yapı ve dolayısı ile küçük işletmeler ortadan kalkacaktır.

Köylü Üretim Tarzı Yaklaşımı

Amin ve Vergopoulos gibi kimi yazarlar, az gelişmiş ülkelerdeki tarımsal küçük üreticiliği ayrı bir üretim tarzı olarak ele almakta ve Marxizm ile Chayanov'un düşüncelerini uzlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşıma göre, az gelişmiş ülkelerde kapitalizm ile kapitalizm öncesi üretim biçimleri eklemlenmekte ve bu durum, egemen üretim biçimi olan kapitalizmin gereklerine uygun düşmektedir. Köylü üretimini kapitalizm açısından «işlevsel» bulan bu yaklaşıma göre, kapitalist üretim ilişkilerinin kırsal kesimde yerleşmesi başarılı olmamışsa da kırsal ekonomi ile bütünleşmesi sağlanmıştır. Kentlerde egemen olan kapitalist üretim tarzı ile kırdaki egemen olan küçük meta üretiminin eklemlendiği bu yapı, kaynakların sistematik olarak kırdan kente aktarılmasına yol açmakta ve küçük tarımsal üretici, evinde çalışan bir proleter konumunda bulunmaktadır. Gerçekte kendisi ve ailesi kâr için değil, yaşamlarını ve basit yeniden üretimlerini sürdürebilmek için aşırı ölçülerde çalışmaktadırlar (8). Bu açıklama, tarımda aile emeğinin «farklı» davrandığı önermesi üzerine temellenen «öznelci» bir yaklaşımdır (9). Aile işletmesinin ortalama bir kâr oranını gerçekleştiremeden de üretimini sürdürebilmesi kendi kendini sömürmesi ile mümkün olmaktadır. Sonuç olarak aile işletmesi, en azından ortalama kâr oranını sağlamak zorunda olan kapitalist işletmelere karşı bir rekabet gücü kazanmaktadır.

Vergopoulos, aile tarımını kentsel kapitalizme artık emek sağlama açısından en uygun üretim biçimi olarak görmektedir. Tarımda aile işletmeleri, kentsel sermaye birikimi süreci açısından kapitalist girişime göre üstün bulunmaktadır. Mouzelis, Vergopoulos'u, aşırı genelleme yaptığı savı ile eleştirmektedir. Buna göre Vergopoulos'un tezi Batı

(7) Lewis, A. (1956); Higgins B. (1956); Ranis-Fei (1964).

(8) Mouzelis, N. (1976), p. 484.

(9) Mann and Dickinson (1978), p. 469.

Avrupa'nın bazı metropoliten toplulukları için daha fazla geçerliliğe sahip iken Yunanistan gibi çevre kapitalist formasyonlar için daha az geçerlidir (10). Vergopoulos ise analizinin daha çok, sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu az gelişmiş ya da kapitalistleşmemiş tarıma ilişkin olduğunu öne sürmektedir (11).

Aile emeğinin ekonomik davranışını, onu kuşatan toplumsal ve ekonomik ilişkiler bütününden soyutlayan bu yaklaşım, kırsal küçük meta üretimi ile egemen kapitalist üretim biçimi arasındaki dinamik ilişkileri ihmal etmektedir. Bu yaklaşımla ilgili bir diğer sorun, teorisinin genelleştirilebilirliğidir. Küçük meta üretiminin kırsal olmayan biçimlerinin (ki bunlar da aile emeğine dayanırlar) durumu nasıl açıklanacaktır? Örneğin İngiltere'de el tezgahı ile dokuma yapan küçük meta üreticilerinin, kapitalist üretim karşısında bir avantajları sözkonusu değildir (12). Oysa aile emeği kullanan işletmelerin «farklı» davranış biçimlerine sahip olmaları bir karşılaştırmalı üstünlüğe neden oluyorsa, bu üstünlük, tarım dışı aile işletmeleri için de geçerli olmalıdır. Eğer böyle olmuyorsa, bunun nedenleri açıklanmalıdır.

Küçük İşletmelerin Teknolojik Üstünlüğü Yaklaşımı

Özellikle az gelişmiş bir toplumsal formasyonda, tarımsal küçük işletmelerin sürekliliğini açıklamada başvurulacak bir yaklaşım da küçük ölçekli işletmenin büyük işletmeden teknolojik olarak üstün olduğu savıdır. Bu görüş, tarımda ölçeğe göre azalan ve-

rimin geçerli olduğu düşüncesine (13) dayanmaktadır.

Küçük ve büyük işletmelerin verimlilik karşılaştırmalarında küçük işletmelerin görece avantajı bir ikame sorunu olarak da ele alınmaktadır. Burada, emeğin görece olarak bol olduğu az gelişmiş tarım yapılarında anlamlı olan verimlilik kavramı, toprağın verimliliği olarak görülmektedir. Böyle olunca da sorun, küçük işletmelerin belirgin özelliği olan toprak azlığının yoğun emek kullanımı ile telafiye çalışılmasının toprak verimliliğini arttırıp arttırmayacağına indirgenmiş olur. Tarımsal üretim fonksiyonunun teknolojik özellikleri, soruya, olumlu bir yanıt getirirse, küçük işletmenin büyük işletmeden ve dolaşımı ile kapitalist çiftçilikten daha verimli olduğu ve bu nedenle varlığını sürdürebildiği kanıtlanmış olur (14).

GELİŞMİŞ KAPİTALİST ÜLKELERDE KÜÇÜK AİLE İŞLETMELERİ

Küçük aile işletmelerinin gelişmiş kapitalist ülkelerde de varlıklarını sürdürmeleri karşısında, kapitalizmin gelişimi sürecinde küçük meta üretiminin tasfiye olacağı tezi gerçekleşmemiş görünmektedir. Bu durumu, Marxist kuramın tarım kesimini açıklamada yetersiz kaldığı biçiminde yorumlayan görüşler bulunmaktadır. Buna karşılık ortodoks Marxist yaklaşım, küçük aile işletmelerinin gelişmiş kapitalist ülkeler tarımındaki sürekliliğinin ancak Marxist kategorilerin kullanılması ile açıklanabileceği görüşündedir.

Üretim Tarzlarının Eklenmesi Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre, kapitalist ilişkilerin tümüyle yerleştiği gelişmiş kapitalist ülkeler

(10) Mouzelis, N. (1976) p. 486. Eleştiriye konu olan çalışmalar şunlardır; Amin, S., Vergopoulos, K., La Question Paysanne et le Capitalisme, Paris, Anthropos, 1974; Vergopoulos, K., The Agrarian Problem in Greece: the issue of the social incorporation of agriculture, Athens: Exantas 1975.

(11) Vergopoulos, K., (1978), p. 456.

(12) Mann and Dickinson (1978), p. 470.

(13) Örneğin; Harrison (1979) p. 88, Georgescu-Roegen (1960) pp. 5-6.

(14) Boratav (1981), s. 139.

tarımında da küçük aile işletmeleri yaygın olarak yer alıyorsa, tarımsal küçük üreticilik, bir geçiş üretim tarzı olmanın ötesinde, farklı bir üretim tarzı olarak ele alınmalıdır. Bu açıklama, az gelişmiş ülkelerdeki küçük aile işletmelerini köylü üretim tarzı ile açıklayan yaklaşım ile uyumludur. Küçük üreticilik, egemen üretim biçimi olan kapitalizm ile uyumlu bir biçimde eklemlenen ve kapitalist üretim tarzının gereklerine en iyi biçimde karşılık veren bir üretim tarzıdır.

Büyük (kapitalist) tarımsal işletmeler, kentsel sanayi kapitalizminin çıkarlarına uygun değildir. Vergopoulos, bu durumu, toprağa özgü iki özellikten hareketle açıklamaktadır (15). Toplam olarak düşünüldüğünde, ekilebilir topraklar sınırlıdır. Toprak, miktarı arttırılamayan ve yeniden üretilemeyen tek maldır. Ayrıca, tarım kesimine yapılan yatırımlar, toprağa özgü bir sınırlama ile karşılaşırlar: azalan verimler. Bu iki ekstra-ekonomik sınırlama, toprakta toplumsal bir kitleye dayanan tekelci durumlara yol açabilir ve toprağı denetiminde bulunduranların bir rant elde etmelerini sağlar. Tarımda kapitalist çiftçiliğin söz konusu olduğu durumda mutlak rant, tarım ürünleri fiyatlarını arttırıcı bir etken olarak ortaya çıkar. Bu yolla da tarım-dışı kesimden tarım kesimine kaynak aktarımına yol açarak kârları azaltır ve sanayi kapitalizminin gelişimini yavaşlatır. Büyük toprak mülkiyeti, ister feodal ister kapitalist biçimde olsun, toprak arzının sınırlı olması nedeniyle, sanayi kapitalizminin gelişimi için bir engel oluşturacaktır. Çağdaş kapitalizmde aile tarımının sürekliliği, aile işletmesinin değişken koşullara kapitalist işletmeye göre kolay ve hızlı, uyum sağlayabilme yeteneği ile açıklanmaktadır.

Bu yaklaşım, sermayenin neden tarım ke-

simine girmek istemediğini açıklamamaktadır. Büyük sermaye, kendisi için elverişli bulunduğu alana yatırım yapmak isteyecektir. O halde, tarımın kapitalistleşmemesinin, kentsel sanayi kapitalizminin çıkarlarının ötesinde bazı özgül nedenleri olmalıdır.

Marxist Yaklaşım

Ortodoks Marxist görüşü savunan yazarlara göre, küçük üreticiliğin gelişmiş kapitalist ülkelerde de varlığını sürdürüyor olması, Marx'ın kapitalist gelişme sürecine ilişkin analizini çürütmez. Küçük meta üretiminin sürekliliği, aile işletmelerinin iç dinamiklerinde değil, kapitalist üretimin gereklerinde aranmalıdır (16). Tarımsal üretimin belirli alanları kapitalist girişim için çekici değildir.

Marx'a göre üretim süreci iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda emek, doğrudan üretime uygulanır, ikinci kısımda ise tamamlanmamış mal, kendi doğal sürecine bırakılır. Bu süreçlerde emek başlatıcı olmakta, bu başlangıçtan sonra ise süreç kendi kendine gelişmektedir. Üretim sürecinde, emeğin harcanmadığı bu aralıklar, üretim ve malın tamamlanması için gereklidir fakat bu süre içinde emek harcanmadığı için ne değer ne de artı değer yaratılır.

Otomotiv sanayii, madencilik gibi bazı üretim alanlarında üretim zamanı ve emek zamanı hemen hemen çakışır. Örneğin, otomobil üretiminde özel fırınlar ve özel boyalar, boyanın metal üzerinde doğal kuruma sürecini çok kısaltmıştır. Buna karşılık, tarımsal üretimde ve özellikle tarımsal üretimin belirli alanlarında üretim zamanı ile emek zamanı arasında büyük farklılık vardır. Üretim zamanının kısaltılması doğal faktörlerle sınırlıdır ve sanayideki kadar kolay olmamaktadır. Örneğin, tahıl üretiminde, tohum toprakta olgunlaşınca kadar bekler-

(15) Amin, S., Vergopoulos, K., La question paysanne et le capitalisme den aktaran Mouzelis, N. (1976), p. 484.

(16) Mann and Dickinson (1978), p. 467.

mek zorunludur. Benzer biçimde, hayvansal üretimde türlerin yeniden üretimi doğal süreç tarafından belirlenir. Hayvanların olgunluk yaşına gelmeleri için gerekli sürenin ya da gebelik süresinin kısaltılması söz konusu değildir. Uygulamada, tarımda da emek zamanının üzerindeki üretim zamanını kısaltma yönünde bazı çabalar vardır (yapay döllenme, melez bitkiler yetiştirilmesi gibi). Bu nunla birlikte, bazı tarımsal alanlarda, üretim zamanını kısaltmaya yönelik bu tür çabalar çok az başarılı olabilmektedir. Bu nedenle bu tür alanlar, büyük ölçekli işletmeler ve sermaye için çekici olmayıp daha çok küçük üreticilere bırakılmaktadır (17). Tarımın kapitalistleşmesinin en hızlı olduğu alanlar ise, üretim süresinin kısaltılmasında başarı sağlanabilen alanlar olmaktadır.

Tarımsal üretimde üretim süresi ile emek süresinin özdeş olmayışının bir sonucu da mevsimlik ya da geçici olarak ücretli işçi kullanımıdır. Bu durum, kapitalist açısından bazı güçlükler içerebilir. Kapitalist, geçici olarak istihdam ettiği işgücünü ya yüksek ücretlerle cezbedecek ya da toplumun en çaresiz ve marjinal unsurlarını çalıştıracaktır. Ayrıca, aile işletmelerinin de zaman zaman geçici işçi kullanmaları, tarımda üretim ilişkilerinin belirlenmesine güçlükler getirir. Genellikle, yıllık olarak kullanılan emek içinde ücretli emeğin aile emeğin oranı hesaplanmakta ve aile emeğinin yüzde ellinin üzerinde olduğu durumların, kapitalist olmayan bir üretim biçimini gösterdiği kabul edilmektedir (18). Oysa, bazı durumlarda mevsimlik

ücretli emek, toplam emeğin çok önemsiz bir kısmını oluşturuyor gibi görünmekle birlikte üretim zamanı ile emek zamanı arasındaki ayırım dikkate alındığında ortaya farklı bir durum çıkabilir. Ekim ve hasat dönemleri arasında emek zamanı hemen hemen tümüyle durmuş olacağı için, mevsimlik ücretli emek, üretilen tarımsal ürünün değerinin belirlenmesinde çok önemli bir yer tutabilir.

SONUÇ

Günümüzde gerek az gelişmiş gerekse gelişmiş ülkeler tarımında küçük aile işletmelerinin varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Kuşkusuz bu durum, küçük aile işletmelerinin durağan, değişmez bir yapıda oldukları anlamına gelmemektedir. Özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tarımsal aile işletmeleri, giderek daha fazla teknolojik girdi kullanan, piyasa için üretimde bulunan ve belirli ürünlerde uzmanlaşan bir yapıdadırlar.

Kapitalizmin tarım kesimine girişi, sanayidekinden farklı bir süreç izlemektedir. Tarımda büyük işletmelerin küçükleri tasfiye etmeleri sürecinin gerçekleşmemiş olması, iki boyutlu bir olgudur. Bunlardan biri, ücretli işçiden çok aile emeği kullanan ve bu nedenle «farklı» davranış biçimlerine sahip olan köylü işletmesinin direnme gücü, diğeri ise büyük kapitalist işletmelerin tarımsal üretim alanına girmede zaten isteksiz olmasıdır. Bu durumda, küçük aile işletmelerinin kapitalizm için «işlevsel» olması ve kentsel sanayi kapitalizminin çıkarlarına uygun düşmesi yalnızca bir durum saptaması olup, kapitalistlerin tarım kesimine girme de isteksiz oluşlarını açıklayamamaktadır. Bunun nedenleri, tarımsal üretimin özelliklerinde aranmalıdır. Tarımsal üretim, bu özgül yapısı nedeniyle,

(17) Mann and Dickinson (1978), p. 473.

(18) Örneğin Vergopoulos'un çalışmasında bu tür sonuçlara ulaşılmaktadır. 1974'de AET'nin 6 ülkesinde 2.147.000 tarımsal işverene karşılık 1.147.000 ücretli işçi olduğu, dolayıcı ile ortalama olarak bir ücretli işçiye iki işveren düştüğü gösterilmekte ve bu durumda, Avrupa tarımında kapitalist üretim tarzının gelişiminden söz edilemeyeceği sonucu çıkarılmaktadır. Vergopoulos (1978), p. 457.

kapitalist işletme için çekici bir yatırım alanı değildir.

Kapitalist üretim tarzının gelişimi, kapitalist ilişkiler içinde örgütlenmiş işletmelerin basit toplamı olarak düşünülmemelidir. Bireysel girişimler arasındaki ilişkiler bir bütün olarak ele alınmalı ve ekonomideki tüm girişimlerin varoluş koşulları birlikte değerlendirilmelidir. Küçük meta üreticileri, kapitalist işletmeler ile metaların kapitalist dolaşım sürecinde eklemlenebilirler ve kırsal ekonomi artan ölçülerde kapitalist ilişkilerin egemenliğine girerken, kapitalist yapıda olmayan bağımsız küçük üreticiler, varlıklarını sürdürebilirler.

Tarımsal üretim, hanehalkı (aile) ekonomisi ile yakından ilişkili olduğu için, tümüyle mülksüz tarımsal işçi, ender bir durumdur. Tarımda ücretli işçi, genellikle mevsimlik ve geçici işçilik biçiminde olmakta ve yine çoğunlukla kırsal kökenli işçilerden oluşmaktadır. Ayrıca, tarımda üretim koşullarındaki değişmelerin, bilimsel ve teknolojik buluşların hangi boyutlara ulaşacağını ve üretim ilişkilerini nasıl dönüştüreceğini şimdiden kestirebilmek güçtür. Belirli bir teknolojik gelişme düzeyinde, kapitalizmin sanayide olduğu gibi tarımı da kuşatmak istememesi için bir neden yoktur.

KAYNAKLAR

- Boratav, K. (1980), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Ennew, J., Hirst, P. ve Tribe, K. (1977), «'Peasantry' as an Economic Category», *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 4, No. 4.
- Georgescu-Roegen, N. (1960), «Economic Theory and Agrarian Economics» *Oxford Economic Papers*, Vol. 12, No. 1.
- Harrison, M. (1975), «Chayanov and the Economics of Russian Peasantry», *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 4, No. 2.
- (1979), «Chayanov and the Marxists», *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 2, No. 4.
- Higgins, B. (1956), «The Dualistic Theory of Underdeveloped Areas», *Economic Development and Cultural Change*, No. 4.
- Lewis, A., (1956), «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», Agarwhala, A., Singh, S (eds). (1970), *The Economics of Underdevelopment*, içinde.
- Mann, S.A. ve Dickinson, J.M. (1978), «Obstacles to the Development of a Capitalist Agriculture», *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 5, No. 4.
- Mouzelis, N. (1976), «Capitalism and Development of Agriculture», *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 3, No. 4.
- Ranis, J.M., Fei, J. (1964), «A Theory of Economic Development», Eicher, C., Witt, L. (eds), *Agriculture in Economic Development*, içinde.
- Rao, J.M. (1968), «Agriculture in Recent Development Theory», *Journal of Development Economics*, Vol. 22, No. 1.
- Vergopoulos, K., (1978), «Capitalism and Peasant Productivity», *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 5, No. 4.

Geleneksel İktisat Eleştirileri (XII): Tüketici Egemenliğine Marxist Bir Bakış

Paul BARAN

«Paul A. Baran, 1910 yılında, Rusya'da doğdu. Doğun. yeri olan Vilna kasabası şimdi Polonya toprakları içindedir. Ünlü bir hekim olan babası, önce Vilna'da, sonra Almanya'nın bazı kentlerinde, daha sonra da Moskova'da çalıştı. Paul A. Baran, daha küçük yaşta, Lehçe'nin ve Yiddiş dilinin yanısıra Almanca ve Rusça öğrenme olanağını buldu. Orta öğrenimini Almanya'da bitirdi ve 16 yaşında Moskova Üniversitesine yazıldı. Bu üniversiteye bağlı **Plehanof Ekonomi Enstitüsünü** bitirdi ve ünlü ekonomist **Dubrovski**'ye asistan oldu. Hocasının sağladığı olanakla Almanya'ya gitti ve **Berlin Üniversitesinde** doktora yaptı. Öğrenimini sürdürdü ve sırasıyla **Frankfurt Sosyal Bilimler Enstitüsünü, Harvard Üniversitesini** ve New York'taki **Brookings Enstitüsünü** bitirdi. 1933-38 yılları arasında, zengin kişiler olan amcalarıyla birlikte ticaret yaptı. 1939 yılında Polonya uyruklüğundan çıktı ve Amerika'ya yerleşti. Savaş yıllarında, **Amerikan Stratejik Hizmetler Ofisinde** uzman ekonomist olarak görev aldı. Savaş'tan sonra, **Federal Reserve Bank** (Amerikan Merkez Bankası) araştırma uzmanı oldu. Bu görevler ona, büyük gözlem olanakları verdi ve bunlara dayanarak özgün raporlar ve yazılar yayınladı. 1949 yılında **Stanford Üniversitesi'ne** ekonomi profesörü olarak atandı. 14 yıl, üstün başarıyla sürdürdüğü bu görevde kaldı. 1963 yılında, devrimci düşünceleri yüzünden görevinden çıkarıldı ve 1964 yılında bir kalb krizi sonunda öldü.» (Ergin Günce, «Çevirenin Kısa Sözü», **Büyümenin Ekonomi Politikası**, Paul A. Baran, çev. Ergin Günce, İstanbul, May Yayınları, 1974, s. 7.)

Okuyacağınız yazı Paul Baran'ın **Büyümenin Ekonomi Politikası** adlı kitabının geçenlerde kaybettiğimiz değerli İktisadi İstatistikçi ve şair Ergin Günce tarafından yapılmış mükemmel çevirisinden alınmış bir bölümdür.

E. Günce'nin çevirisinde kitabın oslini ve Almanca çevirisini göz önünde tutarak bir iki küçük değişiklik yaptık.

Ekonomi Kuramının temel kavramlarından biri olan **tüketici egemenliği** konusunda görülen kafa karışıklığını sona erdirmek ve konuya açıklık getirmek için bütün gücümle çalıştığım halde, hiç de öyle parlak bir başarı elde edemedim. Gelenekçi ekonomistin, bo-calama ve sınırlılıklarının, bu kadar açık, konuyu kavrama bakımından bu kadar zararlı olduğu pek az inceleme alanı vardır. ... Tıpkı, ölüm cezasına çarptırılmış ve kendisine asılmak ile kurşuna dizilmek arasında bir «seçme özgürlüğü» tanınmış adam gibi, ... tüketici egemenliği sorunu da, gene aynı şekilde, «Tüketici, eline geçen parayı canının istediği gibi mi harcasın, yoksa bir plânlı ekonomide, evine götüreceği sepete, **komiser** cinsinden bir adam, hangi malları koyuyorsa onları zorla kabul mü etsin?» Tabii, sorun bu şekle sokulurken, kapitalist ekonomilerde tüketicinin ne büyük bir reklâm baskısı altında tutulduğu, adına «yüksek basınç satıcılığı» denilen zorlamaların etkisiyle parasını harcamakta olduğu unutulmaktadır. Böyle bir **ikilem** (dilemma) karşısında kalan ekonomistin durumu, Hobson'un sözünü ettiği seçime götürür onu : «Tüketicinin açıklanmış tercihleri» denilen salt gerçek (!) karşısında korkuyla ve hayretle diz çökerken, bunun sonucu olan üretim bileşimi konusunda da sesini çıkaramaz ve dolayısıyla, kapitalist toplumun çok belirgin özellikleri olan israf ve kültürel çöküntü karşısında susar kalır. Diğer taraftan, «tüketicinin açıklanmış tercihlerine» saygı duymayı bir yana bırakarak, son sözü söyleme yetkisini hükûmete bırakır, onun alacağı birtakım kararlarla tüketim pazarının biçimlenmesini savunmaya başlar ki, bu da, birincisi kadar can sıkıcı bir durumdur ekonomist için; çünkü, refah iktisadı denilen öğretinin bütün kurallarını çiğnemesi —ve daha önemlisi— ekonomistlerin haklı olarak yücelttikleri kişisel özgürlük ilkesine ters düşmesi gerekir bu sefer de. Aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bryık.

Bu ikilem karşısında tutucuların tepkisi iki türdür. Bir düşünce sistemine göre, sorunu yadsımakla, varlığını kabul etmemekle işin içinden sıyrılmak mümkündür. Bunlara göre, tüketici tercihlerinin, reklâm yoluyla ya da yüksek basınç satıcılığı ile iş çevreleri tarafından bir potada eritilip kalıplanması korku veren bir masaldan ibarettir, bir palavradır; çünkü, uzun dönemde, ne reklâm ne de üstün bir satıcılık politikası «insan doğasını» değiştirebilir. Üstelik —diye sürüp gider bu düşünce—, tüketicilerin açıklanmış tercihlerinin verdiği sonuçlar tamamen yeterlidir ve öyle özel bir geliştirmeyi, bir yönlendirmeyi de hiç gerektirmez.

Öteki tutucu düşünce sistemi de başka bir yol izler: Açıklanmış tüketici tercihleri ile geleneksel tüketici **egemenliği** kavramları arasında en ufak bir ortak nokta yoktur; dev şirketlerin gücü o kadar büyüktür ki, bunlar, tüketici zevklerini ve tercihlerini canlarının istediği, daha doğrusu kendi çıkarlarına en uygun gelen kalıplara dökerler; bütün bunların ise ekonomimiz ve toplumumuz üstünde zararlı etkileri olur. ...

Bu ikinci düşünce sistemine bağlı yazarlar ne denli şüpheli ve gerçekçi olsalar da onlara göre, bütün bu akla aykırılıkların ve felâketlerin kökü, eşyanın düzeninde yatmaktadır ve düzenden anladıkları da tekelci kapitalizmin ekonomik ve toplumsal sistemidir. «Şirketlere biraz derinden dokunmak demek, daha bir sürü şeye dokunmak demektir.» diyor Professor Mason Günümüzde ise, «bir sürü şeye dokunmak», ekonomistin harcı değildir.

Liberal denilenlerin tutumu farklıdır. Tüketicilerin açıklanmış tercihlerini, toplumumuzda kaynakların akılsızca dağıtılmasında baş sorumlu, moral ve kültürel çöküntüyü yaratan bir etmen olarak gören bir liberal, reklâmcılığın kötü etkilerini, mal farklılaştırılması denilen olayın kandırıcılığını ve bazı malların zamanından önce eskitilmeleri hile-

sini hoş karşılamaz elbette; eğitim sisteminin, Hollywood filmlerinin, gazetelerin, radyo ve TV ağının biçimlendirdikleri bozuk kültürden de yakınır durur; bütün bu kötülükleri sayıp döktükten sonra öfkeyle ayağa kalkarak şöyle bir sonuca ulaşır : «seçim, tüketicinin mi, yoksa merkezî plâncının mı egemenlik kuracağı noktasında değildir; asıl iş, üreticinin şu tüketicinin isteklerine boş verip bu tüketicinin tercihlerini etkileme gücünü azaltmak, değiştirmek ya da bu gücü paylaşmaktır; elbet bir yolu vardır bunun!» Bu azaltmayı, bu değiştirmeyi ya da paylaşmayı gerçekleştirmek için birtakım «çareler ve politikalar» salık vermekten de geri durmaz bir liberal; düzenleyici önlemlerden (tedbirlerden), örneğin bir Gıda ve İlaç Müdürlüğü kurulmasından, opera ve tiyatrolara devlet yardımı yapılmasına kadar, Seçkin Yurttaşlar Komiteleri kurularak, kamu oyunun, akıllıca seçimlere ve daha üstün zevklere yöneltmesine kadar uzayan bir listesi vardır elinde!

Birçokları için hiç de hoşla gitmeyecek bir yargı olacak ama, kapitalist gelişmenin bugünkü aşamasında, tutucu «gerçekçinin», doğruya, orta yolcu liberalden çok daha yakın geldiğinden kimsenin kuşkusu olmamalıdır. Savaşı hiç eleştirmeden, savaşta ölenlerin arkasından gözyaşı dökmek ne ise, reklâmcılık ve benzeri işlerden yakınmak ve bunların kaynak aldığı hastalığı görmezlikten gelmek de odur, ikisi de aynı derecede saçmalıktır bunların. Oysa hastalık, tekelci ve oligopolcü işletmelerin ve bunların **modus operandi**'sinin tümleşik bir parçasını oluşturan, fiyat-dışı-rekabete dayalı iş çevreleri uygulamalarının varlığında yatmaktadır; bunlar oldukça reklâm da, benzeri işler de olacaktır! İşin bu can alıcı noktasını gözden kaçırarak, hatta girilmesi kesinlikle yasak bölge gibi gören Galbraith, Scitovsky ve diğer liberal eleştirmenlerin önerileri, aslında, dev şirketlere «derinden dokunmaktan» çok uzaktır; kimse onlardan daha uzak olamaz bu ko-

nuda, kafalarının içinde (hiç değilse kamu önündeki açıklamalarında) en ufak bir öneri yoktur çünkü dev şirketlere karşı; bu durumda, onların salık verici düzenleyici kuruluşlarından, hatta, Seçkin Yurttaşlar Komitelerine bizzat atanmalarından ne beklenebilir? Böyle düzenleyici kuruluşların, bugüne kadar yaptıkları uygulamalar, bunların büyük şirketleri düzenlediklerinden çok, büyük şirketlerin bunlara çeki düzen verdiklerini koyuyor ortaya. ...

Liberal eleştirmeci, sorunun özüne inmek şöyle dursun, buna yaklaşabilmiş bile değildir. Bir kere, herkesten daha Keynes'ci olan o, tutarsızlıktan yakasını kurtaramaz; şirketlerin reklâm harcamalarına ve diğer satış eylemlerine karşılmasını ve bunlarda bir kısıntı yapılmasını istemekle Keynes'cilik bağdaşmaz çünkü. Bu bakımdan **The Wall Street Journal** (New York Borsasının gazetesi - ç. n.) ve onun görüşlerini paylaşan «gerçekçi» ekonomistler daha sağlam bir yere basmaktadırlar ayaklarını. Çünkü, bütün bu «istenilmeyen» işletmecilik uygulamaları aslında satışları canlandırır ve arttırırlar, dolaylı ya da dolaysız olarak gelir ve çalıştırma düzeyini yükseltmede yardımcı olurlar. Kentlerimizi boğsalar da, havamızı zehirleseler de otomobil satışlarının arttırılması için gösterilen çabalar aynı kapıya çıkacaktır; silâh üretiminin arttırılması ve sığınak kazma işlerine hız verilmesi de öyledir. Bu eylemlerin hiç birine, insan mutluluğunun arttırılmasını sağlayan işler gözüyle bakılamaz; fakat üretimin gerilemesine ve işsizliğin artmasına karşı, bütün bunlar, birer çare niteliğindedir. Ne yapalım, tarihsel sürecin diyalektiği böyle; **tekelci kapitalizmin çerçevesi içinde**, kapitalist düzenin en iğrenç, en yıkıcı yönleri, onun varlığını sürdürmesine temel olmaktadır - nasıl ki, kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için kölelik, **zorunlu koşul** (conditio sine qua non) idiyse, aynı öyle!

«Gerçekçi» olan bir tutucu, tüketici ege-

menliği sorununu bütünüyle kavramakta da, liberal «iyilik meleşinden» daha üstündür. Çünkü tutucular, reklâmcılığın, yüksek basınç satıcılığının ve benzeri eylemlerin, tüketicilerin tercihleri ve seçimleri üstündeki etkilerinin abartılmasına karşı uyarılar yaptıkları için, son derecede güçlü bir duruma gelmişlerdir. Onların, «tüketiciler canlarının istediğini severler» ve «canlarının istediğini satın alırlar» şeklindeki sözleri, açık birer «malumu ilâm» olmakla birlikte, yani **totoloji** olmakla birlikte, doğrudurlar; çünkü totolojiler doğru olurlar. Ancak bu söylenenlerden, bazı işletme ekonomistlerinin öne sürdükleri gibi «reklâmcılık ve satıcılık eylemlerinin bir ağ germesi ve tüketicinin de her zaman bu ağa takılması» olgusunun, onun ihtiyaçlarının biçimlenmesi üstünde bir etkisi yoktur sonucu çıkarılmamalı. Fakat, bu gibi işletme eylemlerinin, tüketicinin ne istediğini belirlemede en önemli etmen olduğunu öne sürmek de yersiz olur.

Profesör Henry C. Wallich, işin bamtelini yakalayanların başında geliyor bu konuda: «reklâm yoluyla yaratılan ihtiyaçların yapay olduklarını, gerçek tüketici ihtiyaçlarını yansıtmadıklarını söylemek konudan uzaklaşmak, işin içyüzünü görmemek olur; uygar yaşamın her yönü için, **yapaydır** denilebilir ve bu bizi bir yere götürmez.» Böyle bir yargı da, hiç kuşkusuz, konuyu gereğinden çok büyütme oluyor. İnsan ihtiyaçlarının hepsi de tümüyle «yapay» değildir, Madison Avenue tarafından, bu yücelerden yüce kapitalist karargâhı tarafından yaratılmış ... değildir ... Fakat **bütün** insan ihtiyaçlarının, biyotik güdülerden kaynak aldığını da sanmamalı[yız] ... Aslına bakılırsa, halkın ihtiyaçları karmaşık tarihsel olgulardır ve fizyolojik gereksinimler ile yürürlükteki ekonomik ve toplumsal düzen arasındaki diyalektik etkileşimi yansıtırılar. Bazan, fizyolojik gereksinimler bilimsel amaçlarla soyutlanır, çünkü bunlar, pek değişmeyen, **göresel olarak belirli** şey-

lerdir. Eğer böyle bir soyutlama açıkça yapılır ve akıldan hiç çıkarılmazsa, insan ihtiyaçlarının yapıları bakımından **yapay** oldukları da düşünülebilir (hatta düşünülmalıdır), yapay ya da sentetik demek, zaten, halkın içinde yaşadığı ekonomik ve toplumsal bir düzenin niteliği tarafından belirlenen şey, demektir. Profesör Wallich'in göremediği şu olsa gerek. Konumuz, yürürlükteki ekonomik ve toplumsal düzenin, halkın «değerlerini», isteklerini ve tercihlerini belirleyip belirlemediğini aydınlatmak **değildir**. Bu konuda —hele Robinson Crusoe, ekonomi ders kitaplarından bir daha geri dönmek üzere çekip gittikten ve kendi adasına çekildikten sonra—, sorunun bütün ciddi inceleyicileri arasında tam bir uzlaşma, oybirliğine varan bir ortak anlayış vardır. Konumuz, daha çok, **toplumsal ve ekonomik düzenin niteliği** yardımıyla, bu düzenin biçim verdiği «değerlerin», isteklerin ve tercihlerin niteliğini aydınlatmakta düğümleniyor; nasıl oluyor da, belli bir düzen, egemenliği altında yaşattığı insanlarda, belli tutumlar yaratıyor? Tekelci kapitalizmin ekonomik ve toplumsal düzenini, bu kadar akla aykırı ve bu kadar yıkıcı kılan nedir; bireyin gelişimini ve mutluluğunu bu kadar sakatlaması nereden ileri geliyor? Anlamlı sorular ancak böyle sorulabilir. Yoksa, Profesör Wallich'in öne sürdüğü gibi, toplumsal ve ekonomik düzen bireyi etkiler mi, biçimlendirir mi, «bireşime ulaştırır mı» soruları anlam taşımıyor; her düzen yapar bunları çünkü; yapar ama, nasıl yapar, **ne tür** bir etki yaratır kişi üstünde, onu nasıl biçimlendirir, kurbanlarına nasıl bir «bireşime ulaşma» olanağı tanır? İş, bunları aydınlatmakta, ötekiler kolaydır.

Bu konunun açıklığa kavuşması ve iyi anlaşılması, başka bir konuya da açıklık getirmektedir. Tekelci kapitalizmin kanser hastalığı, kaynaklarının büyük bir kesimini savaş araç ve gereçlerinin üretimine yağmalattırmasından, şirketlerin bilince ve bilinç-altına

yönelen reklamlarına izin vermesinden, bozuk ve çürük malları sokaklara döküp satmasından, insan hayatını, ahmaklaştıran eğlence programlarıyla sel gibi ezip geçmesinden, ticaret haline gelmiş din inançlarını ve aşagılık bir kültürü kullanmasından ve bütün bunların «ortaya çıkıvermiş bulunmasından» falan ileriye gelmiyor. Sistemin, insan ilerlemesinin karşısına korkunç bir engel olarak çıkan kanser hastalığı, bütün bunların kapitalist düzenin arada sırada baş gösteren bir takım süsleri olmayıp varlığının ve yaşama gücünün temelini, bunlardan oluşmasından ileri geliyor. Durum böyle olunca, Gıda ve İlâç Müdürlükleri ne kadar iyi ve ne kadar büyük olursa olsun, Seçkin Yurttaşlar Komiteleri ne kadar yaygın ve kapsamlı olurlarsa olsunlar, ortalıktaki pisliği temizlemekten çok, üstünü örtmekten başka bir işe yaramazlar. Eski bir kıyaslama yöntemini bir kez daha kullanalım : şa'şalı mezarlıklar ve pahalı anıtlar kurmak, savaş kurbanları için böyle yatırımlar yapmak, bu kurbanların sayılarını azaltmaz. Böyle, sözüm ona insanca çabaların, en başarılı —yani en kötü— yani, halkın vahşet ve zulüm karşısındaki duyarlılığını öldürmek, savaşın ürkütücülüğünü azaltmaktır.

Fakat yeniden, tartışmamızın başlangıç noktasına dönmeliyiz. Ne ben, ne de eserlerini bildiğim diğer Marksist yazarlar, tüketici egemenliğinin ortadan kaldırılmasını ve onun yerini bir komiserin emirlerinin, kararnamelelerinin almasını savunmuşlardır. Sosyalistlerin böyle bir şeyi savunduklarını onlara yakıştırmak, egemen güçlerin kılı kırk yararak uydurdukları bir Marksist düşünce karikatüründen ve cehâletinden başka bir şey değildir. Gerçek sorun tamamen başkadır: bireyin, beşikten mezara kadar, gözü kâra doymayan kapitalist girişimin kolayca yutabileceği bir av olmasını sağlayacak biçimde oluşturulmasını, kalıplanmasını ve «ayarlanmasını» ve giderek, kapitalist sömürünün ve

“Yarının Türkiyesi” için bugünden...

1987 yılı sonuçlarına göre;
% 10’u aşan bir yıllık artışla,
toplam **675.000 ton/yıl**
düzeyine ulaşan
cam ve camla ilgili mamul üretimi...

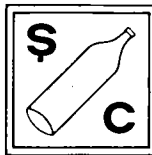
Bir önceki yıla göre % 33 artarak,
5 kıtada, 64 ülkeye
toplam **223 milyon dolar**’ı
aşan ihracat...

Böylelikle;
53 yıllık bilgi-tecrübe birikimi,

17000 kişilik insan gücü
ve ekonomik bir bütün oluşturan
26 şirketiyle,
Türkiye’nin toplam ihracatındaki payı
sürekli büyüyen bir topluluk...

Yarınki hedefi, üretimini
1.000.000 ton/yıl’a çıkarmak,
ve dünya çapındaki önemini
daha da pekiştirmek olan

bir Türk kuruluşu:
Şişe-Cam.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., Türkiye \$ Bankası kuruluşudur.

KARINCA

SOSYAL HİZMETLER SANAYİ
VE TİCARET LTD. ŞTİ.

HALI
KOLTUK - İNŞAAT
CAM - BÜRO - OTO
TEMİZLİK İŞLERİ İTİNA İLE YAPILIR.

Adres: Şakacı Sok. No: 23 Kozyatağı - İST. Tel: 372 89 29

DOĞRUDAN PAZARLAMA İÇİNDE DOĞRUDAN POSTALAMANIN YERİ

Neden?

Bu soruyu cevaplamadan önce gelişmiş ülkelerdeki reklam medyalarına ve reklam bütçelerinin kullanımına bir göz atmak gerekir.

Reklamın sadece hedef kitleye gitmesi ve boş harcamaların kısılması medya planlamacılarının görevidir. Bu planlamacılar reklamı yapılan ürün veya hizmetin hedef kitlesini saptadıktan sonra medyaların okuyucu, izleyici ve dinleyici profilleriyle karşılaştırarak kullanılacak medyayı tespit ederler. Bu ülkelerin en göze çarpıcı özelliği medyaların son derece atomize olması, yani genel mesleki yayınların kendi içlerinde de alt gruplara bölünmüş olmasıdır. Dolayısıyla çok spesifik gruplara da bu yayınlar vasıtasıyla ulaşma imkanı vardır. Buna rağmen Direct Mailing gittikçe büyümektedir. Oysa Türkiye'deki durum bambaşkadır.

Medyaların okuyucu, izleyici, dinleyici profili bir iki ciddi çalışma dışında yok gibi. Dolayısıyla uygun medyanın seçimi medya sorumlularının maharet ve özellikle iyi niyetlerine kalmış. Ajans komisyonlarındaki pazarlık payı da medya seçiminde önemli bir etken. Mesleki yayınlar ise çok sınırlı. Hobby ağırlıklı yayınlar yok denecek kadar az, olanlar ise temininde güçlük çekilen yayındır. Durum böyleyken hâlâ Direct Mail'e gereken ilgi gösterilmemekte ve mamulün ne kadar spesifik bir hedef kitlesi olursa olsun, yüksek tirajlı yayınlara müracaat edilmektedir.

Ağ ne kadar büyük olursa, tutulacak balık miktarı o kadar çok olur zihniyetinden yola çıkılarak,

ağın atıldığı yerde balık var mı, yok mu araştırılmamaktadır.

DIRECT MAIL VE ODAGRAF

Odagraf bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla çalışmalarına 1986 yılında başladı. Odagraf olarak ilk faaliyetimiz Rekkart Dönüşümlü Reklam Kartları oldu. Amacımız aynı veya benzer müşteri profillerine hitap eden firmaların mesajlarını biraraya toplamak ve baskı, kâğıt, zarf ve gönderim masraflarını asgariye indirerek Direct Mailing'i gerçekleştirmektir. Bunda da başarılı olduk. İki yıldır çok sayıda firmaya hizmet verdik. Çalışmalarımız yoğun bir şekilde özellikleri belirlenmiş adres temin etme yolunda devam etti. Bu arada da Direct Mail'in tüm olanaklarını Türk reklamevlerine teklif edebilmek ve uluslararası boyutta hizmet verebilmek amacıyla, daha önce bir centilmenlik anlaşması çerçevesinde ilişkide olduğumuz, İngiltere'nin en büyük Direct Mail kuruluşlarından Dudley Jenkins Group PLC ile Nisan 88'de birleştik. Öte yandan EDMA'ya yaptığımız üyelik başvurumuz kabul edildi. Hazırlıklarını sürdürdüğümüz özel Direct Mail yöntemleri ve adres programları ile Türkiye'ye gelişmiş ülkeler düzeyinde bir Direct Mail tekniği kazandırmak amacındayız.

Faruk Sile/ODAGRAF A.Ş.

Çoğu kişi Direct Marketing terimini duyduğunda, genellikle hemen Direct Mail'i düşünür. Oysa Direct Mail, kuponlu ilanlar, özel radyo ve TV programları, şahıs ziyaretleri gibi Direct Marketing'in çeşitli yöntemlerinden biridir.

Direct Marketing'de amaç prospektleri harekete geçirerek müracaat yaratmak ve müracaatları sürekli müşteri haline getirmektir. Bu amaçla yapılan harcamaları ve cevapları ölçülebilen (ki eğer ölçülemiyorsa, yapılan çalışma Direct Marketing değildir) Direct Marketing çalışmalarına, elde edilen bilgilerin sürekli geliştirilerek bilgisayara işlenmesi nedeni ile zaman zaman Data Base Marketing de denir.

Başbakanın apartmanımızın kapıcısına kadar, herkesin ortak bir yanı varsa o da mektup almaktan duydukları zevktir. Çocukluğumuzun şarkılarına kadar giren postacıyı herkes heyecanla bekler.

Bilgi bankanızdaki tüketici adayıyla diğer Direct Marketing yöntemlerinden faydalanarak da ilişki kurabilirsiniz, ancak en ekonomisi yine Direct Mail olacaktır.

TÜRKİYE'DE DIRECT MAILING ÇOK DAHA ÖNEMLİ

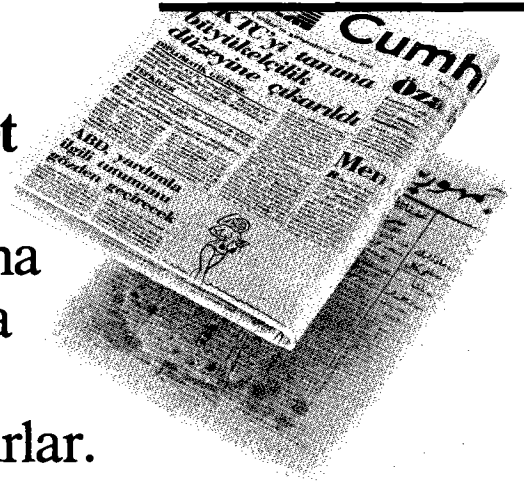
Türkiye'de bu medyanın kullanımını yok denecek kadar azdır, oysa Türkiye'de Direct Mailing, diğer gelişmiş ülkelere nazaran çok daha önemlidir.

Neden C u m h u r i y e t okurlarına ev, araba, ansiklopedi, buzdolabı, çamaşır makinesi vermiyor?

Basit. **Cumhuriyet** gazetedir. Okunsun diye çıkarılır. Okunmak için alınır. **Cumhuriyet** okuru gazetesinden sadece doğru haber, araştırma ve yorum bekler. Çünkü evini, arabasını, ansiklopedisini kendi alabilecek durumdadır.

Cumhuriyet okurlarının çoğunluğu, üniversite okumuş, gelir seviyesi ayda 200-500 bin arasında değişen, büyük şehirlerde-İstanbul, Ankara, İzmir-yaşayan, çalıştıkları işte “yönetici” kadın ve erkeklerdir. Dünyayı takip etmek için gazetelerine hergün ortalama 1 saat vakit ayırırlar. Reklamlar dahil. Onlar için, para harcamak, bir ucuz-pahalı meselesi değil, kaliteli seçimi bilerek yapma sorunudur.

%77'si yalnız **Cumhuriyet** okuyan bu müşkülpesent 456.000* **Cumhuriyet** okuruna malınızı, hizmetinizi mutlaka tanıtın. Beğenirlerse, **Cumhuriyet**'ten beklemez, alırlar.

* 1987 *Cumhuriyet Okur Araştırması*'na göre her **Cumhuriyet**, ortalama 3.65 kişi tarafından okunuyor.

aşagılamanın iyi işlemlerini sağlayan bir nesne hâline gelmesini yaratan bir ekonomik ve toplumsal düzene göz yumulacak mıdır, yumulmayacak mıdır? Marksist sosyalistler bu sorunun karşılığını vermekte hiç bir kuşkuyla kapılmazlar. İnsanlığın, artık bu sistemi aşmasını ve yerine daha iyisini kurmasını mümkün kılan bir üretim verimliliğine ve bilgi düzeyine eriştiğini düşünerek, sosyalist, bireyin kâra ve pazara dayalı bir ekonomi ile değil, şirket yöneticilerinin ve onların kiralık kalemelerinin safsatalarıyla da değil, akla uygun olarak plânlanmış bir kullanım için üretim sistemiyle, dayanışma, birlik ve özgürlükle belirlenip yönlendirilmiş bir sistemle biçimlendiği, etkilendiği ve eğitildiği bir toplumun geliştirilebileceğine inanır. Doğrusu, ancak böyle bir toplumda, bireysel insanın egemenliği sürdürülebilir; kapitalizmde, insan kişiliğinin parça parça olmasını yansıtan «tüketici» ya da «üretici» kavramlarına ve bunların egemenliklerine, kurulacak yeni düzende, elbette gerek yoktur. Çünkü ancak böyle bir düzende birey, başkalarıyla birlikte, yaptığı işi belirleyecek, üretimin ne kadarının tüketileceğini kararlaştıracak ve boş zamanları değerlendirme eylemlerinin neler olacağını saptayacaktır; hem de, gizli ya da açık, kendi çıkarlarını korumaktan, kendi kârlarını azamileştirmekten başka bir düşünceleri olmayan propagandacıların etkisinde kalmadan!

Şüpheli ya da «gerçekçi» bir tutumla, burada söylediklerime bıyık altından gülen ve burun kıvrıran, öne sürdüğüm toplum modelinin bir **utopia**'dan başka bir şey olmadığını söyleyen eleştirmenlerime de bir çift sözüm var. Hepimiz —siz de sayın eleştirmenlerim, ben de— ütopyacıyız! Evet, onlar da ütopyacı, ben de. Onlar ütopyacı, çünkü, korumak istedikleri toplumsal ve ekonomik düzenin, birtakım el yordamlarıyla, birtakım ufak hilelerle, açık ve gittikçe artan akla aykırılığın, yıkıcılığın ve insana karşı oluşuna dokunmayı bile beceremeyen yüzeysel reformlarla ebediyen yaşatılabileceğine inanıyorlar; ben de ütopyacıyım, çünkü, ben de insanlığa, kapitalizmi yeryüzünün üçte bir Zamanı gelince bu görevini, bu Herkül'ce gö-ründen silip atmış olan insanlığa inanıyorum. revini bitireceğine ve gerçek bir insan toplumu kurmayı başaracağına inanıyorum. Bu iki ütopyadan birini seçmek durumunda kalınca ikinciyi tercih ediyorum ve Simone de Beauvoir'ın şu güzel sözlerini benimsemiş oluyorum. «Sosyalist Avrupa'nın bir ütopya olup olmadığını kendime sorduğum anlar oluyor. Henüz gerçekleşmemiş her fikir, bir ütopyayı andırıyor işin tuhafı; zaten, varolanın dışında hiç bir şey mümkün değildir, diye düşünecek olsaydı, hiç bir şey yapamazdı insanlığı!»

...

**S.S. ŞİRİN MOLAKENT
KONUT YAPI KOOPERATİFİ**

**İktisatlıları ve yakın dostlarını
Avşa Adası'nda
yazlık sahibi olmaya çağırıyor**

**S.S. ŞİRİN MOLAKENT
KONUT YAPI KOOPERATİFİ**

Karabaş Cad. Deniz İş Hanı No: 41 Kat: 4 Tophane - Karaköy - İSTANBUL
Tel. : 143 61 50 - 145 52 86 Tic. Sic. No: 240121 - 187689

Aygaz

Hayata g z ellikler sunar.

SAHİN sahipleri!

siz de otomobilinizi "değiştiren" jantı secin

Şimdi,
DOĞAN'lara orijinal olarak takılan
CEVHER ÖZEL ALAŞIMLI
ALÜMİNYUM JANT'lar,
ŞAHİN'lere de
farklı bir güzellik kazandırıyor.

Vakit geçirmeden
jantlarınızı değiştirin!

Artık bütün ŞAHİN'ler
pırl pırl CEVHER JANT'larıyla
DOĞAN'larla yaşıyor.

TSEK Belgelidir

5 YIL GARANTİ

Türkiye Genel Distribütörü:

CEVHER
MOTOR TİCARET A.Ş.